

HOLMI

VIII. évfolyam 11. szám

1995. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Lázár René Sándor*: Carnac • 1507
Quartier Latin • 1508
Françoise • 1509
Normandiában egykoron • 1510
Vae victis! • 1510
- Marcel Proust*: Szodoma és Gomorra (I)
(*Bognár Róbert fordítása*) • 1511
- Gábor Miklós*: Tollal
A szakállamról • 1524
- Tandori Dezső*: „Morny halála” • 1530
- Kornis Mihály*: Sóhajok hídja (I) • 1533
- Szakács Eszter*: Elpattansz előlem • 1546
Istenem, csak néhány szót • 1546
Naphimnusz II • 1547
- Peskó Zoltán*: A megvalósult terv. Megjegyzések
Pierre Boulez pályájához
(*Szegvárdy-Csengery Klára fordítása*) • 1547
- Vlagyimir Csernov*: „...Adósa vagyok azoknak, akiket
megrabolt az élet...”
Msztyiszlav Rosztropovics portréja
(*Nagy Margit fordítása*) • 1551
- Szuly Gyula*: Éjszakázás • 1567
- Majoros Sándor*: Eltévedt báránycák • 1569
- Vajda Miklós*: Isherwood és Christopher • 1575

- Christopher Isherwood*: Christopher és fajtája (*Részlet*)
(*Vajda Miklós fordítása*) • 1580
- Bernáth Árpád*: Erőszak és antiművészet • 1596
- Kalmár Melinda*: Az ideológiaközvetítő nyilvánosság
szerkezetváltozása (1948–1958) • 1603
- Tatár Sándor*: Filozófus-séták • 1617
Wie man herbstet • 1618
- Schein Gábor*: Tér kúttal • 1619
- Korompay H. János*: Kritikatörténet, népköltészet
és népiesség • 1620
- Kukorelly Endre*: A • 1628
- Szabó T. Anna*: Eső • 1631
Lomb • 1632
Sár • 1632

FIGYELŐ

- Csűrös Miklós*: A szerző válogatása életművéből
(*Takáts Gyula*: Az innen és a túl) • 1633
- Radnóti Sándor*: Megtanulni élni (*Kántor Péter*:
Mentafű) • 1636
- Bodor Béla*: Ízek a héj alatt (*Villányi László*:
Délibábünnep; Falovak; Alázat;
Az alma íze) • 1641
- Bazsányi Sándor*: Kórkép a mostani magyar irodalomról
(*Varga Lajos Márton*: Kritika
két hangra) • 1645
- Margócsy István*: Vekerdy Tamás: Széchenyi • 1649

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 360, egy évre 720 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük
ISSN 0865-2864

Lázár René Sándor*

CARNAC

Kövek, kövek, kövek...
Nem tudni: mit takarnak,
Mily nyelven túli kin
Teremtő titka Carnac?

Zord kősorok... Ki tudja:
Mit zár, mit rejt a menhir,
Hogy rajta nem tör át
Sorsáról semmilyen hír?

Konok, szótlán kövek...
Nem értem: mit takarnak,
Mily léten túli nyelv
Teremtő titka Carnac?

Hol voltam egyszer én,
Hol voltam épp, ahol nem –
Magamba roskadón,
Mikéntha néma dolmen...

*Quiberon (Morbihan),
1882 júliusában*

* Lázár René Sándor 1859-ben született Kolozsvárott. Latin és francia szakos tanár volt, kiváló romanista hírében állott, de hosszabb ideig hivatalnokként is működött. 1890-től Marosvásárhelyen élt, ott hunyt el 1927-ben. Töredékes önéletrajza, harminchat verse még 1992 augusztusában került elő. A fölfedezést követő filológiai kutatómunka, illetve életrajzi nyomozás eredményeképpen további hatvanhárom költeményre, jó néhány levélre és elegendő följegyzésre bukkantunk a költő élettársának, Vajdaréthy Júliának mindeddig lappangó hagyatékában. (Dr. Vajdaréthy Rabán szíves hozzájárulásával közlésezi: Kovács András Ferenc.)

QUARTIER LATIN

1

Quai de la Tournelle!
Rue du Fouarre...
Könyv-skatulákban
Mennyi buvár!
Hány patinás mű,
Ócska *bouquin!*
Olvasok én is:
Végig az uczczán,
Szinte, ha lépek,
Orra bukom...

2

Oh, Boul' Mich' sarka! Rue Cujas!
A járda billen – egyre lejt.
Miként a sors... Elbükkenek.
Minden magyar szó elfelejt.

3

Vasárnap van.
Hôtel des Balcons.
Nem vigasztal
Hajnal, sem alkony:
Magadban jársz,
Valamin töprengsz...
Hársillat!
Rue Monsieur le Prince.

4

Café Rouget de Lisle. Künn záporok.
Puhány szivarfüst lüktet. Calvados.
A Luxembourg-kert zölden párolog.
René a cinkelt pultnál darvadoz.

5

Rue Soufflot.
 Fagylaltot, gyufát
 Vásároltam ma
 Tíz szantimra.
 Csókoltatlak
 Sainte-Geneviève,
 Csók Sainte-Dominique,
 Csík-Szent-Imre!

Páris, 1884 júliusában

FRANÇOISE

Dans un bois près d'Amboise
 Flâne la petite Françoise
 Avec son père le grand Boaz
 Passons plus vite Françoise
 Allons cueillir des framboises
 Fraîches comme les brises Françoise
 Dans un bois près d'Amboise

Marseille, le 28 Juin 1895

Ezen gyermekem dalocskát a csupán két hónapos Françoise-Marie nevére rögtönzém. A kisleány atyja, André-François Forgeron (közeli barátom és távoli kuzenom) magas termete, valamint hamarvást megöszült feje miatt a szűkebb családi körben csak egyszerűen Boáznak becéztetett. Bizonyára lehetett benne valami ama betlehemi uraságból, valaminő ószövetségi vonás, kemény karakter – kiváltképpen ha megharagudott. Én ugyan inkább az „utolsó hugenotta” epithetonnal illetém őt, amit sohse mulasztott el megmosolyogni. Némelykor még legyintett is rá. Ő tudta, miért. Ám Castelsarrazinben valóban ő volt az egyetlen protestáns. Onnan települt át Marseille-be: a Rue de Rome egyik sarkán nyitott csekélyke könyvesboltot, igen szerény antiquariumot. A csöppségnek szánt versikét szívből köszönte, csak éppen az elmaradt központozás felől érdeklődött... Hát azzal is ugyan minek bibelődni... Végezetül még megjegyzé, hogy sohasem járt Amboise-ban, pedig szép lehet arrafelé, habár eléggé megszé van: „C'est trop loin pour nous.” „Pour moi aussi.” Tettem hozzá. Erre vörösbort bontott: édeset. Karc sú, languedoci butéliát... Meglehet, mégis périgord-i bor volt... Monbazillac! A híres béziers-i borvásárból hozhatta valamely közös rokonunk.

NORMANDIÁBAN EGYKORON

Nem élem – már csak álmodom,
De bódult lelkem lázba jó...
Csillagzó, hímzett kárpiton:
Boltíves égen szállsz, Bayeux!

Tömör falak... Fécamp! Falaise!
Királyi Avranches! Szép Coutances,
Góth tornyaiddal, mint a csend,
Nagy éjszakámban szétsuhansz...

Rouen fölött röpülnek el
Atlanti csipkék: fellegek!
Szemem vizén Mont-Saint-Michel
Vén látomásként ellebeg...

Maros-Vásárhelyt, 1915. július 19-én

VAE VICTIS!

„France, mère des arts, des armes et des lois,
Tu m’as nourri longtemps du lait de ta mamelle:
Ores, comme un agneau qui sa nourrice appelle,
Je remplis de ton nom les antres et les bois.
Si tu m’as pour enfant avoué quelquefois,
Que ne me réponds-tu maintenant, ô cruelle?”

(Joachim du Bellay: LES REGRETS)

*Ô Belle Justice Humaine,
Putain et taupe des vainqueurs!*
Hány tetszetős hazugság!
Hány emberségre buzgó, sirrabló békerendőr!

Törvénytevőknek üdv!
Galád fejükre mennykű!
*Gloire, toujours gloire,
Gloire aux pauvres vaincus!*

És Liberték, Fraterniték!
És Égalité Fülöpök!
Et merde aux nations punies!
Nagyot nyelek... És kiköpök.

Igazság! Így köszöntelek.
Szár az torokkal, éppen elmenőben.
Dühöm fölcattan, mérgelem szétcsörömpöl:
Kegyetlen gallikán kard a mérlegserpenyőben!

Maros-Vásárhelyt, 1920. július 8-án

Marcel Proust

SZODOMA ÉS GOMORRA (I)

Bognár Róbert fordítása

II

Első fejezet

Charlus a társasági életben. – Egy orvos. – Vaugoubert-né jellemző vonása. – D'Arpajonné, Hubert Robert szökőkútja és Vlagyimír nagyherceg hahotázása. – Amoncourt-né, Citriné, Saint-Euvert-né és a többiek. – Különös társalgás Swann és Gilbert Guermantes herceg közt. – Albertine a telefonnál. – Vizitek második és utolsó balbeci utam előtt. – Megérkezés Balbecba. – Feltékenység Albertine iránt. – A szív váltóláza.

Mint hogy nem volt sietős odaérnem a Guermantes-ék estélyére, hiszen azt sem tudtam bizonyosan, hogy meghívtak-e, odakint tétlenkedtem; de szemlátomást a nyári napvilág sem iparkodott jobban, mint én. Már elmúlt kilenc óra, mégis nappali fény festette nугátrózsaszínre a luxori obeliszket a Concorde téren. Aztán más árnyalatot adott neki, és olyan fémessé változtatta, hogy az obeliszek nemcsak értékesebb anyagból valónak látszott, hanem vékonyabbnak is, majdhogynem hajlíthatónak. Úgy érezte az ember, hogy meg lehetne görbiteni azt az ékszert, sőt mintha talán már meg is volna görbitve egy kicsit. A hold most olyan volt fönn az égen, mint egy gondosan meghámozott narancsgerezd, amelyből kiharaptak egy darabkát. Később olyan lesz, mintha a legkeményebb aranyból volna. Egyetlen árva kis csillag bújt meg mögötte s volt kísérelője a magányos holdnak, barátját védelmezve merészen tört előre, s mintha ellenállhatatlan fegyvert szegezne, keleti jelképet: gyönyörű, nagy aranysarlóját.

Guermantes hercegnő palotája előtt Châtellerault herceggel találkoztam; megfedkeztem róla, hogy félórája még szorongatott a félelem – amely egyébként hama-

rosan majd újra rám tör –, hogy hivatlanul toppanok be. Szorong az ember, aztán szórakozottságában megfélekedezik a veszélyről, és csak órák múltán jut eszébe az aggodalma. Köszöntem a fiatal hercegnek, s beléptem a palota kapuján. Hanem itt ki kell térnem egy amúgy jelentéktelen körülményre, mert segít megérteni egy hamarost következő esetet.

Volt egy személy, aki ezen az estén, csakúgy, mint a korábbiakon, sokat gondolt Châtellerault hercegre, holott nem is sejtette, hogy kit tisztelhet benne: a Guermantes hercegnő ajtónállója (azt a hivatást akkoriban „kikiáltónak” is nevezték). Châtellerault, bár a hercegnő unokafivére volt, nem tartozott a köréhez; most először jelenhetett meg a szalonjában. Marie-Gilbert tíz évvel korábban összeesezett a Châtellerault szülőkkel, csak most két hete békültek ki, de mivel a házaspárt elszólította Párizsból valami kötelesség, a fiukat bízták meg, hogy képviselje a családot. Nos, egypár napja a hercegnő ajtónállója találkozott a Champs-Élysées-n egy fiatalemberrel, akit elbűvölőnek talált, de akinek sehogy sem tudta megállapítani a kilétét. Pedig a fiatalember igazán szeretetre méltó volt, és még bőkezű is. Az ajtónálló azt hitte, hogy úgy dukál, ha ő tesz tanúbizonyságot hálája felől egy ilyen ifjú embernek, de ellenkezőleg történt, még ő kapott jutalmat. Hanem hát Châtellerault gyávasággal tetézte óvatlanságát: eltökélten védte inkognitóját, annál is inkább, mivel nem tudta, kivel van dolga; ha tudja, bizonyára még nagyobb lett volna – ám bár oktan – ijedelmé. Megátalkodott benne, hogy angolnak adja ki magát, és az ajtónálló, a viszontlátás vágyában, hiába faggatta szenvedélyesen, hogy kinek köszönheti az élvezetet és a bőkezű adományt, a herceg egyre csak azt hajtogatta végig a Gabriel sugárúton: „*I do not speak french.*”

Habár Basin de Guermantes úgy ítélte, hogy az unokafivére anyai ága miatt van némi, a Courvoisier-ek idéző kellemtelenség Marie-Gilbert estélyein, a hercegnőt általában vállalkozó szellemnek és fényes elmének tartották, mégpedig egy olyan újítása alapján, amely csakugyan páratlan volt a társasági életben. Akármilyen sokan voltak is Guermantes hercegnő estélyén, úgy voltak elhelyezve a székek, hogy vacsora után külön kis körök formálódtak, amelyek akár hátat is fordíthattak egymásnak. Akkor aztán a hercegnő, fitogtatva társasági érzékét, s mintegy kimutatva, hogy melyik vendég kedves neki, odaült valamelyik csoporthoz. Egyébként attól se riadt vissza, hogy kiszemeljen valakit egy másik csoportból és odahívja. Például halkán megjegyezte Detaillé-nak, s ő természetesen egyetértett vele, hogy Villemurnének, aki háttal ült egy másik körben, milyen szép a nyaka, majd habozás nélkül felemelte a hangját: – Villemurné! Detaillé úr mint nagy festő csodálja a maga nyakát. – Villemurné azonmód meginvitálva érezte magát, hogy bekapcsolódjon a társalgásba; lovaglásban szerzett ügyességét kamatoztatva lassan háromnegyed körívben megfordult a székevel, és egy cseppet sem zavarva a mellette ülőket, majdnem szembefordult a hercegnővel. – Nem ismeri Detaillé urat? – kérdezte a ház úrnője, nem érvén be annyival, hogy vendége ügyesen és szemérmesen feléjük fordult. – Személyesen nem ismerem, de ismerem a műveit – válaszolta tiszteletteljesen és nyájasan Villemurné, kihasználva a sokak irigyelte alkalmat, s alig láthatóan meghajolt a megszólított, de forma szerint még be nem mutatott híres festő felé. – Jöjjön, Detaillé úr, hadd mutassam be a hölgynek! – mondta a hercegnő. S Villemurné éppolyan ügyesen csinált helyet *Az álom* alkotójának, ahogy az előbb feléje fordult. A hercegnő pedig odahúzott magának egy széket; valójában csak azért szólt oda Villemurnének, hogy ürügye legyen elhagyni az első csoportot, ahol már eltöltötte a szabályos tíz percet, és hogy ugyanennyi időre megtisztelje figyelmével a másodikat. Háromnegyed óra alatt az összes csoport élvezhette

a jelenlétét, melyet látszólag minden alkalommal a véletlen és a megkülönböztetett figyelem irányított, s amelynek az volt a fő célja, hogy bizonyosságát adja, milyen fesz-telen természetességgel „fogad egy igazi dáma”. Most már szállingóztak az estély ven-dégei, a ház úrnője pedig ott ült nem messze a bejárattól – egyenes, büszke tartással, fenségesen, belülről izzó tekintettel – két királyi származású bájtalan hölgy és a spanyol nagykövetné társaságában.

Sorba álltam néhány korábban érkezett vendég mögött. Ott ült szemben a herceg-nő; szépsége nagyban hozzájárult, habár volt más ok is elegendő, hogy megőrizsem az estély emlékét. De olyan tökéletes volt a ház úrnőjének orcája (szép érméken lát-hatni ilyen vonásokat), hogy az kivált emlékezetes maradt. A hercegnő rendesen azt mondta a vendégeinek, ha néhány nappal az estélye előtt találkozott velük: – Ugye, számíthatok rá, hogy eljön? – mintha ugyan vágyakozna társalkodni velük. De mivel, ellenkezőleg, semmi beszélőalója nem volt velük, amint elébe járultak, épp csak né-hány pillanatra hagyta abba az üres társalgást a két fenséggel meg a nagykövetnével, és föl se állva azt mondta: – Kedves magától, hogy eljött – nem mintha csakugyan úgy gondolta volna, hogy a vendég kedvességről tett tanúbizonyosságot, hogy eljött, hanem hogy még jobban hangsúlyozza a tulajdon kedvességét; és máris túladott rajta, hoz-záfűzvé: – Guermantes urat a teraszon találja – értsd: tessék továbbállni és békét hagyni neki! Sőt némelyekhez egy szót se szólt, csak rájuk emelte gyönyörű ónixsze-mét, mintha csupán egy drágakő-kiállításra jöttek volna.

A közvetlenül előttem belépő személy Châtellerault herceg volt.

Annyi sok embernek kellett visszamosolyognia, visszaintenie a szalonba, hogy nem vette észre az ajtónállót. Az ajtónálló viszont rögvest megismerte őt. Most végre meg-tudja a fiatalember kilétét, amit oly igen áhított. Amikor megkérdezte az ő „angolját”, hogy kit jelenthet be, nem csak izgatott volt: tapintatlannak és illetlennek érezte ma-gát. Úgy tetszett neki, mintha titkot fedne fel (holott különben senki semmit nem sejt-ene), hogy bűnös módon kiles és közhírré kiált egy titkot. Hallva a vendég választát: – Châtellerault herceget – olyan gög ragadta torkon, hogy egy kis ideig szólni se tudott. A herceg ránézett, megismerte, és megfordult vele a világ, az inas pedig máris visz-szanyerte önralmát, és kellőképpen ismervén a cimerkönyvet, hogy fejből kiegészítse a túlon túl szerény megnevezést, a hivatása megkövetelte hangerővel, de bizalmasan gyengéd felhanggal azt mennydörögte: – Őfőméltósága, Châtellerault királyi herceg. – Én következtem. Belemerülve a ház úrnőjének szemlélésébe – a hercegnő még so-sem látott engem –, nem is gondoltam vele, hogy – ha másként is, mint Châtellerault urat – ugyancsak szörnyű próbának fog kitenni a hivatását gyakorló ajtónálló, aki fe-ke tébe volt öltözve, akár a hóhér, és aki körül tiritarka libériás, markos inasok álltak, készen rá, hogy megragadják és kipenderítsék a betolakodót. Az ajtónálló megkér-dezte a nevemet, s én olyan gépiesen válaszoltam, ahogy a halálraitélt engedelmeskedik, amikor a vérpad tőkéjéhez kötözik. Ő tüstént méltóságteljesen folszegte a fejét, és mielőtt megkérhettem volna, hogy ne túl hangosan jelentsen be, megkímélendő a hiúságot, ha nem volnék meghíva, és a hercegnőt, ha igen, olyan erővel harsogta azt a pár kurta szót, hogy beleremegtek a palota falai.

A kiváló Huxley (kinek unokaöccse mostanában megkülönböztetett helyet foglal el az angol irodalmi életben) meséli, hogy egy hölgybetege nem mert társaságba menni, mert gyakran megesett vele, hogy úgy látta: egy öregúr ül abban a karosszékben, amelyben udvariasan helyet mutatnak neki. Biztos volt benne, hogy vagy az invitáló mozdulat, vagy maga az öregúr kényszerképzet, hiszen csak nem ültetnék egy már

foglalt helyre. És amikor Huxley, hogy kigyógyítsa, rávette, hogy menjen el egy estélyre, ott a hölgy egy percig iszonyúan vívódott magában, nem tudva eldönteni, valószínű-e a szívélyes mozdulat, avagy egy vízióknak engedelmessé, nyilvánosan mindjárt beleül egy hús-vér férfiú ölébe. Kínos pillanat! De talán kevésbé kínos, mint az, amelyet nekem kellett kiállnom. Mihelyt fölzengett a nevem, egy lehetséges katalizma elődjére, kénytelen voltam – jóhiszeműségemet bizonyítandó, és mintha a legcsekélyebb kétely se volna bennem – határozott léptekkel a hercegnő elé járulni.

Néhány lépésnyire voltam tőle, amikor meglátott, és – már nem lehetett kétségem felőle, hogy valami ördögi játék áldozata voltam – nemhogy nem maradt ülve, mint amikor a többi vendéget fogadta, hanem fölállt, és elém jött. Fellélegeztem, mint Huxley betege, amikor úgy döntött, hogy leül a karosszékre, és azt tapasztalta, hogy a karosszék üres, és érzécsalódás volt az öregúr. A hercegnő mosolyogva nyújtotta a kezét. Néhány másodpercig csak állt, olyan különös kegyel ajándékozva meg, mint amelyet Malherbe egy versének utolsó sorában olvashatni:

„És üdvözölni őt felálltak angyalok.”

Mentegetőzött, hogy Oriane Guermantes még nem érkezett meg, mintha nélküle okvetlenül unatkoznom kellene. Üdvözlésemre a kezemet fogva kecsesen sürgött-forgott körülöttem, s én majd' el nem szédültem a nagy forgatagban. Már-már azt vártam, hogy akár egy cotillon-mester, visszaadja a zálogomat: elefántcsont fejű sétatálcát, karórát. Persze semmi effélét nem adott oda, és mintha ahelyett, hogy bosztonkeringőt táncolna, egy szentséges Beethoven-kvartettet hallgatna oly nagy áhítattal, hogy nem meri megzavarni a fenséges hangokat, félbeszakította a társalgást, helyesebben bele se fogott, és újra felsugárzó boldogsággal, amiért a házában üdvözölhet, elirányított a herceghez.

Eltávolodtam tőle, és nem is merészkedtem többé a közelébe, mert megérezttem, hogy nincs semmi, de semmi mondanivalója nekem, és hogy ez a csudálatosan szép sudár nő, éppolyan nemes, mint amaz arisztokrata hölgyek, akik büszkén hágtak fel a vérpad grádicsára, mérhetetlen jóindulatában, mézfüteával nem mervén kínálni, semmi mást nem tudna tenni, csak ismételtetné, amit már kétszer mondott: – A herceget a kertben találja. – Nos, odamennem a herceghez: ez feltámasztotta, habár más formában, a kételyeimet.

Mindenesetre találnom kellett valakit, aki bemutasson. A társalgás morájából kivált Charlus elapadhatatlan karattyolása; Sidonia herceg öccsellenciájával beszélgetett, akivel most ismerkedett meg. Könnyű a latornak megismerni a latrot! Charlus és Sidonia azonnal megszimatolta egymásban a hasonlóságot, azt, hogy amaz imád hosszan beszélni, és nem tűri, hogy félbeszakítsák. Úgy ítélve – egy híres szonett szavával –, hogy nincsen ír a bajra, nem úgy döntöttek, hogy mindketten hallgatnak, hanem hogy monológot folytatnak, rá se hederítve, hogy mit mond a másik. Ez volt a forrása annak a kusza zsvajgásnak, amit Molière komédiáiban hallhatni, amikor több személy egyszerre mondja a magáét. A báró, átható hangja lévén, biztos volt benne, hogy felülkerekedik, elnyomja Sidonia gyenge hangját, de a spanyol grand nem hagyta magát, s valahányszor Charlus levegőt vett, hallani lehetett Sidonia sustorgását, aki háborítathatatlannal folytatta szónoklatát. Szívesen megkértem volna Charlust, hogy mutasson be Guermantes hercegnek, de féltem (jó okkal), hogy megborzolt rám. A lehető leghátlanabbul viseltettem iránta, hiszen másodízben is semmibe vettem az ajánlközését,

és életjelt se adtam magamról az óta az este óta, hogy olyan kedvesen hazakísért. És szó sincs róla, hogy előlegezett mentséget adhatna a Jupienel való jelenete, amelynek éppen most délután voltam tanúja. Semmi ilyesmire nem gyanakodtam. Igaz ugyan, hogy nem sokkal korábban, mivel a szüleim a szememre vetették lustaságomat, és hogy arra se vettem a fáradságot, hogy írjak egypár sort Charlus úrnak, hevesen azt válaszoltam nekik, hogy tisztességtelen ajánlatokat akarnak elfogadtatni velem. De csak a düh mondatta velem ezt a hazugságot, és a vágy, hogy minél jobban kellemetlenkedjem nekik. Valójában semmi érzéki, sőt érzelmi megfontolást se képzeltem a báró ajánlatai mögé. Szintiszta téboly volt, hogy ezt mondtam a szüleimnek. De néha a jövő tudtunk nélkül ott lakozik bennünk, és hazugnak vélt szavaink a közeli valóságot rajzolják fel.

Charlus alighanem megbocsátotta volna hálátlanságomat. Az dühítette, hogy jelenlétem Guermantes-Bavière hercegnő estélyén, s hogy egy idő óta sűrűn megfordulok az unokahúgánál, szemlátomást fittyet hányt az ő ünnepélyes kijelentésének: – Általam jut ezekbe a szalonokba. – Súlyos hiba, talán megbocsáthatatlan bűn: nem tartottam meg a szolgálati utat. Charlus jól tudta, hogy hiába suhogtatja mégolyan dühödten a villámaint mindazok feje fölött, akik nem engedelmeskednek a parancsainak, vagy akiket meggyűlölt, sokak szerint már csak művihart tud támasztani, és villámainak nincs annyi erejük, hogy bárkit bárhonnan kiüldözzenek. De talán azt hitte, hogy ha megcsappant is a hatalma, azért nagy hatalom, és érintetlen a magamfajta ifjoncok szemében. Nem tartottam hát helyénvalónak, hogy éppen egy olyan estélyen kérjek szívességet tőle, ahol a jelenlétem már önmagában is az ő nagyralátásának kaján cáfolata.

Ekkor eléem toppant egy meglehetősen közönséges ember, E*** professzor. Csozátkozott, hogy Guermantes-éknál találkozik velem. Én sem kevésbé, hogy ott látom, hiszen se addig, se azóta nem fordult elő, hogy a hercegnő magafajta személyt meghívott volna. E*** nemrégiben kigyógyította a ház urát, akinek pedig már feladták az utolsó kenetet, egy fertőző tüdőgyulladásból, és Guermantes-nének az iránta való rendkívüli hálája magyarázza, hogy szakítottak a szokásokkal, és meghívták. Mivel senkit sem ismert a társaságban, és nem bolyonghatott a végtelenségig a szalonokban, mint egy magányos halálhírnök, amint meglátott, úgy érezte, életében először, hogy rengeteg mondanivalója van számomra; végre elleplezhette hontalanságát, és ez volt az egyik oka, hogy odajött hozzám. Volt egy másik ok is. Igen nagy fontosságot tulajdonított annak, hogy sosem téved a diagnózisban. Márpedig, kiterjedt betegköre lévén, ha csak egyszer vizsgálta meg a beteget, nem mindig emlékezett pontosan, hogy a kór csakugyan úgy folyt-e le, ahogy ő megszabta. Talán még nem merült feledésbe, hogy nagyanyámat, amikor rohama volt, őhózzá vittem fel (azon az estén varratta fel a frakkjára azt a sok kitüntetést). Már nem emlékezett a gyászjelentésre, amit annak idején küldtünk neki. – Ugyebár meghalt a nagymamája? – mondta némi aggodalommal és majdnem-bizonyossággal a hangjában. – Á, igen, valóban. Egyébiránt pontosan emlékszem: azonnal láttam, hogy vajmi kevés a remény. – Így tudta meg (tudta meg újra) E*** professzor, hogy nagyanyám meghalt, és dicséretére, egyszersmind az egész orvosi kar dicséretére meg kell mondanom, hogy nem mutatott s talán nem is érzett elégedettséget. Az orvosok tévedései megszámlálhatatlanok. A kúrát általában túlságosan derűlátóan ítélik meg, annál borúlátóbban viszont a betegség kimenetelét. „Bort? ha módjával él vele, nem okozhat bajt, végtére is erősítőszer... Testi öröm? végül is szükséglet. Nem ellenzem, de csak mértékkel, ne felejtse el! Semmit se szabad túl-

zásba vinni.” És máris micsoda kísértést érez a beteg, hogy hátat fordítson a két életmentőnek, a víznek és az önmegtartóztatásnak! Ezzel szemben, ha a szív rendetlenkedik (elszírosodás, miegyéb), az orvos egykettőre lemond a betegről. A bár súlyos, de szervi zavarokat gyakran tulajdonítják rákos szövődménynek. Fölösleges is tovább kezelni a páciens, hiszen úgyse lehet meggátolni, hogy kifejlődjön a végzetes kór. Ha aztán a beteg, sorsára hagyatva, szigorú kúrára fogja magát, és meggyógyul vagy legalábbis életben marad, és az Opéra sugárúton ráköszön az orvosra, aki pedig már rég a temetőben hitte, emez kihívó arcátlanságot gyanít a kalaplevételben. A bírósági elnök se dühödne fel jobban, ha azt látná, hogy akit két év előtt halálra ítélt, most ott sétálgat és bámészkodik teljes nyugalommal az orra előtt, és a képebe nevet. Az orvosokat (nem mindent természetesen, és gondolatban nem is hagyjuk figyelmen kívül a csodálatra méltó kivételeket) általában jobban bántja és bosszantja ítéletük megsemmisítése, mint amennyire örülnek, ha az ítélet végrehajthatik. Ez magyarázza, hogy E*** professzor, bármily szellemi elégtételt érzett is, látva, hogy nem tévedett, képes volt rá, hogy őszinte szomorúsággal beszéljen a minket ért csapásról. Nem igyekezett rövidre fogni a beszélgetést, hiszen ez mentette meg a látszatot, ez szolgált indok gyanánt, hogy maradjon. Beszélt a nagy hősegről, mely azokban a napokban uralkodott, és bár művelt ember lévén tisztességes nyelven is kifejezhette volna magát, azt mondta: – Nem viseli meg ez a hipertermikus időjárás? – Hát igen, ismeretekben gyarapodott valamicskét Molière óta az orvostudomány, de a szóhasználata mit sem javult. E*** azt is mondta: – Nagyon fontos, hogy elkerüljük a bőséges veritékezést, amit az ilyen nagy hőség okoz, és főleg a túlhevült szalonokban. El is kerülheti, ha szomjasan hazaérve meleget vesz magához. (Értsd: meleg italt iszik.)

Nagyanyám halálának módja miatt érdekelt a téma, és nem sokkal korábban azt olvastam egy híres tudós könyvében, hogy az izzadás árt a vesének, mert a bőrön át szívárog el az, aminek pedig máshol kellene távoznia. Fájlaltam, hogy olyan kánikula volt a nagyanyám életének utolsó napjaiban, és majdhogynem az időjárást kárhoztattam a haláláért. Nem szóltam erről E*** doktornak, de ő magától azt mondta: – Az az előnye az ilyen nagy hőségnek, amikor bőséges a veritékezés, hogy a vese éppolyan mértékben megkönnyebbül. – Nem egzakta tudomány az orvostudomány.

E*** professzor belém akaszkodott, nem mozdult mellőlem. Én azonban megláttam Vaugoubert márkit, amint egy lépést hátrálva nagyban hajlong Guermantes hercegnő előtt. Norpois ismertetett meg vele nemrégiben, és azt reméltem, hogy ő alkalmas személy lesz rá, hogy bemutasson a hercegnek. Ennek a műnek a keretei szűkek hozzá, semhogy elmondhassam, milyen ifjúkori események nyomán vált Vaugoubert azzá a ritka (sőt talán egyedüli) emberpéldánnyá, akire Szodomában azt mondják, hogy „bizalmasa” Charlusnak. De bár a Theodosius királyhoz kinevezett meghatalmazott követünknek volt néhány ugyanolyan hibája, mint a bárónak, a személyiség csak halvány árnyéka volt amannak. Összehasonlíthatatlanul bágyadtabb, érzelgősebb és kicsinyesebb formában váltakozott benne a vonzalom és a gyűlölet, a hódítás vágya meg az attól való (szintúgy képzeletbeli) félelem, hogy megvetni tán nem vetik meg, de észreveszik rajta. De ha csökevényesen is, mégiscsak megvoltak Vaugoubert-ban ezek az ellentétes érzések, igaz, nevetségessé tette őket az önmegtartóztató „plátóiság” (amelynek, roppant becsvágyó lévén, már a diplomáciai pályát választván feláldozott minden testi örömet) és kivált az, hogy jelentéktelen szellem volt. Ha Charlus mértéktelenül dicsért valakit, az elmés magasztalást finom és maró gúnnyal fűszerezte, amely egy életre megjelölte áldozatát, ezzel szemben Vaugoubert gyenge képességű

nagyvilági modorú hivatalnok módjára közhelyekben adott hangot rokonszenvének, ellenérzéseit pedig (amelyek jobbára éppolyan alaptalanok voltak, mint amelyeket a báró táplált) határtalan, egyszersmind szellemtelen rosszindulat jellemezte, s a követ gonoszkodása annál is inkább botránkoztatott, mivel általában ellentétben volt azzal, amit fél évvel korábban hangoztatott, s amit alkalmasint hamarosan újra hangoztatni fog: a körforgás szinte asztronómiai kádenciát kölcsönzött Vaugoubert életpályája szakaszainak, holott máskülönben senki nem emlékeztetett kevésbé csillagra.

Egész máshogy köszönt vissza, mint ahogy Charlus tette volna. Nemcsak hogy avval a szertartásossággal, amit egy nagyvilági emberhez, egy diplomatához méltónak gondolt, hanem szívélyes mosollyal, fesztelenül, élénken, hogy olyan embernek lássék, aki élvezi az életet (holott valójában emésztette magát, amiért megrekedt a pályáján, sőt a nyugdíjaztatás fenyegeti), és aki fiatal, férfias és vonzó (holott már nem mert a tükörbe nézni, hogy ne lássa a mélyülő ráncokat az arcán, melyet hódítónak szeretett volna megőrizni). Nem mintha valóságos hódításra vágyott volna: visszaretentette az esetleges pletyka, botrány, zsarolás gondolata is. Hogy a külügyi pályát választotta, és eltökélte, hogy karriert csinál, zsenge ifjúkori kicsapongásai után a teljes önmegegyezésre tért át, s azóta szakasztott olyan volt, mint egy ketrecbe zárt állat; ide-oda vágó tekintetében félelem, sóvárság és ostobaság. Olyan ostoba volt, hogy el se hatolt a tudatáig, hogy a kamaszkorában megismert utcakölykök már rég kinőttek a gyerek-sorból, és ha egy rikkancs a képébe találta kiáltani: – *La Presse!* – ő nem annyira a vágytól, mintsem a rémülettől borzongott, mert azt hitte, hogy megismerték, a nyomára bukkantak.

De Vaugoubert-nak, ha feláldozta is a testi örömeket a hálátlan külügyminisztérium oltárán (és ezért maradt meg benne a tetszeni vágyás), voltak fellángolásai. Isten tudja, hány levéllel bombázta a Quai d'Orsayt, mennyi-mennyi cselhez folyamodott, s mekkora összegekkel rövidítette meg Vaugoubert-nét (akinek az előkelő származása, gránátostermete, férfias jellege és főleg a férje középszerűsége miatt kiváló képességeket tulajdonítottak, s akiről azt tartották, hogy igazából ő látja el a követi hivatalt), hogy minden valamirevaló ok nélkül kiküldessen a követségre egy érdemtelen fiatalembert. Hanem néhány hónap vagy néhány év múlva, ha a követ úr úgy találta, hogy a jelentéktelen attasé az elhidegülés jeleit mutatja iránta, rögtön rossz szándékot orrontott, megvetést, árulást, és ugyanolyan hisztérikus buzgalommal igyekezett megbüntetni a beosztottját, mint régen megjutalmazni. Eget s földet megmozgatott, hogy visszahívassa, és az illetékes osztályvezető naponta kapott tőle egy efféle levelet: „Miért nem szabadít már meg ettől a gátlástalan alaktól? Tanítsa mőresre, már csak az ő érdekében is. Az kellene neki, hogy egy kicsit megsanyargassák.” Emiatt nem volt valami kellemes attasénak lenni a követségen. De egyébként Vaugoubert, hála józan megfontoltságának, a francia kormány egyik legkiválóbb külhoni képviselője volt. Amikor később felváltotta őt Theodosius országában egy felsőbbrendűnek vélt, nagy tudású jakobinus férfiú, hamarosan kitört a háború Franciaország és a királyság között.

Vaugoubert, csakúgy, mint Charlus, nem szívesen köszönt előre. Mindketten jobb szerették fogadni a köszönést, hátha az, akinek a kezüket nyújtánák, hallott valami pletykát a rovásukra, amióta utójára találtakoztak. Velem kapcsolatosan Vaugoubert-nak nem kellett bizonytalanságban lennie, hiszen, már csak a korkülönbség miatt is, én mentem oda hozzá, hogy üdvözljem. Idvezült mosollyal fogadta a köszönésemet, de továbbra is úgy járt a szeme, mint az egerésző macskáé. Úgy gondoltam illendőnek, ha előbb azért folyamodom, hogy mutasson be Vaugoubert-nének, s csak utána kérem

meg az igazi szívességre. Túláradó örömmel fogadta mind a maga, mind a hitvese nevében, hogy összeismertethet a márkinéval, és máris könnyed és határozott léptekkel odavezetett hozzá. A lehető legnagyobb tiszteletet csillogtatva a szemében rám mutatott, de egy árva szót se szőtt, és néhány másodperc múlva repeső boldogsággal magára hagyott a feleségével. A márkinének fogalma se volt róla, hogy kinek nyújtja olyan nyájasan a kezét, és rájöttem, hogy Vaugoubert elfelejtette, hogy hívnak, sőt talán meg sem ismert, de ezt udvariasságból leplezni akarta, ezért alakította át némajátékká a bemutatást. Nem jutottam hát előbbre; ugyan hogy is mutattatnám be magam a házúrának egy olyan nővel, aki nem tudja a nevem? Ráadásul kénytelen voltam egypár percig eltársalogni Vaugoubert-nével. És ez két szempontból is kellemetlen volt. Részint nem volt szándékomban hosszasan időzni az estélyen, mivel úgy beszéltem meg Albertine-nal (páholyt foglaltam neki a *Phaedrára*), hogy kevéssel éjfél előtt eljön hozzám. Nem voltam szerelmes belé; amikor aznap estére találkoztam beszéltem meg vele, pusztán érzéki vágyaimnak engedelmeskedtem, habár az évnek abban a forró szakában jártunk, amikor a hajlandóság leginkább az izelés szervét bizsergeti, s az érzékek felfrissülni áhítanak. Jobban, mint egy leány csókjára, vágyunk egy pohár narancslére, fürdőre, sőt arra is, hogy elnézegessük a holdat: az ég szomját oltó, meghámozott zamatos gyümölcs. Mindazonáltal azt reméltem, hogy Albertine társaságában – aki egyébként a forrásvíz üdeségét idézte föl nekem – szívemben elcsitul majd a tompa fájdalom, melyet a bájos arcocskák látványa sajdít belé (hiszen a hercegnő estélyére nemcsak hölgyek voltak hivatalosak, hanem legalább annyian leányok is). Részint pedig a mogorva, természetes Vaugoubert-né egy csöppet sem volt vonzó jelenség.

Az a szóbeszéd járta a minisztériumban, s ebben semmi kajánság se volt, hogy Vaugoubert-éknél az asszony viseli a kalapot, és a férfi a főkötőt. Nos, ebben több igazság volt, mint gondolták. Vaugoubert-né ugyanis férfi volt. Egyre megy, hogy mindig is az volt-e, vagy csak olyanná vált, amilyennek most láttam; így is, úgy is a természet megejtő csodájával van dolgunk, mely arra mutat – kiváltképp a második esetben –, hogy az emberi törvények a növényi élet törvényei szerint vannak elrendezve. Az első feltételezés esetén – ha a leendő Vaugoubert-né mindig is olyan otrombán férfias volt – a természet ördögi, ámde áldásos fondorlattal férfijelleggel ruházta föl a lányt. És a fiatalember, aki nem szereti a nőket, de ki akar gyógyulni a bajból, kapva kap az alkalmon, hogy menyasszonyt vihet a házhoz, de olyat, akiben egy piaci teherhordó veszett el. A második esetben, ha a nőnek nincsenek eleve férfivonásai, apródonként ölti magára őket, hogy tessék a férjének, akár öntudatlanul is, afféle mimikri gyanánt, amely az egyes virágokat azokhoz a rovarokhoz hasonítja, amelyeket magukhoz akarnak vonzani. Az ilyen nő megférfiásodik fájdalomában, hogy nem lehet férfi, és hogy a férje nem szereti. De még a bennünket foglalkoztató eseten kívül is: ki ne vette volna észre, hogy idővel a példás házastársak is hasonlítani kezdenek egymáshoz, olykor felcserélve a tulajdonságaikat? Egy volt német kancellár, Von Büllow herceg, itáliai nőt vett feleségül. Idő múltával azt vehették észre a Pinción sétálgatók, hogy a germán férj egyre inkább olaszos eleganciával viselkedik, az olasz hercegné pedig németes nyersséggel. Szertelenül eltávolodva a vázolt törvényektől: mindenki ismeri azt a kiváló francia diplomatát, akinek csak a neve emlékeztet a származására, a Kelet egyik legillusztrisabb neve. Korosodván kiütközött keleti eredete, ami sokáig rejtve volt, úgyannyira, hogy sajnálja az ember, hogy nem visel fezt, mert ugyan illene hozzá.

Visszatérve a követék vajmi kevéssé ismert tulajdonságaira, amelyeket, ha homályban tapogatózva is, megkíséreltünk fölvázolni, Vaugoubert-né (születésétől fogva vagy

hozzáidomulva) azt a típust testesítette meg, amelyre a mindig lovaglórúhában járó Bajor Sarolta, XIV. Lajos sógornője a halhatatlan példa, aki nemcsak a férfiaságot vette át a férjétől, hanem a női nemtől idegenkedő férfiak jellemző hibáit is; ő pletykálja el a leveleiben, hogy milyen kapcsolatok fűzik egymáshoz XIV. Lajos udvarának összes nagyurait. Az is hozzájárul a Vaugoubert-féle asszonyok férjijellegéhez, hogy férjüktől elhanyagoltatva, s emiatt való szégyenükben, megfonnyad bennük minden nőiség. És végül olyan jó és rossz tulajdonságokat vesznek föl, amelyek nincsenek meg a férjükben. Minél léhább és nőiesebb és fecsegőbb a férfi, annál taszítóbb képmásává válik a nő mindazon erényeknek, amelyekkel a párjának kellene ékesnek lennie.

Vaugoubert-né szabályos arcát szégyen, feszélyezettség, elégedetlenség csúfította. Sajnálatomra érdeklődve méregetett, olyan fiatalembert látott bennem, aki tetszik Vaugoubert-nak, és amilyen ő szeretett volna lenni, most, hogy a férje, idősödven, a fiatalokhoz vonzódik. Olyasfajta figyelemmel szemlélt, ahogy egy vidéki asszony az áruházi divatkatalógust, kimásolva belőle a kosztümöt, amely olyan remekül áll a csinos modellnek. (Igazából minden oldalon ugyanaz a nő látható, csak a különböző pózok és ruhák megtévesztően megsokszorozzák ugyanazon személyt.) Olyan erős volt a növényi vonzerő, ami felém hajlította, hogy Vaugoubert-né karom ragadott: kísérem el, szeretne egy pohár narancslét inni. De kitértem előle, arra hivatkozva, hogy nem-sokára távozom, és még nem vagyok bemutatva a házigazdának.

A herceg a kertben beszélgetett egy kisebb társasággal; nem voltam nagy távolságra tőle. De az a néhány lépés jobban rémített, mintha golyózáporon kellene áthaladnom.

Sok olyan hölgy volt a kertben, akitől méltán remélhettem, hogy megejthetné a bemutatást: színleg pompásan érezték magukat, de valójában nemigen tudták, mit csináljanak. Az efféle estélyek általában később történnek, mint amikor megtartják őket. Csak másnap válnak valósággá, amikor rájuk irányul azoknak a figyelve, akiket nem hívtak meg. Egy igazi író, ha mentes attól a buta hiúságtól, amely sok pályatársát jellemzi, nem akad meg rajta, ha azt látja egy olyan kritikus cikkében, aki mindig is csodálattal adózott neki, hogy közepszerű szerzők is fel vannak sorolva, de az ő neve nincs megemlítve: mit számít ez, a könyvei beszélnek helyette. De egy előkelő dáma, ha azt olvassa a *Figaró*-ban: „Tegnap Guermantes herceg és hitvese nagy estélyt adott sat.,” mi mást tehet, így kiált: „Hogyhogy! három napja egy álló óra hosszat beszélgettem Marie-Gilbert-rel, és ő nem szólt nekem!”, és töri a fejét, hogy ugyan mivel bánthatta meg Guermantes-ékat. Megjegyzendő, hogy a hercegnő estélyeit illetően olykor legalább annyira megdöbbenek a meghívottak is, mint azok, akiket nem hívtak meg. Merthogy kiszámíthatatlanok voltak ezek az estélyek, s olyan személyek is akadtak a meghívottak közt, akikről Guermantes-Bavière hercegnő évekig megfélemedezett. És a legtöbb előkelőség olyan jelentéktelen figura, hogy hasonszórú társaik a fogadtatás szerint ítélnék felőle: ha meg van híva, szeretik, ha ki van rekesztve, utálják. Igaz, ha a hercegnő nem hívott meg valakit, s kivált ha valamely barátját, azt gyakran csak attól való félelmében tette, hogy megharagítja Charlust, aki kiközösítette azt a bizonyos személyt. Biztos lehettem tehát benne, hogy a hercegnő nem szólt rólam Charlusnak, hiszen akkor nem volnék itt. Charlus, a német nagykövettel társalogva, a kertbe vezető széles lépcsősor korlátját támasztotta, úgyhogy a vendégek – habár három-négy hölgy, a hódolói, körülvették a bárót, és majdnem eltakarták – nem mulaszthatták el, hogy üdvözöljék. Visszaköszönt, mégpedig nevén szólítva mindenkit: – Jó estét, Hazay úr, jó estét, Madame La Tour du Pin-Verclause, jó estét, Madame La Tour du Pin-Gouvernet, jó estét, Philibert, jó estét, kedves kegyelmes asszony sat. – Olyan volt

a folytonos köszönetés, mint valami csaholás, és meg-megszakították kegyes jó tanácsok meg kérdések (nem figyelt a válaszra), amelyeket halkabban vetett oda, mesterként, hogy jelezze érdektelenségét: – Vigyázzon, nehogy meghűljön a kislány – mondta nyájasan –, a kertben mindig nyirkosabb a levegő... Jó estét, Madame Brantes. Jó estét, Madame Mecklembourg. Elhozta a nagylányát? Remélem, azt az elragadó rózsaszín ruháját vette föl. Jó estét, Saint-Géran. – Nem kétséges, hogy jócskán volt gőg a viselkedésében. Charlus tudta, hogy ő egy Guermantes, akinek főszerep dukál az estélyen. De nemcsak gőg volt benne; a szépérzéssel megáldott férfiú számára már maga a szó is: estély, azt a különös, fényűző képzetet keltette, mintha nem is holmi előkelőségek adta fogadáson venne részt, hanem egy Carpaccio vagy Veronese megfestette ünnepélyen. De még valószínűbb, hogy Charlus, lelkében német fejedelem lévén, a *Tannhäuser* világába képzelte magát, az őrgrof szerepébe, aki a Wartburg kapujában fogadja a zarándokokat egy-egy jó szóval leereszkedve hozzájuk, s a vendégek vonulnak be a terembe (vagy a vár udvarára), miközben tiszteletükre zeng a híres „Induló” untig ismételtetett frázisa.

Hanem most már el kellett szánnom magam. Mint mondtam, jó néhányat ismertem a hölgyek közül, kit jobban, kit kevésbé, de szemlátomást kifordította őket önmagukból, hogy Marie-Gilbert hercegnőnél vannak vendégségben és nem az unokanővérénél, hogy nem meissen a porcelántányér előtt ülnek, hanem egy gesztenyefa lombja alatt társalognak. Nem a környezet eleganciája számított. Még ha összehasonlíthatatlanul kevésbé lett volna is fényűző, mint az „Oriane” környezete, ugyanazt a nyugtalanságot éreztem volna. Ha elalszik a villany a szalonunkban, és olajlámpásokkal kell helyettesíteni, egyszeriben minden megváltozik. Souvré márkiné zökkentett ki a zavart tépelődésből. – Jó estét! – lépett oda hozzám. – Találkozott mostanában Oriane Guermantes-tal? – Mestere volt, hogy olyan hangsúllyal ejtse az efféle mondatokat, ami bizonyítja, hogy nem szintiszta ostobaságból hozakodik elő velük, mint az affélék, akiknek nincs semmi mondanivalójuk, de ezerszer megszólítják az embert, és egy-egy közös ismerőst – olykor csak távolabbi ismerőst – említenek föl. Nem, Souvréné tekintete világosan tudtul adta: „Ne higgye, hogy nem ismertem meg! Maga az a fiatalember, akivel Oriane Guermantes hercegnőnél találkoztam. Nagyon is jól emlékszem.” Sajnos a jóindulatról tanúskodó és csak látszólag ostoba mondatból kicsendülő pártfogó hajlandóság nagyon gyöngécske volt, és tüstént elillant, mihelyt élni akartam vele. Souvréné, ha arról volt szó, hogy egy hatalmasságnál támogasson egy kérelmezőt, művészien tudta úgy alakítani a dolgokat, hogy a kérelmező szemében pártfogónak lássék, a magas személyiség szemében azonban nem, úgyhogy a kétértelmű gesztus hálára kötelezte az utóbbit, de nem terhelte meg a másikkal való kapcsolatát. Jóindulatától felbátorodva megkértem a hölgyet, hogy mutasson be Guermantes-nak, és ő kiharván azt a pillanatot, hogy a házigazda másfelé fordul, anyáskodva vállamra tette a kezét, és mosolyogva, elfordítva az arcát a hercegtől, aki különben sem láthatta, pártfogóinak mutatott, de szándékosan hatástalan gesztussal odavezetett hozzá; ott álltam, de nem jutottam sokkal előbbre. Ilyen gyávák a nagyvilági emberek.

Még gyávább volt az a hölgy, aki a nevemen szólítva üdvözölt. Beszélgetni kezdtünk, s én közben próbáltam felidézni a nevét; emlékeztem rá, hogy együtt vacsoráztunk, a szavaira is pontosan emlékeztem. Mégis, hiába irányítottam figyelmemet arra a belső tartományra, ahol a vele kapcsolatos emlékek voltak, nem tudtam felszínre hozni azt a nevet. Pedig ott volt. Az elmém nekigyürkőzött, mint valami játékban, hogy megragadja a körvonalait, az első betűjét, hogy végül fényt derítsen az egészre. Minden hi-

ába, érezni véltem ugyan a súlyát, a tömegét, de valahányszor formát akartam adni a belső éjszakába zárt sötét testnek, mindig csak arra jutottam: „Nem, ez nem az.” Nem mintha az agyam nem tudott volna nehezebbnél nehezebb neveket alkotni. Csakhogy, fájdalom, most nem alkotni kellett, hanem reprodukálni. Könnyen működik a szellem, ha nincs alávetve a valóságnak. De most béklyózott a valóság. És egyszer csak hirtelen megjelent az egész név: „Arpajonné.” Nem jól mondom, hogy megjelent, hiszen nem gondolom, hogy magától bukkant volna elő. Azt se hiszem, hogy a hölgygel kapcsolatos felszínes, de számos emlék, amelynek a segítségéhez folyamodtam (ilyesféleképp serkentve magam: „Lássuk csak! Ez a hölgy a barátnéja Souvrénének, ő az, aki rémülettel és irtózáttal vegyes együgyű ámulattal bámulja Victor Hugót”), nem hiszem, hogy ezek a köztem és a név közt repdeső emlékek a legkevésbé is segítettek volna kiszabadítani. Az emlékezetben zajló nagy bújócska közben nem lehet lépésről lépésre megközelíteni a keresett nevet. Semmit se látunk, és egyszer csak ott van a pontos név: még csak nem is hasonlít arra, amelyet keresgeltünk. Nem ő jött oda hozzánk. Nem; inkább arra hajlok, hogy életünk során egyre jobban eltávolodunk attól az övezettől, ahol tisztán kivehetők a nevek, és én a belső tekintetemet megélesítő akaratérő- és figyelemgyakorlásnak köszönhettem, hogy hirtelen sikerült átfúrnom a félhomályt, és meglátnom, amit kerestem. Akárhogy is, ha vannak átmenetek a felejtés és az emlékezés közt, az ilyen átmenetek tudattalanok. Hiszen azok a nevek, amelyekre útközben bukkanunk, mígnem eljutunk a valóságos névhez, mind tévesek, és semmivel se visznek közelebb hozzá. Nem is igazi nevek; gyakran csak egy-egy mássalhangzó, amely nincs is benne a megtalált névben. De hát oly nagyon rejtélyes a gondolkozás útja a semmiből a valóságba, hogy végső soron még az is lehetséges, hogy azok a téves mássalhangzók a fogódzók, még ha gyarlók is, s avégből vannak, hogy beléjük kapaszkodva eljussunk a pontos névhez. „Mindez semmit sem tudat velünk a hölgy kelletlenségéről – mondhatná az olvasó –, de ha már ilyen hosszasan elidőzött ennél a témánál, engedje meg, író úr, hogy egy percét elraboljuk, és megjegyezzük: kínos, hogy egy olyan fiatal embernek, mint amilyen ön volt (avagy a hőse, ha nem ön volt az), máris olyan gyöngye legyen a memóriája, hogy ne jusson eszébe egy jó ismerőse neve.” Ez csakugyan roppant kínos, olvasó úr. És szomorúbb, mint hinné, ha azon idők közeledtét jelzi, amikor eltűnedeznek majd a nevek és a szavak az elme világos tartományából, és bele kell törődni, hogy már azoknak a nevének se tudja felidézni az ember, akiket igen jól ismert. Csakugyan kínos, hogy már fiatalon úgy kell felszínre erőltetni a jó ismerősök nevét. De ha ez a fogyatékoság csak alig ismert nevek esetében nyilvánulna meg, amelyeket természetes, hogy elfelejt az ember, és amelyekre átáll emlékezni, nem is volna haszon nélkül való ez a fogyatékoság. „Ugyan miféle haszonról beszél, ha szabad kérdeznem?” Nos, uram, egyedül a baj figyelmeztet, szolgál tanulsággal, és mutatja meg a dolgok szerkezetét, amely különben rejtve maradna. Az olyan ember, aki estente mély álomba zuhan, és csak akkor tér vissza az életbe, amikor felébred és fölkel, az ilyen ember remélheti-e, hogy egyszer majd nagy felfedezéseket tesz az álomról, vagy legalább kis megfigyeléseket? Azt is alig tudja, hogy alszik. Egy kis álmatlanság, és máris értékeljük az álmot; némi fény hatol a sűrű sötétségbe. A tökéletes memória vajmi kevésbé gerjeszt vágyat, hogy tanulmányozzuk a memória jelenségeit. „Jó, jó... és Arpajonné végül is bemutatatta önt a hercegnek?” Nem, de ne szóljon közbe, hadd folytatom az elbeszélést!

Arpajonné még Souvrénénél is gyávább volt, de őneki több mentsége volt rá. Tudván tudta, hogy mindig is csekély befolyása volt a társaságban. Helyzetét csak gyön-

gítette a Basin de Guermantes-tal való viszonya, az pedig, hogy a herceg szakított velem, megadta a kegyelemdőfést. Elkomorodott, amikor megkértem, hogy mutasson be a hercegnek, és ez abban nyilvánult meg, hogy nem szólt semmit, együgyűen azt mímelve, hogy nem is hallotta, amit mondtam. Észre se vette, hogy a haragtól összeszalad a szemöldöke. Vagy tán nagyon is észrevette, de nem törődött az ellentmondással, sőt: így intett jó modorra, vagyis hát így adott, különösebb gorombáskodás nélkül, néma, de annál ékebben szóló leckét tapintatból.

Arpajonné különben is bosszús volt, sok tekintet szegeződött ugyanis egy reneszánsz stílusú erkélyre, amelynek a szögletében, egy afféle monumentális szobor helyén, mellyel abban a korban szívesen díszítették az erkélyeket, a nem kevésbé szoboryszerű, gyönyörűséges Surgis-le-Duc hercegnő hajolt a korlátra, az a hölgy, aki Arpajonné utóda volt Basin de Guermantes szívében. A könnyű fehér tüll alatt, mely az éjszakai hűvösségtől óvta, látni lehetett sudár, karsú alakját; olyan volt, mint a győzelem istennője. Már csak Charlushöz folyamodhattam; időközben visszavonult egy kertre nyíló földszinti szobába. Volt alkalmam (mivel látszólag visztezésbe merült, hogy úgy tehessem, mintha nem látná az embereket), volt alkalmam megcsodálni a frakkja választékos és művészi egyszerűségét, amely, olyan fogásoknak köszönhetően, amiket csak egy szabó vett volna észre, Whistler valamely fekete-fehér „Harmóniá”-járára emlékeztetett, habár helyesebb fekete-fehér-pirosat mondani, mivel Charlus mellfodrára széles szalagról fekete-fehér-piros zománckereszt csüngött, a máltai lovagrend nagykeresztje. A bárót egyszer csak megzavarta a játékban Gallardonné, aki odavezette hozzá az unokaöccsét, a szép arcú, hetyke Courvoisier vicomte-ot. – Kuzinom – mondta Gallardonné –, engedje meg, hogy bemutassam Adalbert unokaöcsémet. Látod, Adalbert, ő az a híres Palamédész nagybácsi, akiről már olyan sokat hallottál. – Jó estét, asszonyom – válaszolt Charlus. – Jó estét, uram – tette hozzá, rá se nézve a fiatalemberre, olyan mogorván és udvariatlanul, hogy mindenki meghökkent. Lehet, hogy Charlus – tudván, hogy Gallardonnének vannak bizonyos gyanúi az ő erkölceit illetően, sőt egyszer nem is tudott ellenállni a csábításnak, és tett valami célzást rájuk – így akarta elejét venni, hogy a márkiné kicifrázva adja tovább, milyen nyájasan fogadta ő az unokaöccsét, egyszersmind látványosan tanújelét akarta adni, hogy közönyösen viseltetik a fiatal emberek iránt; lehet, hogy úgy találta, hogy Adalbert nem kellően tiszteletteljes arckifejezéssel kísérte nagynénje szavait, s az is lehet, hogy későbbre kívánta időzíteni az igencsak kellemesnek tetsző unokaöccsel való ismerkedést, előnyt akarván szerezni a megelőző támadásból, miként azok az uralkodók, akik valamely diplomáciai manővernek előzetes katonai manőverrel adnak nyomatéket.

Charlus könnyebben kapható lett volna rá, mint gondoltam, hogy eleget téve kéresemnek bemutasson. Már csak azért is, mert ez a Don Quijote annyi, de annyi szélmalommal viaskodott az utóbbi húsz évben (gyakran rokonokkal, akik, úgy vélte, helytelenül viselkedtek vele), olyan gyakran megtiltotta, hogy ezt vagy azt mint „fogadhatatlan személy”-t meghívják a házhoz, hogy a Guermantes-ok már attól féltek: hovatovább mindenkit magukra haragítanak, akit kedvelnek, és örök életükre megfosztják magukat mindazon új jövevények látogatásától, akikre pedig kíváncsiak voltak, csak hogy igazodjanak a sógoruk vagy unokafivérük harsány, de indokolatlan gyűlölködéséhez, aki elvárta volna, hogy a kedvéért akár feleségüknek, gyermekeiknek, fitestvéreiknek és nőtestvéreiknek is hátat fordítsanak. Charlusnak, eszebb lévén a többi Guermantes-nál, észre kellett vennie, hogy már csak minden második esetben veszik figyelembe, ha ki akar rekeszteni valakit, és félve, hogy előbb-utóbb az ő társaságáról

fognak lemondani, még idejekorán alább adta, hogy, amint mondani szokás, mentse, ami menthető. Ráadásul megvolt ugyan a hajlam benne, hogy hónapokig, évekig, sőt akár egy egész életen át acsarkodjon valamely gyűlölt személyre – azt aztán nem tűrte volna, hogy az ilyet meghívják, és vállalt volna minden összeütközést, akár fejfel ment volna a falnak –, de túl gyakoriak voltak a dühkitörései, hogysen jobbára múlóknak ne legyenek. „Az az agyalágyult! az a gazember! Na, most megkapja a magáét... a csatornába vele! Á, ez még a csatornában rothadva is mérgezni fogja a várost” – dühöngött még otthoni magányában is, ha olyan levelet olvasott, melyet tiszteletlennek ítélt, vagy ha eszébe jutott, amit nemrégiben visszamondtak neki. De egy másik agyalágyult elleni újabb dühkitörése kioltotta az előzőt, és ha a korábbi vétkes valami jelét adta tiszteletének, máris feledésbe merült az általa okozott roham, merthogy rövid volt hozzá, hogy olyan gyűlöletalappá szilárduljon, melyre építeni lehetne. Így aztán – bár nehezelt rám – alighanem sikerrel folyamodhattam volna hozzá: mutatna be a hercegnek, ha nem támad az a szerencsétlen gondolatom, hogy aggályosan hozzá ne fűzzem kérésemhez, nehogy tapintatlanságot feltételezzon rólam, s azt higgye, csak úgy betoppantam az estélyre, arra számítva, hogy ő majd feljogosít a maradásra: – Egyébként jól ismerem őket, a hercegnő igen szívélyes volt velem. – Hát, ha ismeri őket, mi szükségére rá, hogy bemutassam magát? – csattant a válasza, és hátat fordítva nekem folytatta a kártyázást a nunciussal, a német nagykövettel meg egy harmadik úrral, akit nem ismertem.

A parkból, ahol egykor d’Aiguillon herceg ritka állatokat tartott, a kitért ajtókon át furcsa surrogás hatolt a fülembe, valami finom, távoli moraj. Találomra elindultam a hang felé, mely mintha maga is közeledett volna, és már csak akkor vettem észre Bréauté-Consalvi márkit, amikor a fülembe recsegte: – Jó estét! – s bár olyan volt az a hang, mint mikor végighúzzák a reszelőt a kicsorbult késen, vagy mint a vaddisznóröfögés, amikor a dúvad keresztülsörtet a kukoricáson, én lehetséges megmentőm hangját véltem hallani. Bréauté kevésbé volt befolyásos személyiség, mint Souvréné, de legalább nem hiányzott belőle a szivességre való elemi hajlandóság, felhűtlenebb kapcsolatban volt a herceggel, mint Arpajonné, és vagy tévhitben leledzett a Guermandes-ék társaságában elfoglalt helyemet illetően, vagy talán jobban ismerte, mint én magam, akárhogy is, nem egykönnyen tudtam ugyan magamra vonni a figyelmét, mivel táguló-remegő orrcimpával kapdosta ide-oda a fejét, és furcsamód úgy mergette a monokliját, mint akit ötszáz remekmű vesz körül, de meghallva kérésemet, elégedetten fogadta, odavezetett a herceghez, és szertartásosan, egyszersmind közönségesen bemutatott neki: mintha egy nyenc egy tálca aprósüteményt kínált volna oda, hogy érdemes megkóstolni. Amennyire Basin de Guermandes szívélyes és barátián, sőt pajtáskodóan közvetlen volt (ha akart), Gilbert de Guermandes, úgy találtam, éppannyira kimért, méltóságteljes, kevély. Épp csak hogy halványan rám mosolygott, ünnepelesen „uram”-ozott. Sokszor hallottam, amint Basin gúnyolódik az unokafivére fennhéjázásán. De az első hűvös és komoly mondatok után, amelyek a legteljesebb ellentétben voltak a Basin pajtáskodó beszédmódjával, azonnal rájöttem, hogy ketten közül Basin – aki már a megismerkedésnél mint egyenrangú „társaságbeli”-vel beszél mindenkiel – a fennhéjázó, és Gilbert de Guermandes az egyszerű ember. Úgy találtam, hogy a tartózkodásában több érzelem van, ha nem is az egyenlőségé, mert azt ő nem fogadhatta el, de mindenesetre a rangban alatta álló iránti megbecsülésé, ahogy az szokásos is az erősen hierarchikus körökben, például az igazságügyben vagy az egyetemeken, ahol a magas méltóságának tudatában lévő főügyészben vagy dékán-

ban talán több valóságos egyszerűség van, sőt – jobban megismerve – talán több jóság és szívéllyesség is rejtezik a hagyományos tartózkodás mögött, mint amivel az újmódi léha cimboráskodás hivalkodik. – Tervezi-e, hogy folytatja atyjaura pályáját? – kérdezte tartózkodón, de érdeklődéssel. Tömören válaszoltam, mert nyilvánvaló volt, hogy csak jóindulata tanúságaként tette föl a kérdést, és odébb léptem, hogy fogadhassa az érkező vendégeket.

(Marcel Proust regényének, AZ ELTÚNT IDŐ NYOMÁBAN-nak első, második és harmadik kötete – SWANN, BIMBÓZÓ LÁNYOK ÁRNYÉKÁBAN, GUERMANTES-ÉK – Gyergyai Albert fordításában jelent meg magyarul; a negyedik kötet, a SZODOMA ÉS GOMORRA első részét a Holmi 1993. novemberi számában közöltük, most a második rész első fejezetének közlését kezdjük meg. Folytatása következő számainkban.)

Gábor Miklós

TOLLAL

A szakállamról

Egy naplóban lapozgatva

ma reggel már zavar a szakállam, olvasom '71. február 12-én. „Mindjárt láttam az arcodon, hogy valami történt, ami rendjén van – mondta Saskia néhány szó után –, másként rendeződtek a vonásaid.” De hisz nem csak ő, az orvosok is, az emberek mind azt mondják, rendbe jöttél, jó úton vagy, erősödsz, ilyeneket, csakhogy én többnyire pocskékul érzem magam, olvasom. De miért? Csak úgy? Például mert nem vagyok költő, nem tudok verset írni, pedig verset írni, az bizonyára mindent megold. „Te legalább élsz”, mondom a művésznőnek, nevezzük „Sári”-nak. „Egyedül vagy? – kérdi Sári –, tudod, milyen fárasztó egy másik ember, aki folyton siet? Vagy éppen szótlánul fekszik, meg se mozdul? És te nem tudod, mi baja? Ha valamit tervezel... én igazán nem akarok semmit, én igazán nem akarom őt megcsalni, csak mégis, afféle kis semmiségeket tervezek én, de nem csinállok semmit, nem is szólok, nehogy... amikor így nincs szerződése, az nekem tragédia! Amikor játszott, addig legalább volt néhány szabad óráim. Most majd vendégszerepel vidéken, akkor talán mégis szabadabb leszek...” Arcán gúnyos mosoly. És ez egy híres, nagy szerelem! Én meg itt vagyok, mondjuk, röviden és diszkrétan, dúló szerelmi bonyodalmak és viharok után, két szék közt a pad alatt. A viharok elmúltak, de még nincs vége, a sebek még nyitottak. Várni kell. Hisz mi mást csinállok? Várok. „Megsimogatnálak” – mondja egyik vagy másik a jóakarók közül. Csakhogy engem nem érdemes megsimogatni, én egy rinocérosz vagyok, a simogatást meg se érzem. **Február 15.** A színház? Alceste-re szívesen gondolok, Oidipusz elhagyottságától félek. A szakállam pedig? Szerintem jól áll, de megéri-e a cirkuszt? A sok hülye nem keres-e benne mindenféle jelenségeket? Rendeztem a világnak egy kis parádét. „Ha végignézz az ember ennek a tehetséges társaságnak az életén, maga, Saskia, János, én, csupa permanens botrány...”, mondja szokott jóindulatával a nagy és bölcs

művésznő, nevezzük „Matild”-nak. Hogy vigasztaljon, befogad, mint egy előkelő klubba, a többi botrányos főszereplő közé, olvasom; ezzel mintha az én botrányom is csak egy lenne a többi közt, alattomosan lefokoz, én is csak úgy vagyok botrányos, mint a többi sztár? Sért ez a besorolás, de nem tudom, miért. (Dehogynem tudom.) „Hát igen, az ember odaadja magát – mondja Saskia –, talán csak azért, hogy azt mondhassa: hát ezt tették velem? De odaadja.” Ez már jobban hangzik. Lapozok. **Február 16.** Szörnyű este a legédesebb magyar színész nő „édes kis” lakásán: a sivatag, ahova kivettem magam. Hogy kerültem ide? az anekdoták, az illedelem, a „kapcsolatok felvétele”, a „társadalmi érintkezés”, a „művészi vélemények” és így tovább, e világába? amelyben például a magyar értelmiség egyik legbölcsebbje oly kitűnően érzi magát? (Mégiscsak hülye ez az ember?) **Február 17.** Az ilyen kis barátságfélék pedig, mint „Ilonka” kolléga, ezek csak gyengeségek, gyengeségre csak a gyengék felelnek, a gyengéket nem szeretjük igazán, csak gyávaságból, intézeti társainkat, két bolond egy pár? No nem, ezt nem szabad. Hisz csak a szépséget szeretjük szívből, arról kellene beszélni. **Február 18.** Lányom kutyájával sétálok egyet a Duna-parton, a langyos és sűrű esőben. **Február 19.** Aztán megint „Ilonka” kolléga, itt ül velem szemben, és olvassa a könyvem épp kézhez kapott részleteit. Úristen, milyen elhagyott kis emberke! Tébolyult dolgokat fest, örült szavakat ír fel kis cédulákra, éjszaka nem alszik; a kis 1/2 zsidó; azt hiszi, hogy tehet valamit értem. Néha felhívom telefonon, hogy „emberi” hangot halljak, hisz van őbenne természetes és mosolygó hajlam a túrésre, szerény bölcsesség, annak a 1/2-nek az ötezer éve talán. Csak hát előbb-utóbb rájön majd, hogy semmi közünk egymáshoz. **Február 23.** Aztán „tanulmányutak”, olvasom tovább, például éjszakai kirándulások „Annával” és mostani férjével, kalandjával, szabadítójával – minek nevezzem? –, a fantasztikus szépségű „Karcsikával”. Egy étteremben vacsorázunk a Halászbástyán!! ilyen helyekre keveredek! Mint egy turista! Az emberek jók hozzám, felkarolnak, visznek magukkal az életbe (én meg, ahogy szoktam, bájosan és hízogón mosolygok, mint egy leányka, és közben gonoszakat gondolok és írok róluk a naplomba). „Anna” azok közé a kemény nők közé tartozik, akikre én azt tartom jellemzőnek, hogy például nőietlen módon tudnak trágárak lenni. (Nem emlékszem, hogy valaha hallottam volna trágárkodni. Mégis.) Szép nő. Az emberek megegyeznek abban, hogy mi a „szép”, csak éppen a férfiak stikában a kis csúfokat szeretik. De jólesik leülnünk egymással. Sorstársak vagyunk vagy mi. Ő éppúgy nem találja a helyét, mint én. Neki az apja halt meg, nekem az anyám. Ő is kóborol, én is, bár ő látványosabban, „Karcsikával” kettesben a városban, két szép ember, akinek nincs lakása. Van egy gyanúm azonban, hogy ők is tisztelnek (*láttak a Hamletben*), ebből pedig csak egy következik biztosan: itt se történik majd semmi. Jók hozzám. És tovább olvasom: **Február 20.** Elhagyni védettségemet? Rangomat? „X. Y.”, író, íme, kilépett a Pártból – most! Egy bátor ember az „életből”! Szabadság? kedves „X. Y.”? Én már beélném azzal, ha álmodni tudnék szabadon. Ehhez mit szólsz? Tudomásul vettem, hogy „meg vagyok szállva”. Ez a tudat ott van erkölcseimben, gondolataimban, izlésemben, megnyilatkozásaimban, ez korlátozza magánéletemet, meghatározza, hogy mit írok, hogy mennyire értékelem kortársaimat, és mindig számolok a fizikai megsemmisülés lehetőségével is. *Meg vagyok szállva*. Ez egyszerűen tény. Tény volt akkor is, amikor még nem számoltam vele ilyen tudatosan. De tudomásul venni kötelező, szellemi épséged védelmében – vedd tudomásul, mindig és mindenben – tudd, *ne feledd*, a történelemben te egy megszállt ország egyik megszállt polgára vagy! (Mióta élsz!) Egy ilyen egyszerű ténymegállapítás sokat tud jelenteni. Amint kimondom, ugyanazt a szabadságot

érzem, mintha tiszta szívvel azt mondhatnám magamnak: „te egy szabad ország szabad polgára vagy” – esetleg: „te római polgár vagy”. Nem morális kérdés. *Iránytű*. A szabadság különös utakon jár, szele váratlan irányból érhet el tüdődbe. (Hamlet az „égerfogó”-jelenet után diadalmas igazán.) Aztán kezdhetsz vele, amit akarsz, és amit tudsz. Ebben az akár ellenzékieknek is nevezhető kompániában – tegnap este – egy kis-korú a „lengyel események”-ről – hány éve már, hogy én ilyesmiről így beszéltem? Fura, úgy érzem, mintha X. Y.-ék körében, a szabadság harcosai között, mintha itt minden a „rangomnak” szólna, éppen itt, ezek is meg akarnak nyerni mindenféle rangosokat, mint a forradalmárok általában. Aztán **február 23.** egy nő mesél az életről (nekem minden civil: „az élet” és mindenki „civil”, aki nem színházi lény) ijesztő dolgokat: öngyilkossági kísérletek, fantasztikus (szerintem félig-meddig csak kitalált) kalandok férfiakkal – és a Belügyminisztériummal. Ez az ismerős rémület, ez a borzadály: a) a nők – általában az érzelmi élet – esztelen nyomerúságai; és b) hazám = a smaszterek; e két legfőbb undokságok. (E nő például: nem téglá?) Mi marad majd futkosásomból e szűk körben, e zavarosan bonyolódó úton, e kapkodásból összecsucolásom és feltápázkodásom óta? Semmi sem történik ok nélkül, olvasom, rosszul lettem a színpadon; a néhány percre, amíg Oidipusz kilép a színről, odatettek nekem egy széket a díszletfal mögé az emelvényre, hogy leülhessek, levegő után kapkodtam, és igyekeztem mosolyogni Psohára, aki az ő szokott méreteivel aggódott körülöttem. Majd előadás után: Nagymama beült a Trabantba, én pedig szinte abban a pillanatban a másik ajtón kiugrottam, és ott, a színház még kivilágított homlokzata előtt az úttest szélére okádtam egy kurtát. Mindjárt jobb lett, megkönnyebbültem, de hazatérve mégis becsöngettem a második emeleten az orvoshoz, akinek most nem jut eszembe a neve... Barsi! eszembe jutott! Fura kicsi ember, mint egy színpadi figura, „karakter”, az a fajta, akinek nem imponálok, én se, senki se, mintha egész élete arról szólna, hogy neki senki se imponál. Már ágyban volt, futólag meghallgatta, amit meséltem, megvizsgált, aztán nyugodtan: „infarktus”, mondta, mint férfi a férfinak, „holnap reggel menjen kórházba”. Imponálni akar, ez mesterségéhez is hozzátartozik, és végül imponál is, ki hinné, hogy ilyen érdekesek laknak a „házban”, ahol az ember lakik. (Hát persze hogy nem imponáltam neki, nemsokára őt vitte el az infarktus.) A kórházban néhány nap múlva: „valami volt...”, mondták az orvosok sok vizsgálat után, bizonytalanul. De mi volt? És mi volt előtte? Mi előzte meg azt a kurta kis okádást, oda a csatornalefolyó mellé? (Szerelmi életem hónapokig tartó, strapás viharait már említettem, de bocs, itt ugrok néhány oldalt, e viharokról inkább majd máskor.) Aztán az *Oidipusz* négyszer egymás után, négy olyan előadás, hogy Ádám Ottó harmadik este a rendezői páholyban azt kérdezte Götz Bélától: „Mit gondol, meddig lehet ezt bírni?” Csodálatosan játszottam, ahogy színész még nem játszott, valóban „halálomon”, akik velem játszottak, akik körülálltak, a *Kar*, nem tudtak mit szólni, a kollégák még az öltözőfolyosón is alig mertek megszólítani. És minden előadás tovább ment, mélyebbre, mint az előző. Délelőtt meg nagyszerű próbáim voltak a *Mizantrop*ból. Könnyek és könnyek, a zsigereimből feltépett hangok, délelőtt-este, Molière-ben és Szophoklészben olyan üvöltések, amilyenekre mindig is vágyódtam, szóval nagyszerű volt, na, tudom, hogy soha senki ennél jobbat nem produkált színpadon, esküszöm, Kean se, századok óta senki! Másrészt pocsék voltam. Az első *Oidipusz*-előadások indián fensége, a zene és a táncos tisztaság eltűnt ebben az „emberiben”, ez már nem volt színjátás. Rettegtem, ha színpadra kellett lépnem. Rettegtem a szereptől, mert minden szava, minden helyzete, minden jelenet, amelyet a *Kar* szavalatai bevezettek és lezártak,

mind mélyebbre taszított a magányba, a rideg vigasztalanba. Pocsék voltam. Pocsék voltam a délelőtti próbákon is. Kedves partnereim megrendülten, tán viszolyogva nézték, mit művelek, örömtelen volt, nem is tudom. Miért volt olyan pokol az *Oidipusz* játszani? Mert minden előadáson – bármi történt is napközben – át kellett élnem, hogy nem szabadulhatok. Hogy „nem tudom, az életemet hol rontottam én el”. Hogy az egész nem stimmel, ahogy nem stimmel *Oidipusz* minden öncsaló reménykedése, érvelése. Hiába próbáltam minden előadáson: hátha? kiordítani magam, mint egy állat, utána könnyebb lesz, nem lett könnyebb. Rettegtem, hogy be kell lépnem a színpadra, és „elkezdődik”! És ha az előadás elkezdődött, akkor nincs menekvés, ezt mindig ijesztőnek találtam, nem lehet abbahagyni, végig kell csinálni, ezt a nézők nem is sejtik, ez valami, amire nem szabad kezdéskor gondolni, hogy ezt, ha török, ha szakad, végig kell csinálni! Sivatag volt az *Oidipusz* színpada! *Oidipusz*? „Komplexus”? Anyám? Anyám halála? Ez az őrjöngés, ez a roham, ez a színészi túltengés próbán, előadáson, körülöttem a *Kar*, a bámmészködők, a tekintetem mindig végigment rajtuk, látóteremben voltak, de zárkózott arccal néztek, ők, engem, ez a tehetetlen toporzékolás, császári őrjöngés, enyém a színpad, enyém a tér, mint egy hiú római császár, igen, tudva, hogy körülöttem ugyan orgyilkosok, de lapulnak a szarok, a pökhendi érzés, hogy mindent megengedhetek magamnak, visszaélés volt az egész: mit kezdenék magammal? ezzel a helyzettel? Egyszerűen bármit tettem, tudtam, hogy csak hódolat illet, visszaélés volt ez kiválasztottságommal, kivételezettségemmel, elkényeztetettségemmel, hamis volt az egész, sértette az izlésemet, de mintha másfelé nem lett volna út, türtem, hogy szentté avassanak, a büdös ripacs!

Február 22. Müller Petit is elhívtam egy este, ő mintha még „erős ember”-nek látna. Szeretném tudni, szeretném megtudni tőle, tanácsot szeretnék kiolvasni az emberek magatartásából. Például a szakállamról. Valóban kezdem unni. És ahogy nő, mindjobban öregít. Azt hittem, hogy jobb lesz, hogy jóképű leszek tőle, de fehérebb, mint a hajam, ráadásul ritka, és nem jó helyeken nő, illetve nem nő olyan helyeken, ahol jó lenne, ha nőne. Ez nem az én arcom. És nem is az én *álarcom*. No és bizonyos okokból elolvasom az *Elveszett paradicsom*ot. Egy harminchárom éves fiatalembert játszottam benne!, olvasom. Ez az első gondolatom, hiába, ez a legfontosabb, akárhogy is, a fiatalság! De mennyivel konokabb, keményebb legény voltam én még akkor! És, hosszú idő után először, elbögöm magam az íróasztalom mellett. Dolgozni kell! Olvasom. Ez a világ, állítólag az én világom, pusztá felületté vált, alakjaihoz semmi se fűz, se közös élmény, se történelem, se tapasztalat, egy világ, amely lapos az ismeretlenségtől, egy *külföld*. Hendrikje – csak rá kell gondolnom –: az emberi lény gazdagsága, a drága szerelem, a szép test csodái, a *való világ* millió érdekessége. Mi tart vissza, hogy odahulljak édes, jóízű ölébe? Mi az a „szabadság”, amit nem akarok kiengedni a markomból? Egyetlen gondolat: többé sose adjam oda magam a *reménytelen* szerelemnek? *Engem már többé ne csábítsanak?* És *én ne csábíthassak már*, soha többé? Olvasom tovább:

Február 24. Lesz-e még egyszer az a büszke érzésed, hogy *te élsz*? Hogy te irányítod holnapod felé a jövőt? Az emberek még nem döntöttek rólam. Tudják, hogy valami történt velem, ők talán azt is tudják, hogy mi. Mindenki jobban tudja, hogy mi történt, mint én. És várják, hogy mi lesz a vége. Vajon titokban miért drukkolnak? Még kölcsönöznek nekem, ha megszorulok. Kedvükért növesztek szakállt. Vagy nyírom le. Talán. (Ma reggel? talán.)

Február 26. Néhány éve még nem számoltál velük (az emberekkel), ma vajon miért? A szakálladat azonban alighanem le kell vágnod. Hiába

nézel újra meg újra a tükörbe, nem azt látod, amit akkor képzelél, amikor azt mondtad: „szakállt növesztek”. Egy óra séta a Szigeten Juli lányommal. Meleg van. Úgy járunk egymás mellett, némán, annyira lassan lépünk, hogy, mintha nem találnánk az egyensúlyunkat, időnként egymásnak ütközünk, ahogy a kikötött ladikokat szokta ide-oda lökni, össze-összekocantva oldalukat, a meg sem moccanó víz. Közben Hendrikjén gondolkodom, de gondolataim is csak mint a vegetáció, sehonnan, sehova, csak billegés, ringatózás. Juli azt mondja: „Én hiszem azt, amit tizenhét éven keresztül mondtál nekem. Kérlek, most ne mondj mást!” És ha most majd mégis *mást* mondok majd, Juli? De igazad van, szépnek kell maradnunk. Meglátjuk, hogy áll majd a szakáll például holnap. Rettenetes dolgokat gondolok magamról. Talán minden, amit életemben csináltam, hogy nyüzsgöttem, fontogkodtam, mind csak azért volt, hogy ezeket a retteneteket ne kelljen végiggondolnom. Meg kéne tapogatni magam, megvan-e még kezem-lábam. (Aha! *Molloy!* Olvasom.) Mi ez a nyugtalanságom? Tegnap az idegen nyelvűben az a méregdrága Picasso-kötet, meg egy jópofa kötet valamilyen pornó színházról, töröm a fejem, hogy vehetném meg őket anélkül, hogy tönkremennék közben. Ez a vágyam a könyvekre csak pótcselekvés, vagy hogy hívják ezt a pszichológusok, tudom én azt, ez a nyugtalan láz erős, *mély* ez a láz – *szép holmikat vásárolni!* – *sok pénzért!* Ez a *mély*, megrázó szenvedélyem! Sok pénz kellene, mindjárt nem lenne semmi bajom, rengeteg pénz, Picasso nem érdekel, a pornó színház marhaság, hogy a könyvek olyan *drágák*, az a fontos! azért *akarom*, ha kiröhögnek is, *akarom*, boldogtalan vagyok, ha nem kapom meg ezeket a könyveket! De Hendrikjével szeretnék mindent, amit szeretnék. Na. És közben például tegnap este az a kedves kollégánő szívesen benne lett volna valamiben, talán csalódott is, hogy nem történt semmi, de én egyszerűen *elfeledkeztem* róla. Ez a „kalandvág” (vagyis: hogy egyik helyről a másikra meneküljek) – egyrészt képtelen vagyok *igazi* kalandra, másrészt a kaland csak a halál kockázatával *igazi* kaland, csak a halál lehetőségétől kapnak jelentést a lányok, a szépség, a művészet, a könyvek, a kapcsolatok, halál nélkül szart se ér az egész, már nem vagyunk gyerekek, viszont a halálra gondolni se szeretek. Mi marad? a „művészet” ... de most nem tudok gondolkodni. Nem tudok gondolkodni akkor, amikor éppen úgy érzem, hogy inkább gyógyítani kellene engem.

Most már nem olyan rossz, mint volt. Talán a korcsolya-világbajnokság teszi? Hogy a tévében olyan sok szép fiatal embert látok, és mind olyan szépen mozognak? Ettől jobban szeretem, akit szeretek.

Aki pedig elveszti barátait, magára vessen.

Talán ez a legerőteljesebb reggelem. Mióta is?

Készül a könyvem! De milyen jó ilyenkor! Ez a teljes odaadás valaminek, ami tulajdonképpen nincs! hisz ez még csak nem is egy álom!? **Március 2. Kedden:** *A komisz kölyök naplója* – de lehet *Egy csekély értelmű medvebocs naplója* is.

Már unom a szakállamat. Idegesít.

Március 5. 12.15. Hajnalban fura álom. Nem is tudom, hogy álom volt-e, hisz éppen azzal kezdődött, hogy felébredtem, és felriadtan láttam, hogy női alak áll az ágyam lábánál, de a félhomályban maga is félhomályos, elmosódott, áttetsző is tán, mint a kísértetek, úgy láttam, hogy anyám az, de nem voltam biztos benne, csomagokkal a karján, fején század eleji nagy kalap, mint aki útra készül, és mintha sürgetne engem is, de ez nem bizod, neki mindenképpen sürgős volt. Volt az egészben valami bolondos, anyám mintha nem volna egészen normális, de hisz nem is hittem a létezésében,

próbáltam másként látni a homályt, hogy ez nem is egy alak, hanem valamelyik felakasztott ruha vagy bútor csak, de az alak még mindig ott állt, akkor felgyújtottam a villanyt, de ezt biztos, hogy ébren és nem álmomban... most meg nem mondom, hogy eltűnt-e a fényben, de nem, hisz amikor végre elenyészni láttam, ismét sötét volt, én meg rájöttem, hogy fejen az a nagy kalap, az valójában csak a szekrényem tetején lévő, az az izé, micsoda? De hisz nem volt ott semmi, amit ennek a fura formájú kalapnak nézhettem! Mintha egy ideig törtem volna a fejem, mit jelenthet ez az álom vagy látomás. Még villanyoltás után se tudtam egészen semmibe venni... a halálba sürgetett engem ez a kerge édesanyám, a halottak ilyen bolondokházába valóik mind, csomagoljunk csak gyorsan, mert lekésünk? Aztán szépen elaludtam, és most itt vagyok a jelenben. Lehet, hogy ma befejeztem a könyvem. A nagyját. És most majd mihez kezdek nélküle? ezt olvasom: gondolkodni csak szomorúan tudok, inkább gonoszul, mondjuk gonoszkásan. El tudsz képzelni ezt meg azt, elképzelsz egy „új életet”, de valóban el tudod képzelni???? *valóban?* Mit tudsz *valóban* elképzelni? Mi az, aminek lehetőségében valóban hiszel? Fellobbanásaim, a sok-sok „új élet” hiteltelen volt, „tük-rös agyam”, ahogy Iván fogalmazta, ez állandó! Sose tudtam, mint Iván, csak „fejben” elintézni semmit – ahogy a szerepről se tudok semmit, amíg nem csinálom, csak ott, a színpadon, csak a testi megvalósítás közben ismerem fel, mi a teendő, így az életben is, csak amikor már zajlik, zavarosan – ezért vagyok veszélyes mások számára. Ezt is olvasom: mennyit „változtam” az elmúlt hónapokban is, és közben használtam magam körül az embereket, mindet, Hendrikjét, Saskiát, a másik nőt, az új „ismeretleneket”, Ivánt is használtam, és ez még nem elég, közben még magyaráztam is őket, naponta, mindig, minden egyes napon olyannak láttam őket, amilyenek éppen kellett, hogy megkönnyítsem magam számára a jelent. Aztán csodálkozom, hogy körülöttem minden kibogozhatatlan csomókba görcsösödik, míg, mit tehetek mást? megugrok! A szabadság a lapulva várakozó árulás! A mindenkori *fenntartás*! Egy ilyen pasással mit kezdjenek? Színésznek azonban megbízható vagyok. **Március 15.** Májusi az idő, mint diákkorom márciusi idusain, amikor ingujjban sorakoztunk az ünnepségre a reális-kola udvarán. (Iván meséli, hogy a diákok közt idén volt némi nyugtalanság, néhányukat elvitték a rendőrök.) Tegyük fel, hogy Iván meg én üldözött keresztények vagyunk a Birodalomban. Iván a magányos szent, aki őrzi a hit tisztaságát, amikor megszólal, Isten szól az ő ajkával. Én meg afféle katona, aki terjeszti a hitet, harcol érte, fegyvert fog, Péter?, aki kardot ragad, és aki megtagadja az Üdvözítőt, „mielőtt a kaskas...”. Mit szenvedhetett! Mert ragaszkodott az élethez, mert hiába mondta, hogy csak Krisztusért, ő azért volt harcos, mert kedvét lelta a harcban, nem tehetette, hogy ne harcoljon, Krisztus ide, Krisztus oda, nem ismerte a békét. Nem érezte-e, hogy sose olyan tiszta, mint a másik, az ő magányában – és vállalt másféle szenvedéseivel! – a csodálatos himnuszokat zengő? Nem taszította-e őt Krisztus lehetetlen helyzetbe? De nem ez volt-e az egyetlen, amire őt használni lehetett? Nem kellett-e egész életében azt éreznie, hogy amit végez, az csak félmunka? Hogy *ezt* az országot kellett felépítenie, holott tudta, hogy az Ő országa nem e világról való? Nem kellett-e éreznie, hogy száműzött, kitaszított? (És ha még azt is látnia kellett volna, hogy itt, e világon sose valósul meg az a világ?! Akkor miért? Hogyan, miféle hittel, miféle keserű lázongással kellett tovább csinálnia azt, amire rendeltetett, aminek többre nem vihette? És ráadásul a kasszók emléke egész életében!) Hogy hirdethette a szeretet hitét, mikor tele volt a harc szenvedéllyel, gyűlölettel, elfogultsággal, amikor látta, hogy éppen azért szeretik, amit ő megvet magában? De ha nem vállalta volna a földi harcot, akkor szarrá

ment volna – éppúgy, mintha közben elfeledkezett volna a mennyek országaról. Ezt hogyan élte át? Hogy az üdvösség útja az ő számára éppen a világba taszítotttság, az örök gyötrelém és hontalanság? Ki hol közölte vele élete titkát (amelyet halála előtt sehogy sem ismerhetett, hisz ha ismerte volna, csak képmutató és álszent funkcionáriusa lett volna Istennek) – hogy „ez volt a dolgod, derekasan elvégezted!” –, és akkor vége? megszűnt a „földi” gyötrelém? De akkor megszűnt a mennyország is, amit a szívében hordozott – mert megszűnt maga Péter, a kőszikla, aki a kettő?! Julival utazunk a Trabantban, a Körúton a Rákóczi út felé. Juli mellettem kívülről mondja a Róka és a Kis Herceg találkozását, és nekem szép csendben folydogálnak a könnyeim. – Ugye gyönyörű? – kérdi diadalmasan nevetve Juli –, már kívülről tudom, és mégis mindig újra sírva fakadok, ha olvasom! A Trabant éppen megállt a piros lámpánál, a villamosmegállóban ácsorgók bebámulnak a szélvédő üvegén. Mit látnak? Egy szép fiatal lány diadalmas és feldúlt nevetéssel nézi a Trabant kormányja mellett a kiszolgáltatott, idősödő férfit, akinek arcán szégyentelenül folynak végig a nagy könnyek, bele a kopott szakállába. Saskia L.-ről beszél, meg a kikelő tulipánokról, meg a kertekről, amelyekre gondot visel vagy viselne, ha jutna rá idő. Elgyötört, olvasom, szól a napló Saskiáról így, nehezére esik a színház, minden reggel rosszul ébred, fáj a torka, nem kap levegőt. Klimax? L.? Rák? Egyszerűen: a kor? Az, ami ránk nehezedik, mindnyájunkra? Még ez a korán érkezett tavasz is... olvasom. **Március 27.** Délvan, és én még mindig ágyban fekszem. Néhány nap, és elkezdek dolgozni. Így aztán leborotválom a szakállamat. Bemegyek a Madách Kamarába Cicához (ő gépeli a könyvemet), éppen próbaszünet van, a szűk nézőtéri kuckóban szoronganak a szereplők, és Kerényi Imre (neki még megvan a szakálla, de az övé nem ősz): – Így kell kinézni! – kiált fel, ahogy meglát. – No persze, ha valaki pihen...!

Nem vette észre, hogy már nincs szakállam. Senki se vette észre. Azt se vették észre, hogy volt?

Tandori Dezső

„MORNY HALÁLA”

Vajda László színművész emlékére

Memento Maury, vagy Memento Morny, két cím,
megálltam Enghienben a rue Amélie-n, két cím
közt
bizonytalankodtam, Párizsból érkezvén a 620-as busszal,
az Ecetkereskedők utcája mellől. Itt lakott hát
Maury is, Morny is, nézem a rótvadszólós fehér-barna
terméskő falakat, kutya ugat rám,
mindjárt kijön valaki. Gyerünk innen!
Bizonyosság ehhez az ügető, három
Workaholic-faterú lóval, az esélytelen nyer, még mindig

a munkamánia, semmi menekvés, például a halál-
nak akár csak a gondolatába is. Jól meggondolandó,
élünk-e a megszakítás jogával, szószakítás,
ne mondj le semmiről, nem olyan nagy dolog a halál,
s a többi tanulság. Tovább. Fordítod guggolva az abbé
történetét, lent tábla, ez újdonság fejlemény: MAURI TOURS, írni, ehhez
az abbé történetét bármikor abbahagynád, ha a rohadt rue
Amélie-re nem kéne kimenned, megnézni mégis, hol laktak. Szétforgácsol.
És akkor most hallod, hogy a színész, aki ezt a (megírt? nem írt? na)
te Mornydat alakította, váratlan meghalt. Kevés, forgács
idő maradt volna már rendes feldolgozásra, maradtál
az átlötyögött párizsi napoknál s az abbé történeténél.
A 139. oldaltól a 213. oldalig jutottál előre, nem kis
teljesítmény. S az evidenciák: guggolva is kibírom (a mondás),
és ahogy guggolsz ágyadnál, és ahogy holtodig ezt a munkát
műveled megélhetésül, s mint Philip Marlowe, még te
érdeklődsz (hol lehetnél altiszt, mondjuk a *Démonok*
magyarításával). Morny halála. A Strudlhof-lépcsőn már így
mégyle: a könyv átfordult s megjelent. Igaz,
felét kaptad még éhbérének is, s hát
„lovakon” hol jártál öt év alatt
akár ily mínusz közelében, ah, mindegy,
marad, hogy már nem is tudod, mi
vonzásban, a tér marad csak, az esti City,
a néptelenség, Kicsiny Sasmadár, Szpéró,
ahogy kapkodva visszanyersz valami akkor oly
véghetetlen fontosat, a tér vonzása
elmúlik, C, D, E, F és G kategóriájú mágnesesség,
elmúlnak a lovak, most hát elhagytak ők is,
fájó csuklón madártojás-púp, az marad, púp fikció,
ahogy ilyen tréfákat nem szerettél
soha. A legtisztább megszólalás
marad: a „közt”, a volt s a nincs
a közt, nincs az, hogy „közt”, ott is valami volt,
most semmi dolgod. Bábos, rég nem
az a kérdés, hogy a bábu, az telt, hogy
betelt (valami literátus) pohár,
Sz. E. a szív albumába háborúkkal régebben megírta már, ne
hidd, ami történik, nem igaz az,
igaz csak *a szép, az igaz lenne, lenni csak az*
lenne, ami volna, az kéne, egy fehér (mondjuk: legalább egy
F-kategóriás) szívdobbanásnyira. (S ugyan, mit, hogy
„rosszindulat”, ha fejedre olvassa aztán bárki saját
lovaid nevét, Allinson's Mate, Tamure, Presenting, Lammtarra, tegye
– „ki szó művésze, nem hallgatsz a szóra” –, sűgön bűvölje
majommá akár, vagy fontoskodóvá

kijelentéseid, de hol van ez, mit érdekes már,
minden: hülyeség, írtad, hát a Szpéro? kérdezheti valaki,
válasz erre, 1. Szpéro csak volt, 2. Szpéro nem minden,
még szomorúbb, nem? annál, hogy minden hülyeség, csak
lengjenek, csak kérdezzessenek, s hogy
„semmi sem történik”, lásd különös hír-
mondó, emberi történés, saját híríg sem jut,
ami érdeklődés benned, amit mélyedből önszavad hoz,
azokat a híreket sem hallgatnád.) És hagyjuk a francba
a mondatot. A Cityben, ha (a Strudlhof-lépcsőre se rezzen szíved)
azt te el tudnád mondani, milyen volt a vöröstéglá-
-síkátorokban, hirtelen kiskanyar utca, nagy üvegtáblák,
pepitára szinezett álgerendák, az épület szerkezetétől,
mondjuk, ez a Morgan Ház, mögötte a Temze. Istenem, hagyj
örökre békén, mondtad, amikor (címre cím)
aztán erre Szpéro hozzád került
– bábos, bábos, Doctor, Doctor, hallgatod az együttest,
az UFO-t, még milyen szelíd vadrock idill (Morny – V. L.)
volt az, mondjuk, a *Morbid Angel*, a *Pantera*, a *Slayer*,
a *Corrosion of Conformity* vagy a *Suicidal Tendencies* nevű
zenekarok munkájához képest –, mégy át a temzei hídon reprim
moziba, nézed a filmet, melyben ez a mondás elhangzik,
aztán épp nem hangzik el, épp ezt kihagyták, ami neked
fontos a világban, a világ kihagyja, olykor, olykor meg nem,
így sűg a bábos néha Mauryt, egy spanyol kerékpáros névvel,
Mauri a Tour de France mezőnyében, s így lesz, hallhatóan csak,
hallhatóan, új Mornyd, ha lesz még, mit hallhatóvá teszel
ebből, miből, nincs semmi történés, csak valahogy meg kell,
létezni, meg kell lenni ahhoz, hogy semmi ne történjen, és amíg.
Korrekt megátalkodottság, a csonka kezű őrnagy bölint: „Persze. Soha.”

Kornis Mihály

SÓHAJOK HÍDJA (I)

a Napkönyv előtti hónap

Bennem vagyok én,
majd megnövök én,
esztendőre vagy kettőre csontváz leszek én!

Csontok vannak benne.
Milyen lehet?
Porcogós csontok.

Tudom a bajt. Megtestesítem.

A gettó olyan szó, mint a genny.
A zsidók sárgák. A kínaiak is sárgák, de természettől. A zsidók lélektől. A zsidólélek
sárga és gyanúsbarna, de ezt nem szabad mondani.
A gyébarna a kínoztatás miatt alakult ki.
(De nem szabad mondani.)

Vasárnap délután, mikor a szüleim alszanak, lemegyek a Martinellire.
Csönd van ám a téren! Már a lépcsőházban is. Alvó lakók. A hallgatás. Meg az a
nehéz szag, a vasárnap szaga. Az utcán senki.
Csak a hőség –

S egyszer csak halk cigányzene.
Vékonyan, fentről, a magasból folyik ez a hang, mint egy ezüstér.

Az élet mint jelenés. Illegális, sötét, rituális.

Délutánra izgága lettem. Megyünk a zsinagógába!
Fetregtem a szőnyegen, percenként kértem a papától, mondja a pontos időt, meg
vacakoltam a tengerészöltönyöm felső részének a gombjaival, az tartja a nadrágot, de
csináltatása óta rossz, mivel laza.

Ősz volt, lanyha kis esők, minek ehhez télikabát. Szokás szerint toporogtam a hall-
ban egy félórát, mire elkészült. No jól van. Elindultunk. Mellesleg érdekes volt, hogy

* A TÖRTÉNETÜNK HŐSÉ-ből, illetve a hozzá írt FOLYTATÁS-ból eredetileg kihúzott, majd megtartani még-
iscsak érdemesnek vélt szövegekből összeállított kollázs. Híd, amelyen most átbotorkálók a NAPKÖNYV első
kötetéből a másodikba. (A velencei Sójajok hídja Casanova korában a bíróságot kötötte össze a börtönnel.)

a Papa a korához képest fiatalabb lett. Egyik kezében a kezem, másikkban az elefánt-csont fejű bot. Kicsit se csoszogott, inkább lebegett. És mintha bezárta volna az arcát. Becsukta.

Pedig én Istenre kíváncsi lettem volna amúgy.
„A Mindenható.”
Nem tehetek róla, hogy nincs.

Vagy csak nem jött el?

a temető

A napi temetési sorrend műanyag, cserélhető betűkkel, üveges szekrényben. Rápillantva felgyorsítom lépteimet, pedig minden temetőben van már...
Kirakják, mint a nyertes lottózámokat.

Anya megmutatta Olga orgonabokrát a nagypapa sírján.

Kicsit úgy mutatta, mint egy már-már meghatóan kedves, de pikáns viccet... Hogy tavasszal, kora nyáron virágzik a sír, mézes-illatosan, fiatalosan! Mert az a drága Olga, aki, minden héten kinn volt, látta, hogy a Tatai bácsi, főkönyvelő főnököm szomszédos sírjára a felesége orgonákat ültetett. Hát ez nagyon megtetszett neki. Mielőtt meghalt, ő is ültetett a Papáéra!

Skoda pöfög be a felgereblyézett plázsra.

Hattagú család ugrál ki belőle, ahogy a nagykönyvben meg van írva, horgolt kappedlis Nagypapa, bekötött fejű Nagymama fiatalos rössel, plusz Sörhas a volántól, hasán átvett vihartarisznyával, meg a vastag keretes szemüvegű, nagyszájú neje, Rendszerváltott Családanya, plusz a két gyerek, Dagi és Kuki. Megszállják a terepet. – „Te délre mégy, te nyugatra, én pedig északra, Elvtárs!” – Kinban vannak: ragyognak a kintől. Rendszerváltott Családanya csicsergő gumitalpúban, e hőgutás nyárban, mártírfaltól mártírfalig szaladgál, kapkodva. Erősen zavarja, hogy nézem, szeretné, ha nem volna szemtanú. A nagyszülők még mindig a kocsiból kászálódnak kifelé. Falusi népek, meg vannak szeppenve...

Ó, mennyire nincs kedve elbeszélni ezt a cirkuszt!

Nem találták.

Hangoskodtak, ráverték a kislányuk kezére, úgy tettek, mintha ez itt afféle kirándulóhely volna, de nem hittek benne, még ebben se hittek. Rohantak, megjátszották a vadászt, a nyulak. Végül valahogy megtalálták a neveket, akikért kiszaladtak. Az asszony megtalálta, bekattant neki végül... „Megvan! Nem ezek azok... Pillanat! Nyomon vagyok. Ne állj elém!”

Átsereglenek oda.

Lila fényű kora délután, hazafelé.

Puha úttest, néptelen belváros. Tigrisként ugrik le az égből a here forróság! Állott szemét szagú lépcsőházunkban felkevergek rántothús-illatú lakásunkig, a konyhaasztalra csapom a rétescsomagot. Látom a szemén, érti, nem tudnám elmesélni a temetőt. Hát hogy vagyunk, hogy így vagyunk – rántott húsokkal a világvégén?!

A tévében Szomália.
Ne nézz oda!

az élet íze

Koszhabos forgalom, széltében-hosszában.

A Medusa tükörbe néz! – – – Itt néz bele épp. – – – Öcsike, ne takard el!

A Megnevezhetetlen befogta a szemüket idejekorán.

„Tisztelt rendőrség, ich bin bűnöző, gyere, fogjál el, a tiéd vagyok!”

Mindig a gyerekeink ölnek meg.

Ha valaki bátrabb, mint a képzeletem, csodálom.

A kígyóknak általában igazuk van.
Ami a hosszú élet titka...

Krumplicukoríze van a múltnak, különben ugyanaz.
Az illatok jobbak, az árnyékok szebbek, de ugyanaz.

Káprázott és hunyorgott, majd lehunyta két szemét – akár az ég! – ez a műsztagóg!

A Kádárban

Mintha őrlőfogak alatt
a világ gyomrában, ködök közt
rossz sejtelmektől kísérve, de azért családiasan
az önnön megsemmisítésére
várakozó közönség

Őszült.
Az ős Kádár-beli beköszöntének leírása.
Vagy csak egyszerűen zápor kerekedik.
Akár a valóságban.
Hol?!

Vár a sorára, és eszi a bánat.

„Lelazulok, kieresztek, mint a leves színén a zsírkarikák. Sárga remegések, az erőm. Öröklétem Pesten. A költők túl sokat hazudnak. Skajah. Egyre táguló körökben mohó kis végtelenségem létszűrőcsőlő zaja. Aki vagyok. Elmázolt kékségek a szemében. Tabor Amorfeus habzsolva beleájul a link percbé, ha adódik. Ezt kell ábrázolnom. Nebich. Például evés közben.”

Füledt nap a nyár közepén, heve torlódik, végre evés közben megdöndül az ég: zsiros hályogú esőcseppek az aszfalton az üzlet előtt. Látod? Öregsünk, barátom! Öregszik az év meg az ég! Esőszürcsölve napsütötte kanális a Klauzál tér sípcsontraicsai alatt. K. úr, a főpincér sarkig tárta a gomolygó kifőzde ajtaját, mégse jön az Ájer. Ma külföldön kószál, úgy látszik...

Izzadságomban fürdöm reggel óta!

Még záporban is tüzes hőség van erre! Gyötrött képpel mustrálta az újonnan betödulókat. Későn érkezett, egykor, akkor már tömeg van, tudhatta volna! Már az asztalok közt álldogálnak a környéki tisztviselők, akárha árnyak a Léthe szürke partján. Ideiglenesen állnak, ülőhelyre várva, itt is üresedésre várva. Springerné a szeretőjével, a Természeti és Tudományos Kiadóból, kofák és egyéb kiskereskedők, fröccsöntők, színészek... Állnak. Csakhogy ettől ő nem tud lustálkodva enni, ahogy kell, falatozás közben szórakozottan újságot olvasva, s nyugalmasan a szék alá bőfögni, szatírmód...

Szeretett itt enni.

A főpincér, „Kádár úr”, „magának megsúgom, az nem én voltam!”, nem fogad el borraivalót, csakis régi ismerőstől! („Havertól.”) „Adja a lányoknak, kérném.” Piros-fehér kockás asztalpedőök. Szódásüvegek a szódagyárból, az ötvenes évekből. Kiadós adagok, fillérékért. A falon dedikált fényképek, szalonkeretben: „Tabányi Mihály, harmonikaművész”, „Köszönettel az itt elköltött ebédekért! Pálfai Emese!”, „Ruggiero Ricci for Tibor – Bravo!”, továbbá Elvis Presley magyar származású ismerőse, amint Elvis csontrézegen a nyakába csimpaszkodik. Ez is olyan röhejes: Gonosz Presley a Klauzál téren, Marcello Mastroianni társaságában a falon; „sóletet ettem Pesten!” – és más efféle banálisok... Tapétázva lett velük a spriccfal. Ártatlan hely. Picike, mégse étel-szagú igazán.

Van itt még egy őzagancs is a falon.

Minden van.

Prima.

Tarkója levét a tenyerébe törölte.

...és máris folytatódhat a logosz háborítatlan örökléte!

Ült sértetten a tömegben, mint szokott, az asztalánál.

„Mert mikor ez a rumli van, hogy már az összes asztalok közt állnak, és a feje fölött fesztelen zavarognak a tolakodó vendégjelöltek, ötvenek és százak, s mind arra várnak, hogy harmad-negyedmagukban egyazon asztalhoz ülhessenek le az öklömnyi helyen – amely az enyém, én fedeztem fel magamnak! –: hát kiborulok, valamint egy szakajtó ruha.”

S riadtan próbál belenyugodni, hogy sajnos későn futottam be, és most már mindenki egyszerre van, megint egészben fogom lenyelni a húst! Keserűn bólogat maga elé, rángatja a székét, rugdossa a csomagját, végül véletlen elábrándozik, feladja a rendelést – holott már rég csak dűltan felugrani óhajtottam volna mindössze!

De akkor már nem lehet elmenni se.

Akkor az jön, hogy vár az ember, vár az életes hónaljak alatt, hosszan szenved a libáért! S mind többen özőnlenek. Áradnak a környéki torkos tisztviselők, handlák, eltorlaszolják a járatokat, elsötétül a két kis félszobácska... De így már nem is kell akkor!

Négyesbe ülök, nahisz.

Negyedórája ült már, a falhoz szorulva bicebóca székén. Csatakosra izzadva várta tányérhúsát a kigőzölgésektől félhomályos teremben. Gyűlölte magát, de ez most mellesleg. „Ősrégi szomorúság, amely nem békévé – ingerült bűvá olvadt. Lehunyta a szemét. Őszült. Az ősz Kádár-beli beköszöntének leírása. Vagy csak egyszerűen zápor ke-rekedik? Mint a valóságban” – gondolta vázaltszerűen, és jó, ebből vette észre, hogy a kitámasztott ajtó előtti kíméletlen napsütésben vadul s érthetetlen zuhog az eső!

Mégse mozdul senki.

„Setét testek gejzír-gőzölgése a bejárati ablakfal ellenfényében, akárha, igen, a Seolban, Léthe fénytelen mezőjén, a kamalokai Köztességekben, üresedésre várva, ideiglenesen...”

Csak most tudatosult benne, hogy itt van.

Felállt, tekergette a nyakát.

Ámúlt a váratlanul támadt kép sejtelmes szépségén: az ablakon túl a napsütés orosz-lánordítása, amit a zivatar szapora-kövére golyói luggatnak. Az izzó égből zuhantukban forrón párolognak a cseppek. Eső-örvény porzik a nyitott ajtó küszöbe előtt, befelé és felfelé szállongó gőzrongyokat szaggat elő magából, átbukdácsol a küszöbi forgalmi dugón, ettől azután mi is feketesárga árnyékokká válunk...

Monarchiás félsötét.

Morgó, feltorlódott lélektömeg-csorda.

Az arcukat persze nem látni.

Ez a tempó erre: a Hátha.

A Csakazértis. A Mit Lehessen Tudni.

Houdini szabadulóművész szülőhelye, egy kései korban.

Még hevesebben forgolódott, a tányérszomszédok fölé magasodva nyugtalanul, mint valami közönség előtt témát fürkésző, kelekótya utcai festő, mígnem egy gőzölgőve még itt lebegő, előző hátsó gondolata eluralta a képzeletét: „mindenki egyszerre van”.

Hát persze.

A helyére zötytyent, és eligazgatta hasikáján a trikót.

Meg volt elégedve.

Mindenki egyszerre van. Hogy ez mítoszokban milyen gazdag dolog! Gyors mozdulattal felmetszi a tályogot: no, hát itt vagyunk. Eszegetünk, várakozunk. Nemcsak

úgy értve, hanem úgy is! Mert ez nem Beckett unalmas rögtönsemmije, hanem a vághíd apoteózisát közvetlenül megelőző tizedmásodperc. Fémesen csikordulnak az egymásba forduló önzések, az izzatag árnyékok, gejjirgözős félelmek. „Eszétikus.” Megtörtént a vég, már csak átélni kell.

Azt gyakoroljuk!

Úgy pillantott a kuncsafti tömegre, mint megfizetetlen színésztársaira.

S már ejtette a poklot (is).

melegfront

Emlékeit úgy dobta el magától, mint pólyás a csörgőjét.

Kifelé tódult, a többivel. Talán még nem ébredt fel egészen, de arcáról a bocsánatkérő, félszeg-bús színészmosoly leolvadt, kifelé nyomakodván. A szokásos, értelmetlen törtetés lett úrrá a kedélyén. Derék alatt, kézzel ütött, persze mintha csupán himbálná magát...

Ott, a babakocsiban – óh emlékszem! – széleskalapú Apám komoly éjkék szeme rajtam mellette hetyke galambtollas kalapka, Anyám vidor-fiatal arcoskája, a legszebb, tologatnak a Váci utcában záróra előtt ez, amit ma álmodtam, a naiv ringás, reggelként észlelt alkony kékellő-szürke valóság mint vattapuha háttér, keserű kávéillat benzinszag, autószag, a nappal nyikorgásai, járókelő-hangok és délelőtt, kihalt komor utcák, szűk vasárnapi hangulatban a rend naptalan fenyegetései, nézhettem az ablakcsillogást az esőben, hallgattam a szélcibálta ágak neszeit – és jöttek a félig lehúzott ablakon túli szélvihar alattomos macskapofonjai!

A démonom mindenesetre figyelmeztet, kérlek, szeggyed össze magad, Bélám, óra van, csengettek, ne táccsad a szád, csak egy tartatik meg, a többi vettetik a külső sötétccsére!

Lejeleznek némi fáradt bűnre készséget, kölcsönösen megrendelésre számítva, de inkluzíve alibi-szolgáltatás is ez, a 7-es buszon. Ölj meg, ha kell. Navigare necesse est, te faszszopó, nem igaz?

Az ócskábbja, a túlélő-jelöltek...
Amilyen vagyok, ha nem írok.

„Mindig ugyanazt akarom.”

A robotba tolakvó posztvadak által.

„Na szervusz”
most még a dzseki, meg a ronda sapka, az eső miatt

„mi bajod?”
„semmi”
és nem magyarázta meg neki
csak megmutatta a szeme őrjöngését
amikor pusztit adott az ajtóban:
hadd sápadjon bele.

Minek gyereket? Botlóaknál elé?
Újságfotó: jugó katona, a hasán fekszik, a szeme kimered rémületében. Épp a vi-
rágálcás botlóaknál helyezi a földbe! (Leszopatják magukat a megszállt városok nagy-
anyáival.)

„Metró-ország, a piszkos óceán.”

És utána még hosszú ideig képtelen volt abbahagyni az üvöltést.

Ilyen jiiijjjzzzzzzjjjhhhhhaaaaaa
volt ez, sokszor egymás után, folyamatosan.

Valaki

Leigázott. Eléggé kicsinált.

Van, aki itt lakik, időnként szellőztet...
Muszáj.
Németh László például majdnem szemben lakott a sikollyal.
Valaki csak lakik abban a lakásban ma is.

...kutyákat engedett szabadon a hatalom, hogy ritkítsa a fal mellé hugyozókat, sőt
kutyákat nevezett ki a hírközlő szervek élére, vasketrecben született, túfogú boldog-
talanokat, ám az anarchia közben elérte ama fokot, amelynél már a harapás is túl koc-
kázatossá vált: a harapó-fél éppoly könnyen beledögölhetett. Gondoljunk a vér útján
terjedő pestisre!

Ezek olyan emberek, itt a világon, hogy az állat szerintük nem hal meg, hanem csak
megdöglik. Mivelhogy „nincs lelke”. Nem csumizza az Istent, képtelen rá. Ez a difi.

Mindig azt hiszem, hogy csak én megyek előre, csak bennem nyílnak új földek és
egek, míg a többiek ott maradnak, ahol egykor, s olyannak, amilyennek fiatalságom-
ban láttam őket, amikor utoljára figyeltem rájuk. De nem...

Egyszer csak megfordult, mint a szél.

Tanga idő, keskeny leszivárgás.

Isten a gyomorban van. A szívben lángol! Az ágyékban.

A papok felböfögik?
A többit le se merem írni...

Most ugrok egy nagyot. Mintha ördög volnék!

Azon nem lehet segíteni, hogy Isten nincs. (Fő, hogy megpróbáltuk.)

Minden Auschwitz felett kék az ég.

Jó az idő, ha akarja, s amikor neki tetszik.

A rejtélyes napfény mindegyre átjárta, keresztüldöfte, melengette az arcom.

Szoktam ilyen lárpurlár kör-svenkeket csinálni: átismételni a tragédiát.

és az eső nélküli vihar zúgásában fel-felugrálva
elordítottam legsúlyosabb főpapi átkaimat
magamra és rátok
hogyan halott a szeretet
a kurvaanyátok

Rám csapott, mint ölyű a nyúlra, s nagy szárnyait alig libbentve elragadott.

Kis Málnát keményen lenyomni, mondjuk egy íróasztalon, nem kérdezni semmit, levágni, a tarkóját harapdálni, befogni a párás feneké alá, hogy fájjon kicsit, döngjön az asztallap, a melle hegyét fényesre szopni, amíg már nyávog és két kézzel markol a hajamba, görcsben ölel a lába, korgó hassal élvez –

Kézen fogva viszel be a Naphoz
süt a nap, lágú a víz
nevetgélünk
ugye apa csak lotyogunk befelé
mint óriáshal torkába a horogról leázott, buta húsdarabok
kinn vár Nap néni, tűkön ül, nemigaz, vékony aranytűkön
ez a magyar nyáriverősség, langyosvíz fölötti győztes hadonászat, hosszú
locspocs

fussunk! anyu! apu! durranjanak a talpunk alatt a hullámok!

mikulás

Egy reggel kinézek az óvoda ablakán:

hát hull a pelyhes fehér hó, mint a dalban. S pillanatok alatt mindent beborít, a Fővárosi Tanács udvarát, a hámlófekete vaskerítést, a talapatokról ledöntött, Horthy kori, elátkozott mészakőfejeket a kertben...

Szúrós-tar ágak a dér fenyítette Károlyi-kertben
a járda hártajegét sarkára állva töri – – –
csoszognak némán, rozzant cipőikben, a latyakban
a táborlakók

szárnyak suhogása
izgatott-kávésötét világ
presszócskák

izgatott zümmögés
beleveszek a hamuszürke lámparagyogásba

váratlanul szóltál
Mityukám, miért nem teszed ki a cipőd az ablakba?

szárnysuhogás
sejtelmes villódzás, varázslatos belvárosi homály
belekapaszkodom a tintakék gyapjúkesztyűdbe – – –

Egyszer láttam Téliapó Mikulást
délelőtt a Városház utcában
a tetővel egy magasságban kopogott, az ablakokon bekopogott sorba
fényes nappal, vattaszélű-vöröskapucnis palika, piszkos-ősz szakállú
alkoholista kinézet
de csizmája is volt! – az a fémhegyű!
olyan klafa fogaskerék-sarkantyús
közönyösen rugdosta az ablakokat
itt-ott behatolt
és párkányra döntött a hátizsákjából ezt-azt
de mintha unta volna
pont a levegőút közepén rostokolt a szánja
„szétosztja a maradékot! jószívúségből? elkésett?
vagy kifejezetten utálja a gyerekeket?”

Nem mertem még egyszer fölnezni.

Mert van, aki már reggel beteszi a két ablak közé a magas szárú cipőjét!
(például én)
sőt, már hajnalban
lázás képpel elhúzva a függönyt
ablakot nyitottam kicsit szégyenkezve
hátha látják
„ki?”
és a két üveg közé reszkető ujjakkal tömtem be a
bakancsom föltétlen
„szétnyomta a betét, így több mogyoró fér be”
de nem mertem többet csak

a papucst még, meg a hócipóm is!
„az nem szám, úgy is teli van magával...”
mind a kettőt, meg még kettőt, meg még egy páratlant is...
hátha!

Nyikolaj Szergejevics Mikulás
Nagy Szovjet küldötte, borvirágos arcú csirkefogó
bohócféjű, odadörgölődzél az elvtársakhoz
még a Nagy Polgárháborúban, okala Jenyiszej
kulák-bojárok ellen házbizalmi, gyégyuska eh tú
megszolgáltad a kiküldetést
vidám-véres apóka
vörös köpenyben hejjehezva éjjel
szőrmés kulacsból iszod a bűdöspálinkát
és suttyomba
szürkületkor a szőrös kezeddél
a gyerekszobai ablak üvegén átnyúlva
szétszórod a párkányokon a bolti szajrét
kipakolsz, nincs kivétel, bassza anyját
népfront van zsákodban minden jó
fálnak szorulva néztem a hónom alól ébren

— — — csak néztem, ahogy a kiscsoportos elvtársak kizabálják a vörös zacskójukból a legjobb dolgokat. Mert behozták, csörgették a vörös celofánt, mélyére kotorva előhalászták a karamellát meg a pusszedlit, az émelyítő habcsókot, mely a nyelvre olvad, és cserélgették egymás közt, hogy te mit kaptál, ez tejdropsz, dunakavics, frutti, kakaós kocka, grillázsos, vigyázz, jön a Gyöngyi néni psszt

Ködös ég, sár, ó, estalkonyi Pest!

Sok kis fekete rossz ül a virgácson.
„a Zördög bújt belé!
a Zördög bújt belé!”
(Gencsy Sárít hallották)

ez meg a Mikulás bácsi? az Öreg
és van benne valami? az Öregbe
vagy üres?

Üreges sír.
Szarcsoki.

Az ablak előtt hullámzott a sárga csipkefüggöny.

Míntha bujkálna valaki mögötte. Forró radiátorok, gyerekszag. Puha kínok, halk, éjjeli világ, nem lehet elmondani. Kudarc kudarc hátán végig, éjszaka! A kékesfehér ég hajnaltájt aztán megreped, puhán szétnyílik, mint egy ifi vivó térdkalácsa egyszer, a BVSC-ben... Hihetetlen csapat rebben ki belőle, isteni batár a felhők közül, nagy

agancsú szarvasok húzta ródli-taxi az égi hóban. Hujjázó vad krampuszok karéjában üla Fehérszakállú Télisten, rettenetes vasvillák közt. Mögötte áll a Medve, másik oldalt a kék hajú Szűz, bánatába beleőrült nő, lángot vet a szeme! Megijedek, hátrakapom a fejem, mint aki bokszol, úgy lesem ki: a ródli platója cuccoktól púpos! Tonnányi táblacsokoládé, meg csilingelő papagájkalitkák, aranypartvissal átszűrva, és vattacukor-bálák, meg dióízű álom-szeletek, angyalhajak tengere, mint ponyva-takaró, és kockás flanelingek halma a legeslegjobbknak, továbbá franciaredőnyös fa tolltartók is, cirregve! Élet és halál, le-lepotyogva, nem számít, van akármennyi...

Jönnék!

Ezek a majomarcú vihogók, a villogó szemecskék...

Körben, feszülten, bármi rosszra ébren, nevetve a fekete szőrű népség. Megégtek. Tűzvörös a szemük, ráng a drótvékony karjuk, élnek, pedig holtak. Rosszak. Áthajolnak az Isten vállán, cincogva szidják a keresztényeket, gúnyolják a néniket a templomban, gondolom, hogy minek imádkoznak. „Mindből kő lesz, füst lesz, és föld” – sutyorognak a Szent Pár fülébe – „senki se érdemel ajándékot, kihányják a napot, beleturkálnak, nézegetik a rohadtak, kotorgatják a feleslegüket!” ---

A kormos bolyhaik. A csintalanságuk.

Kínhalál!

Sikongatnak, mint kismajmok a tűzben!

Sose mertem igazán megfigyelni. De a szívembe, mint a kulcsos korcsolyám éle a Millenáris jegébe, beleolvadt a bődületes látvány, surrogva: részeg Mikulás bácsi a Városház utca felett! Szépen kikarcolja az utcasarki kanyart!

karácsony

Tudjátok-e még az iskolai hajlitásokat?

A ruszki bárisnyák torokhangú csicsérgését utánzó, mackóruhás osztálykórus szomját, az utolsó óra végén?

Honvágytól epedtünk, bárha dalolva

és sivatagi-száraz türelemmel vártuk, engedjenek haza végre –

– szóval, úgy december vége felé, abban a sötét hidegben, az ónos szitálásban, mikor már tudom, hogy megint közepes lesz a félévi bizonyítványom, vagy még közepesnél is rosszabb, két egész kilenc

A kirakati Röltex Rózsi cérnavigyora ilyenkor –

No hát mi volt az iskolában, kisbogaram?

Álldogálok az Óra-Ékszer-kirakat előtt

kis genyó

színes szerpentinszalagokkal tekerték be a ruszki vekkereket, de miért

minek ezek a rikitívörös díszek
zsibbad az arcom bőre a hidegben
rosszkezdvéen zihálok
pedig már leráztam üldöző osztálytársaimat
viszont nem tudom lerázni a csalódást
hogyan olyan vagyok, amilyen
írni se tud, számolni se tud
veri a tornatanár

Vigyorgó kirakatok, sár, villódzó, esti kussok.
Este fess a pesti nő, ha picike száját festi ő.

Most felmegyek, telehazudom a lakást a kisgyerekségemmel, egy kis csókolom, egy kis hadd üljek az öledbe, és hadd fogdossam az öngyújtód, hadd hallgassam a beszélgetéseket, amíg feketéztek. Beszéljétek meg a dolgokat! A zöldköves pecsétgyűrűdbe bújok. A nyakkendőd szeretnék lenni. Egy cetli a töltőtollad alatt. Vagy a kockacukid, amit félretettél. Egy ilyen vacsora előtti, felszínes megbeszélést, hogy közben nagyra táthassam a szám.

Jól áll a hajad, fodrásznál voltál?
Hát kérlek, ezt most leadom, standepityere.
Hallgass ide! Ilyet még nem láttál, de nem is szagoltál...
Ne mondd. De igen. Komolyan? Más. Belgrád.
Ma az ebédszünetben a Sáringer né fádul odajött.
Szóval és tett-vel, kis kartársam. Lesz még szőlő.
Lesz még új kenyérgyár. Jó a Házy Böske abba
az új ízébe! Érzem a szívem, anyukám. Passz.
Felfelé a lejtőn. Ide hallgass! A Szalkai Pipi...
Na erre bekapok egy Belloidot! Vismájor.
Fokhagymával kéred? Ne izgass. Puszi.
Mi a túró. Elkísérhetem? Süssünk neki
krumplit, héjába. Cicvarek, vajjal kell?

Elbújtam.

- egy db. liba, 6–7 kgr
- zöldség, fehérrepa is
- egy db. ponty, uszkve 2 kgr – *nem élő!* –
- Schön bácsinak Otkologne (pipás)
- Erzsinek popsi-párna
- 20 dkg kakaópor
- 1 + 1/2 kgr burgonya (rózsa)
- 2 × 10 dkg teavaj
- két zacskó prézlicsek
- 1 doboz Liga margaret
- magamnak: pitralon, fejkefe, fésű
- gesztenyemassza!!!

A nagycsarnokban

„– Jössz?”

Az ágyam fölött állsz, talpig bőrkabátban, széles karimájú Humphrey Bogart-kalapban, türelmetlenül, mint egy anyagbeszerző, furcsán nevetve, virradati ötkor. Nagy kezed a szájamra teszed, ébredjek.

Hajnali az arcod.

Arcszesz-köd ülte, zöldeskék férfipofa.

– – –

A lépcsőházban sietősen kibontjuk szárnyainkat.

Busz-dudák recsegnek, gyanúsán száguldó fekete Pobjedák fölfreccsentik a járdára a jeges koszt, de mi már mindennek fölötte vagyunk, toronyiránt repülünk, a régi belváros szűk utcái felett a Dimitrov tér felé!

A házak kékek, épp csak látszanak...

Lapostetők sikongó kátránypapírrjai.

Lifegnek.

Elkészt melósok csapatostul a szélben, csattogó aljú lódenkabátokban. Villamos-lépcsőre kapaszkodó öreg nők, szatyorral, dugóhúzóként pörögve lefelé az égből! Rongyos népség. Tócsa-arcú tisztviselők. Kerülgetjük a kéményeket, fázós szárnylibegéssel, reszketős-álmosan. Mennyi gyűlölet kavarog a szélben! A munkásság dühödten ébred, mert munkába kell mennie, de még van ereje. Az ember kiálthat is, úgyse hallani, a hódara betömi a szád, kartárs.

Sötétkék pillanat, majdnem fekete.

– – –

Általános állatsírás, zöltségzag.

Tülkölő platókon, kipirult piaci legények a féldisznó-hullahalmokon!

Este hat óra.

Fekete karácsony azt jelenti, nincs hó. Járdaaszínű a város. Meglapulnak az utcák. A rendőrség kezéből kicsúszott a helyzet, angyalok várhatók. A villamosok sikoltozva remízbe rohannak. A rádió megkukul.

– – – belezokogok a megfojtott város nyitva felejtett szájába...

(Folytatása következik.)

Szakács Eszter

ELPATTANSZ ELŐLEM

Innen lentről nyújtózom utánad.
El nem érlek, csak üres ruhádat.
Elpattansz előlem, mint a labda,
hát boldogabb vagy magadba?
Ó tudom, ha elhagynálak valaha,
s azt mondanám: ég veled, szevasz!
egy szavad pórása visszarántana,
s reggel megint ott találnál engem,
ahogyan az ajtód előtt fekszem,
akár egy fényben fürdő terasz.

ISTENEM, CSAK NÉHÁNY SZÓT

Istenem, csak néhány szót közted és köztem.
Úgy tudtam, mag vagyok, de te növekszel belőlem,
és szárba szökkensz hirtelen, tán már holnap.
Én nem hittem soha, amit rólad mondtak.

Te nem lehetsz halott. Csak mibennünk álmodsz,
de elárul téged minden álmod,
mint lábnyomok egy lakatlan szigeten.
Ollószár, szorosan összezárom a szemem:

levágom magam a világról, és már veled
vagyok ott benn, hol minden part a tied.
Jó szagú, termő, fekete földed,
ahogyan a göröngy, szétesek előtted.

Vesd meg bennem gyökér-lábad, s törj magasba!
Általam nőhetsz csak hatalmasra.

NAPHIMNUSZ II

Forróság. Forróság.
Vízcsepp,
mintha tüzes platnin táncolnék.
Fogyok, fogyok,
már csak mint a hangya.
Vakító itatósom,
szívj magadba!

Peskó Zoltán

A MEGVALÓSULT TERV

**Megjegyzések Pierre Boulez pályájához,
70. születésnapja alkalmából**

Szegárdy-Csengery Klára fordítása

Bázeli karmesterkurzusán 1965-ben Pierre Boulez azt kívánta tanítványainak, hogy a jövőben ne prófétaként vagy mesteremberként tevékenykedjenek, hanem átfogó műveltségű, intelligens zenészekként, mindenféle zenei információ közvetítésére képes karmestereként. Ezzel felelősségüket is meghatározta, abban a reményben, hogy tevékenységük a rájuk bízott zenészek szellemi érdeklődésének és tájékozódásának metszéspontjában mozog majd. Természetesen ez maga Boulez számára nem csak akkor volt érvényes, s működése nem pusztán tanítványai és a zenészek számára fontos: az egész művelt, haladó zenei világ számára rendkívüli jelentőséggel bírt és bír.

Harminc évvel ezelőtt történt... Különös módon Boulez életében és működésében idén – mintha csak valaki előre eltervezte volna – több más kerek évforduló is felbukkan, szinte azt sugallva, hogy az 1995-ös esztendő rendeltetése az ünneplés...

Így 70. születésnapja mellett erre az évre esik zeneszerzői tevékenységének 50. évfordulója is. Boulez, aki 1925. március 26-án a Loire menti Montbrisonban született, 1945-ben fejezte be tanulmányait Párizsban, Olivier Messiaennél, s első önálló művét is ebben az esztendőben komponálta. Eddig a DOUZE NOTATIONS POUR PIANO és az 1994-ben megkezdett, szintén zongorára írt INCISES foglalja keretbe legfontosabb működési területét, az alkotást. („...rien n'est plus important pour moi, que la création...”) Negyvenöt évvel ezelőtt pedig már két boulezi mestermű, a MÁSODIK ZONGORASZONÁTA és a LE SOLEIL DES EAUX ősbemutatója hangzik el Párizsban.

Negyven évvel ezelőtt a Compagnie Renaud-Barrault színházában (kiknél 1946 óta zenei vezetőként működött), támogatásukkal megindította az azóta legendássá

vált, 1955-ben először „Concerts de Petit-Marigny”, 1956-tól „Domaine Musical” néven megtartott, a kortárs zenének szentelt koncertsorozatát. Itt a komponista további két területen kezdett el működni: karmesterként és szervezőként. S a zeneszerzőnek még ugyanabban az esztendőben, 1955-ben Baden-Badenben bemutatták a LE MARTEAU SANS MAÎTRE című művét, mely megalapozta világhírét. Szintén 1955-ben kezdte meg Boulez pedagógiai tevékenységét a darmstadti nyári kurzuson.

Harmincöt éve, hogy ugyanott MUSIKDENKEN HEUTE, azaz ZENEI GONDOLKODÁS NAPJAINKBAN címmel megtartotta híres esztétikai előadás-sorozatát. (Ez a cím ma már csak egy a sok közül – habár az egyik legfontosabb – elméleti írásainak kilenc nyomtatott oldalt kitevő jegyzékéből.) A darmstadti elemző kurzusok és elméleti előadások után Paul Sacher ösztönzésére – és ez is harmincöt évvel ezelőtt történt – pedagógiai tevékenységi körét Bázelen a zeneszerzés oktatásával is kibővítette.

Harminc éve indította meg, szintén Bázelen, már említett karmesterkurzusát. Világos szellemmel, kritikus tekintéllyel, páratlan rátermettséggel tanított, s vált napjaink számos jelentős zeneszerzőjének és karmesterének mesterévé. Ugyanebben az évben, 1965-ben vezényelte először a Clevelandi Szimfonikusokat, melynek Széll György meghívására 1967 és 1972 között első vendégkarmestere maradt.

Epp huszonöt éve, hogy 1970-ben aláírta vezető karmesteri szerződését a Londoni BBC Szimfonikus Zenekarával (1971–75), illetve zeneigazgatóként a New York-i Filharmonikusokkal (1971–77). Ugyanabban az esztendőben nyújtotta be Georges Pompidou francia köztársasági elnöknek az IRCAM, a Párizsi Akusztikai és Zenei Kutatóintézet szerkezetére és felépítésére vonatkozó terveit. Az intézet végül 1977-ben nyílt meg mint a Centre Pompidou zenei részlege. Első igazgatója Boulez lett, aki 1991 óta tiszteletbeli igazgatóként vesz részt – nem csökkenő elkötelezettséggel – a kutatómunkában. Legfontosabb művei közül kettőnek, a CUMMINGS IST DER DICHTER-nek és az ECLET MULTIPLES-nek szintén 1970-ben volt az ősbemutatója.

Húsz év telt el azóta, hogy megalapították az IRCAM munkájában is részt vevő kamarazenekart, a Párizsi Ensemble InterContemporaint, melynek fő célkitűzése kortárs zenei alkotások példaértékű bemutatása, s amelynek Boulez – kiterjedt nemzetközi vendégkarmesteri tevékenysége mellett – ma is elnöke.

Az említett évfordulók azonban csak hiányos képet adnak Pierre Boulez művészi pályájáról. Más szempontok szerint válogatva sok egyebet lehetne, sőt kellene is említenünk, ha teljességre törekednénk. Tevékenységének széles köre, eredményekben gazdag munkássága még számos más, említésre méltó eseményt idéz emlékezetünkbe. Koncertek, opera-előadások ezreinek és több mint kétszázötven lemezfelvételnek köszönhetően minden zenekedvelő ismeri karmesteri működését. Már az imént felsorolt néhány évforduló is meggyőzően szemlélteti ennek a zeniai, rendkívül éles elmével megáldott, ugyanakkor távolról sem aszketikus vagy fanatikus, semmiképp sem kizárólag önmagára és saját tevékenységére összpontosító művésznek korunk zenetörténetében – s alighanem egész művelődéstörténetében – példátlan aktivitását. Boulez általános kulturális kíváncsisága és emberi nyitottsága olyan művészi gazdagságot közvetít, melyhez hasonlót aligha ismerünk, s amely már évtizedek óta búvkörében tartja a zenei világot.

Így Boulez jelenlegi vagy leendő életrajzírója számára több munkaterület is kínálkozik: zeneszerzői, karmesteri, szervezői és pedagógusi tevékenysége vagy az a teljesítmény, amelyet mint nagy műveltségű teoretikus párizsi intézete különböző – pszichológiai és elektroakusztikai, hangszerfejlesztési, zenei kommunikációs és alkalma-

zott komputertechnikai – osztályainak kutatási vezetője nyújt. Olyan tevékenységről és kezdeményezésekről van szó, amelyek maradandó befolyást gyakoroltak az elmúlt évtizedek zenei világképre.

Szükségszerűen eszünkbe jut néhány több területen párhuzamosan működő muzsikusi neve a legkülönbözőbb korszakokból: muzsikuské, akik nem csak zeneszerzőmesteremberekként működtek, karmesterként és szervezőként is jelentőset alkottak: Lully, Händel, Gluck, Wagner, Mahler... S ha a XVIII. század végéig az uralkodó zeneesztétikai elképzeléseket le lehetett is vezetni a kulturális korszak közösen kialakított tájékozódási irányából, Wagner és Mahler esetében például már ezek is személyes elgondolások tárgyát képezték. Köztük és Boulez között mégis lényeges a különbség: e zeneszerzők érdeklődése saját alkotói tevékenységükből indult ki, és annak a kortárs zenében elfoglalt helyére irányult; kollégáik és a múlt zenéjét – akárcsak a zeneszerzés minden más kérdését – kizárólag ebből a szemszögből nézték. A zenetörténet fő áramlatainak megértése számukra másodlagos maradt, a mindenkori zenét a sajátjukra vonatkoztatva figyelték. Pierre Boulez nézőpontja, úgy tűnik, homlok-egyenest ellenkezik ezzel: bármennyire foglalkoztatja is saját kreativitása, figyelme elsősorban a zene egészének fejlődésére, annak szellemi és technikai változására irányul, és minden erre vonatkozó kezdeményezését a zenetörténettel szembeni morális elkötelezettsége vezérli.

Történelmi párhuzamokat keresve több eredményre jutunk a zene azon nagy alakjaira gondolva, akik teljes mértékben beépültek a nemzetközi kulturális életbe, és saját alkotómunkájuk mellett ugyanolyan érdeklődéssel, ugyanazzal a nyitottsággal fordultak a többi szerző termésének új és személyes vonásai felé, rendszeresen közreműködve műveik bemutatásában. Néha egy-egy utazó virtuóz, mint például az örök kíváncsi és nagy esztétikai látnok, Ferruccio Busoni mintegy katalizátorként hatott, előmozdítva az új zene fejlődését. Vagy Liszt Ferenc, Busoni példaképei közül a legönzettelebb, aki nagyvonalúan másokra áldozta alkotóerejét, zsenialitását, munkaidejét és vagyona javát. A New York-i Filharmonikusok vezető karmestereként nem véletlenül tűzte műsorra Boulez Liszt Ferenc zenekari műveinek teljes sorozatát.

A soha nem voltat, autonóm művet keresve Boulez alkotói tevékenységét éppen a zenének e zenei nyelvet érintő, technikai és formai fejlődése iránti érdeklődés határozza meg. Mint generációjának egyik jelentős képviselője, pályája kezdetétől napjainkig a háborút követő évek Anton Webern utáni avantgárdjának szellemében komponál. Abban a szellemben, amely Webern szigorú, tizenkét hangú technikáját szeriális, aleatorikus és téraakusztikai eljárásokkal bővítette, Debussy, Schönberg és Messiaen vívmányaiból továbbfejlesztett zenekari hangzáselemekkel gazdagította. Már a leggyakrabban játszott Boulez-darab, az 1946-ban keletkezett SZONATINA FUVOLÁRA ÉS ZONGORÁRA zenei nyelvezete is jelentős újítást tartalmaz: a tizenkét hangú sor szervezésével párhuzamosan kiépíti a ritmikai szeriális első kezdeményeit. S mi sem jellemzőbb a zeneszerző életművére, mint hogy – visszavonások és átdolgozások közepe – kutatja a formai gondolkodást: a strukturális szigor és az improvizatív, szabad fantázia sokszerű, átmeneti vagy egyidejű váltakozását. Egészen utolsó, nagyszabású alkotásáig, az 1981 óta több változatban bemutatott, téraakusztikai fogantatású RÉPONSE-ig (amelyben a hagyományos kamaraegyütteshez komputeres, illetve élő elektronikus vezérlésű hangszerhangzások vegyülnek), Boulez életműve a pontosan kidolgozott szerkezetek és a véletlen meghatározta képződmények együttlésében és a mo-

tivikus-tematikus, illetve az atematikus komponálási mód között vándorolva egyre határozottabban a multidimenzionális kompozíciók irányába vezet.

Az egyre magasabb technikai szintre törekvő zeneszerzői kutatómunka nemcsak Boulez alkotói munkájára jellemző, és nemcsak egyéb kutatási tevékenységére hatott – mint például esztétikai elveinek megfogalmazására –, hanem a nemzetközi zenei élet és a kortárs előadói gyakorlat számára is messzemenő következményekkel járt.

A mindig gazdagodó zeneszerzői gondolkodás esztétikai konzekvenciájának tekintetjünk Boulez – finoman szólva – fenntartását minden szimplifikációval, minden tartalmi sematizmussal és olyanfajta leegyszerűsítéssel szemben, ami egyúttal valami lényegit is kirekeszt. Ezek különböző, a dilettantizmusig vezető megjelenési formái ellen éles precizitással, gyakran kemény polémiával érvel. Eközben egyaránt lehet szó konzervatív, Boulez számára már tartalmatlanná vált operaházokról vagy leegyszerűsített kompozíciós szerkezetekről, sablonos megoldásokról olyan zeneszerzők műveiben, akiket – többnyire joggal, néha azonban igaztalanul – kevésbé értékesnek vagy dilettánsnak tart. (Mint mondtuk, néha igaztalanul is. Egyrészt, mert a zenetörténet legnagyobbjai nem mindig a „haladás” egyenes útját követték – sokszor a „fejlődés”-hez képest kerülő utakon, kitérőkön vagy „pihenőhelyen” alkottak. És még az is előfordult, hogy kortársaik szemében „elmaradottan”, mint például Johann Sebastian Bach. Másrészt – mint az néhány zeneszerző, például Muszorgszkij vagy Charles Ives életművéből kiderül – az első pillantásra szembeötlő leegyszerűsítések vagy ügyetlen megoldások mögött csak bizonyos idő távlatából felismerhető s ezért a kortárs zeneszerzés fejlődésének szemszögéből nézve megmagyarázhatatlannak, mintegy összefüggéseikből kiragadottnak tetsző zenei perspektívák is rejtőzhetnek. Olyan értékek ezek, amelyeket e két említett zeneszerző életművében egyébként maga Boulez is nagyra becsül...)

Ebben az összefüggésben azonban ki kell emelnünk az előadóművész Boulez elkötelezettségét azon művek iránt is, melyek esztétikája távol áll tőle, vagy amelyeket néhan bizonyos vonatkozásban kritikával illet: Boulez vezetésével egyedül az Ensemble InterContemporain napjainkig száznál is több mű megírására adott megbízást, és több mint négyszáz mű ősbemutatója kapcsolódik a nevükhöz.

Nem szükséges Pierre Boulez pályáján egészen a háború utáni évekig visszatekin-tenünk ahhoz, hogy megérthessük kezdeményezéseinek hatását a nemzetközi zenei életre. Az intézményes zeneéletben a kortárs zene még 1970 körül is süket fülekre talált a világ minden táján, s azok a szerencsések, akiknek osztályrésztül jutott, hogy bemutatták őket, a rádió meg a modern zenei fesztiválok gettójából tengették életüket. A fennálló intézmények műsorpolitikájában lezajlott csaknem évszázados visszafejlődés elkedvetlenítő következményéről van szó, azokról az intézményekéről, amelyek a tartalmilag újat egyre makacsabb igyekezettel próbálták meg tudomásul sem venni.

Merőben valószínűtlen, hogy Boulez már 1955-ben, amikor a zenei hatalmasok arroganciájának korszakában megkezdte szervezőmunkáját, tudatos tervet dolgozott volna ki, megfelelő stratégiával és taktikával, e megkérgesedett, megkövült, csak lát-szatéletet élő zenei világ megreformálására. Az új zeneművek bemutatási gyakorlatá-nak nehézségét leginkább saját tapasztalatából ismerte, s pusztán olyan informá-ciókkal akart szolgálni a párizsi Domaine Musical közönségének, amelyek annak szá-mára egyébként hozzáférhetetlenek lettek volna... Saját meghatározása szerint „*par volonté et par hasard*” – azaz szándékosan és véletlenül – haladt előre alkotói útján, s úgy tetszik, pályafutása is éppen így szerezte meg mai érvényét a nemzetközi zenei

közéletben. Benne magában talán csak útközben tudatosultak pályája egyes céljai és lehetőségei, azután valószínűleg meg is tervezett már bizonyos lépéseket, mások azonban még számára is meglepetésszerűen adódtak. Gondolunk itt két nemzetközi, élvonalbeli zenekar vezetőjévé való kinevezésére vagy a „carte blanche”-ra, amelynek híre külföldön érte, s amelyet hazája rendkívül művelt államelnöke küldött neki – akit egyébként akkor még nem is ismert – új kezdeményezések megvalósításáért a francia zeneéletben.

Az évek során Boulez tevékenysége egyre rendszeresebben érte el a nagy zenei központokat, hatósugara egyre nagyobb lett. Voltak természetesen elődei, mentorai, küzdőtársai, munkatársai és követői. Valós tevékenységének és befolyási körének pusztán földrajzi kiterjedése – Los Angelesztől Moszkván át egészen Tokióig – a legteljesebb mértékben kizárja az egyedül járás lehetőségét. Hogy azonban napjainkban az aktuális információk ismét akadálytalanul juthatnak el a világ zenei nyilvánosságához, elsősorban az ő nevéhez fűződik: Pierre Boulez korunk kultúrájának zenei vezéralakja.

Vlagyimir Csernov

„...ADÓSA VAGYOK AZOKNAK, AKIKET MEGRABOLT AZ ÉLET...”

Msztyiszlav Rosztropovics portréja

Nagy Margit fordítása

Egyszer meg akartam állítani Rosztropovicsot, és mintegy mellékesen megkérdeztem tőle: „Sajnál valamit, ami kimaradt az életéből?” Ezzel az álnok fogással sokakat sikerült már lépre csalnom, noha a kérdés maga ostoba, ám az elgondolkodó alannyal már el is lehet kezdeni észrevétlenül az interjút. De a Brit Királyság és a Francia Becsületrend lovagja (hatvan darab különféle országbeli, legmagasabb fokú kitüntetéssel rendelkezik), mozgásának sebességén nem változtatva, háromszor megcsókolt (felesége, Galina Pavlovna elmondta, hogy bármekkora tömegben meg tudja állapítani férje tartózkodási helyét a folytonos cuppogások nyomán, melyek az emberek közti helyváltoztatását kísérik), s a szemembe nézve odasúgta: „Semmit.” És azzal továtűnt.

Fél év múlva ismét találkoztunk. Hitetlenkedve, csodálkozva kérdezte: „Miért magázódunk?” Így aztán tegeződni kezdtünk. Ez egyébként mit sem jelent nála. Mindenkiel tegeződik. Úgy burkolódik be az emberek barátságába, szeretetébe, akár egy meleg takaróba. Majd eltűnik. „Tudod – jegyezte meg egyik ismerősöm –, Rosztropovics annyira hozzászokott az állandó szeretethez, mely körülveszi, hogy semmi többre nincs szüksége. És ő maga valójában nem szeret senkit. Ilyen.”

De mégsem. A Kos jegyében született. Szeretet nélkül nem tud élni. Mégis. „Olyan, mint egy gyermek, és a gyerekekhez hasonlóan teljesen elfoglalja saját személyisége;

a világot, amely körülveszi, mellékes körülménynek tekinti. S kinek jutna eszébe, hogy egoistának nevezzen egy gyermeket? Őbenne semmiféle ravaszság nincsen. Megható bizalommal néz az emberek szemébe – hisz a legjobb barátaim vagytok, ugye? Szerettek engem? Micsoda boldogság, hogy itt vagyok veletek! És csaknem könnyes a szeme, de uralkodik magán.”

– Rosztropovicsról beszélsz?

– No nem, a Kosról. A Bárányról, aki szeretetünk védelmében önfeledten játszadozik, maga mögött hagyja a világ szennyét és szépségét, s aki merészen előreszeggett szarvacskákkal átugrik az akadályokon, tudomást sem véve róluk. Isten Bárányáról. Akinek nincs távolság. Mint a napsugár hatol át a távolságokon, keresztül tengeren és földön. Számára nincs törvény. Ő maga a törvény.

– Ez mégis Rosztropovics!

– Nemcsak ő. Bach. Haydn is, Rahmanyinov is, Prokofjev is. Igen-igen. És Chaplin. Hans Christian Andersen. Harry Houdini végül. Mind Kosok. Isten Bárányai. Rosztropovicsnak jó társasága van. A különbség annyi, hogy ő csellóhangon szól.

A cselló

Előfordult, hogy a csipkék közé bugyolált Msztyiszlav Leopoldovics a csellótokban fektet, és elnyomta az álmot. A Nagy Mestert szülei a gyantaszagú tokban tartották, nehogy leessen valahonnan. Nagyon féltették. A gyantaillat, mint valami méreg, beléivódott egész életére. Gyantaillat nélkül szerencsétlennek érezte magát.

Egy alkalommal a szülei muzsikáltak – a mama zongorán, apja csellón játszott –, és felfedezték a sarokban gyermeküket, amint a partvist a térdéhez szorítva, jobb kezében egy pálcát tart, és apja játékának hangjaira szuszogva hadonászik a partviskefe fölött.

– Istenem, Szláva! – kiáltották a szülők. Gyerekkorában Szlávának szólították. Máig így hívják. S nevének megfelelően – dicsőség lett a sorsa.

Mióta elhagyta az országot, nem láttam őt csellózni. Nem tudom, hogyan játszik most; korábban rendkívüli látvány volt. Mintha valami tilalmas, szinte illetlen dolgot látna az ember. Mintha erotikus eksztázis tanúi volnánk. Nézem, amint a csellót a lábához szorítva megragadja a hangszer nyakát, és a vonóval csapkodja a húrokat, haja dicsfényként övezi fejét, ahogy szenvedéllyel és elragadtatva csalja ki a hangszer testéből a hangokat. Istenem, milyen jó neki!

– De mennyire – gyorsan, raccsolva beszél –, de mennyire, ha-ha! A csellisták mind partnernőjüknek tekintik a hangszerüket. Maga a forma... ee... a forma is ezt sugallja. A női eredet. Rubens! I-i-igen!... Tudod, szinte alig tudtam kiheverni, amikor megtudtam, hogy a franciában a cselló himnemű! A mélyhegedű meg, képzeld, nőnemű! Micsoda dolog! Kijelentettem a „halhatatlanok” előtt, hogy a francia nyelvet felül kell vizsgálni!

– Miféle „halhatatlanok” előtt?

– Nos, a Francia Akadémia „negyven halhatatlanja” előtt. Ó-ó! Micsoda látvány! XIV. Lajos kori ruhába vannak öltözve, arannyal hímzett ruhába, gyöngyökkel díszített kalappal, tőrrel. A tőr nagyon sokba kerül, hatvanötezer dollár. Mindenkinek meg kell vennie a magáét. Honnan lett volna nekem akkoriban ennyi pénzem? Pedig már kiválasztottak, meghívtak, felszabadult egy hely, akkor hívnak újat, ha valaki a „halhatatlanok” közül... ee... szóval, meghal, mindig meg kell lenni a negyvennek. Nagy-

szerű barátom, az angol szobrász, Henry Moore meghalt. Helyette választottak engem. Meg kell mondanom, zavarban voltam.

De itt voltak a barátaim! Megvették nekem a tőrt, összedobták a pénzt, és megvették. Itt van, mondták, ez a tiéd, menj, és állj ki! A helyzet azonban az, hogy a beiktatáskor egyórás beszédet kell mondani az elődről. Beszédet még csak tartanék, de franciául! Én meg most is... na, fecsegni ugyan tudok, de komolyan beszélni! Jó barátom, Benjamin Britten, Henry Moore-nak nagy barátja volt. Britten írt egy cselló-szólószvitet, amit a SZENT HALOTTAKÉRT című nagyszerű résszel fejezett be. Ahá! Beszéd helyett eljátszom neked ezt a szvitet! Így azután barátaim segítségével állig felszerelkeztem. A tőrrel és a szvittel már egészen jól néztem ki.

De néhány szót mégis kell mondani. Ezt a néhány szót leírtam magamnak egy papírra orosz betűkkel, kiálltam a „halhatatlanok” elé, racsolva és alig hallhatóan felolvastam nekik javaslatomat a francia nyelv felülvizsgálatáról. Meg kell mondanom, kiborultak. Nos, aztán mindjárt játszani kezdtem. Ez, remélem, végképp meggyőzte őket, hogy igazam van. Végül is nagyon tetszett nekik a fellépésem. De a francia nyelvet valahogy mégsem akarják felülvizsgálni. Kár.

– Érdekes, hogy a partvist gyerekkorában úgy tartotta...

– Nem-nem-nem, hiszen még kicsi voltam. Ha a szüleim, mondjuk, azt akarták volna, hogy dobolni tanuljak, akkor dobon kezdtem volna játszani. Egyszerűen csak nagyon szerettem a zenét. Különbözik a mai napig szeretem. Mindenfélet. Az operát is szeretem, az operettet is. Egyszerűen a zenét. Tudod, valamikor négyéves korom körül, becsületszavamra, nagyon tehetséges fickó voltam, még valami művet is írtam, apám lejegyezte. Úgy emlékszem, a vége nagyon rosszul sikerült. Ettől kezdve fokozatosan veszítettem el a tehetségemet. Valami maradt, de kevés.

Nővére, Veronika Leopoldovna: „Gyermekkorában Szláva nagyon szerette az édesiséget. Én meg aludni szerettem. Vagy olvasgatni. Zeneiskolába jártunk. Szlávka még csak akkor kezdte, én már tudtam hegedülni. Szüleink egyedül hagytak bennünket, a kétszárnyú ajtót becsukták (társbérletben laktunk, de két szobánk volt ilyen ajtóval), átmentek a másik szobába, hogy ne zavarjanak a zenélésben: példát kellett mutatnom a kistestvéremnek, hogy lássa, a nagyok szüntelenül dolgoznak, mint ahogy a papa és a mama egész életükben ezt tették. A munka, a munka, mindig a munka. Amint kimentek a lábukat, én hang nélkül szólítom: »Szláva-a! Van cukrom!« Szlávka nyomban megjelenik. Odaadom neki a cukrot, előveszem a könyvem, végignyúlok az ágyon, és olvasok... Az értelmes kisgyerek pedig tudja, mi a dolga: rágja a cukrot, fogja a hegedűmet, leállítja a térde elé, mint egy csellót, és játszani kezdi a nekem feladott gyakorlatot. Képzelem, szüleink milyen csodálkozó pillantásokat válthattak gyors futamaim hallatán.

Szláva így megtanulta az egész repertoárot, még Mendelssohn hegedűversenyét is játszotta, teljesen szabadon, minden technikai nehézség nélkül. Úgy játszott, hogy apánk, a konzervatórium professzora, soha nem jött rá, hogy nem én játszom a hangszeren, sőt hogy nem is hegedűs muzsikál.

Egyébként lusta gyerek volt, és kizárólag azt csinálta, amihez kedve volt, azt meg csak a Jóisten tudja, mi tetszett neki. Talán tízéves lehetett, amikor felmászott a hokedlire – levágott lábú székecskéje volt, hogy kényelmesen játszasson –, hát felmászott a hokedlire, és mérlegállásban, egy lábon állva hintázott rajta. Éppen beléptem. Látom: áll abban a buta mérlegben, hintázik, és engem néz, miközben a szék csúszik

ki alóla, ő meg zuhan lefelé. Lepottyant a földre, sikoltott és zokogott, pedig nagyon fegyelmezett volt, soha nem sírt, ha valamije fáj, de most sírt, mert mint később kiderült, eltörte a kezét. A csuklója tövénél két kis csont széttört, fogom a kézfejét, úgy lóg, hogy csak a bőr tartja. Akkor aztán teli torokból bögni kezdtem én is. Hogy melyik keze tört el? A vonós kéz, a jobb!”

Háború előtti évek, muzsikus szülők, muzsikuspályára szánt, féltett, tehetséges gyermek, s akkor egy kéztörés... egészen más életpályát jelent. Kórház, egy hónap gipszben. Amikor a gipszet levették, kitűnt, hogy az eltört csontok lépcsőzetesen forrtak össze, és nem mozognak többé. Nos hát, a csellózásnak vége, Msztyiszlav Leopoldovics. A szovjet orvostudomány többet nem tehet. Még meg lehet próbálkozni olajozással, masszázzsal, gimnasztikával; idővel talán megmozdul a csukló. De, ó, jaj, ez minden. Nem kell mérleget csinálni a hokedlin. A zenére pedig kereszteset vethetünk.

A szülők kétségbeesettek, a sebesült komor. Az anyag ellenáll.

És akkor magába roskadt. Szó szerint. Elmenekült mindenki elől. Órák hosszat ült, és csavargatta törött kezét. Hallatlan dühbe gurult, ha valaki megzavarta. De elég volt egy pillantás erre az eltorzult kis kézre, hogy az ember megértse: soha nem fog tudni vonót venni a kezébe úgy, ahogyan kell. Kiabált: Ne zavarjatok! Gyakorolnom kell, és nem tudok!!! Maga akart dönteni a saját sorsáról. Erőszakkal fordította el a csuklóját milliméterről milliméterre, és képzelje, egyszer csak megragadta vele a vonót. Nem úgy, ahogyan kell, de mégis. Ezután még jobban rávetette magát a nyomorék kézre, addig gyötörte, amíg elérte, hogy a vonót minden irányban a kellő erővel tudja mozgatni.

Már korábban is hallottam, hogy Rosztropovics sikere sajátos technikáján alapszik, amit ő talált ki, hogy mindenkit legyőzzön. Nézzék csak meg: a cselló támasztéka, a támasztóláb az ő csellóján különleges szögben áll, ettől a hangszer a kéznek kényelmesebben fekszik. Észrevették már, hogyan fogja a vonót? A muzsikusok rendszerint nem tekerik ki a kezüket ilyen módon. Ő valahogy kicsavarja a kézfejét, és így a hang egészen sajátos színt kap. Sokan ugyanígy fordították el a támasztólábat és csavarták ki a csuklójukat, hogy úgy játszassanak, mint ő. Ugyan!

Amikor legközelebb találkoztunk, már az első mondatok után belekapaszkodtam a Mester szerencsétlenül járt jobb kezébe, és kértem a megzavarodott Rosztropovicsot, mutassa meg csuklóját. Megbocsátón mosolyogva gombolta ki a mandzsettáját és mozdította meg a még most is ijesztően kiálló, lépcsőzetes emelőként működő kéztőcsontokat. Vajon az őt utánzó csellisták sejtik-e, mi rejtezik Msztyiszlav Leopoldovics mandzsettája mögött?

– Igen-igen, többször kértek már, hogy tanítsam meg ugyanezt a kéztartást. Azt szoktam válaszolni: erről már lekéstek. Nemcsak hogy a csuklójukat kellett volna eltörni, de még hozzá a Szovjetunióban kellett volna élniök a szocializmus végső győzelmének korszakában.

– De végül is a változtatások – mint ahogy a szokottnál magasabb, szögben megtört támasztóláb is – csupán a cselló legteljesebb hangjának elérését szolgálják. Egyáltalán különböznek egymástól a csellóhangok?

– Igen, különfélék. Bár egyszer dolgom volt egy teljesen unikális hangszerrel. 1942-ben, az evakuáció alatt történt Orenburgban, az akkori Cskalovban. Apám halála után engem, az akkor tizennégy éves fiút a Leningrádi Kis Operaszínház, a Malegot művészei magukkal vittek vidéki turnéjukra. Sajnáltam apám itáliai hangszerét, és nem

azzal, hanem egy zeneiskolai csellóval utaztam. Nagyszerű hangszer volt. Erős deszkákból készült; kék festéssel mázolt leltári szám ékesítette: Nyolcas. Azontúl, hogy hangja egyáltalán nem volt, még egy igen jeles tulajdonsággal rendelkezett: rá is lehetett ülni. Speciálisan vidéki utazásokhoz készíthették ezt a hangszeret, bár tokja nem volt, de nem is kellett neki, elég volt egy ruhába beburkolni és hevederrel átkötni.

– Cselló-utcalány?

– Például. De óriási sikert arattunk vele a kórházi hangversenyeken. Volt egy fenomenális számom. Kijön egy vézna, sápadtzöld gyerek, aki becipel egy jól megtermett csellót. Amint belekapaszkodik a hangszerbe, vezetőnk, Don Boriszovics Ljutyikov teljes hangerővel bejelenti: „Most pedig Szláva előadja önöknek A SZERELEM KÍNJAI-t.” A közönség a padlón fetreng a röhögéstől, én meg mint egy hülye, a kacagástól elgyöngült publikumnak valami teljesen komoly, megindító dolgot játszom. Gondolom, a vidámság fokozásához hozzájárultak a kinok is, amiket óriási hangszerem okozott nekem.

Útitársunk volt a nagyszerű Borisz Oszipovics Heft, a tenorista. Valódi énekes volt, nagyszerű muzsikus. Sokat törődött velem. Nyilvánvalóan szeretett. De nem bizalmaskodott, épp ellenkezőleg, atyailag bánt velem. Odajött hozzám a sarokba, ahol gyakoroltam, és mint egy metronóm, ingázva egyik lábáról a másikra, leadta a rendelést: „Szláva, játsszon nekem egy Bach-áriát!” Boldogan, nagy kedvvel játszottam neki. Annál nagyobb örömmel, mert ő volt az egyedüli, aki magázott, és ezt szeretetből tette. Előfordul kölcsönös szimpátia gyerek és felnőtt között, amikor a barátság nem szakban fejeződik ki. A tenoristákat, finoman szólva, többnyire nem tartják valami mély gondolkodónak, ezért aztán ő is, miután meghallgatta játékomat, rendszerint így szólt végül: „Szláva! Maga egy suszter! Nem muzsikus! Naphosszat gyakorolnia kéne, nem gondolja?” Tudta, hogy a csellóm nem szól, de követelte, hogy csaljam ki belőle a szükséges hangot. Elképesztően zsarnok volt. Megharagudtam rá, többé nem akartam vele szóba állni. De ő ismét megjelent, leült, tenyerébe támasztotta arcát, és kért: „Halljuk a Bach-áriát!”

– És létezik az a hangszer, amit a világ legjobb csellójának tart?

– Igen. 1956-ban Amerikában találkoztam vele. Azt hiszem, én voltam a harmadik szovjet művész, aki a forradalom után itt megjelent. Csak Ojsztrah és Gilelsz jutottak ki előzőleg. New Yorkban egy kis teremben játszottam. Kevesen ismertek, alig volt közönség, de azért New York összes csellistája eljött erre a hangversenyre, utána pedig a művészsobába. És megjelent köztük egy kedves ember, Jerome Vorburg bankár, a cselló régi rajongója. Mindjárt akkor megkérdezte tőlem: „Szláva, meg akarod nézni a Duport-Stradivari?” Megrendültem. A helyzet ugyanis az, hogy minden nagy hangszernek neve van. Rendszerint arról a jelentős művésztől kapja, akinek a tulajdonában volt. Létezik Ysaye-Stradivari, Sarasate-Stradivari vagy Paganini-Guarneri és így tovább. A Duport-Stradivari a legnagyobb cselló, mely valaha készült. Duport pedig a gordonkazenek klasszikusa; etűdjeit még Moszkvában játszottam, mindent meg lehet rajtuk tanulni. Egyszer Duport a Tuileriákban játszott Napóleon császárnak. És Napóleonnak annyira megtetszett a dolog, hogy felment Duporthoz a színpadra: „Adja csak ide a csellóját, magam is meg akarom próbálni!” Megfogta, és leült, miközben Duport rémült kiáltással hallatszott. Napóleon ugyanis sarkantyús csizmát viselt. Kiderült, hogy már késő. Az egyik sarkantyú végigkarcolta a csellót. Most magam is megnézhetem ezt a legendás hangszeret, Napóleon karcolásával együtt.

Egész éjjel nem aludtam. A csellóra gondoltam. Megértettem, hogy soha nem bir-

tolkolhatom ezt a hangszert; arra gondoltam, lehet, hogy nem is kellene megnéznem, de a csábítás nagy, és az ember gyöngé. Reggel siettem, hogy találkozhatnék vele. És akkor megmutatták. Engedélyt kértem, hogy megérinthessem. Meg is engedték, Vorburg felesége pedig polaroidfelvételt csinált erről az érintésről. Megérintettem a legendát. És a fényképes bizonyítékot magammal hoztam Moszkvába. Olyasmi ez, mint ha például egy olasz filmekért rajongó ember Kopejszk városából előállna egy fotóval, melyen átkarolja Sophia Lorent. Méghozzá akkoriban.

Rosztropovicsot 1974. május 26-án engedték ki Moszkvából. A vámnál mindenét elvették, úgy ebrudalták ki. „Ezek a kitüntetésem” – magyarázta a vámossal, aki összekotorta a versenyérmeket csakúgy, mint a Sztálin-díj jelvényét. „Ezek, Rosztropovics polgártárs – válaszolta a vámossal –, nem a maga kitüntetései, hanem az államéi.” „Na de itt vannak a nemzetközi érmek is, nem sárgarézéből, hanem aranyból!” „Ezek nem érmek, hanem nemesfém tárgyak, melyeket maga ki akar vinni az országból!” Csak Kuzja kutyát hagyták meg neki. Róla ugyanis nehéz lett volna azt állítani, hogy nemesféméből készült, ráadásul még államilag etetni is kellett volna.

Kuzjával kettesben külföldre kerültek. Pénzüik nem volt, szerződésük sem, hiszen minden fellépést már korábban le kellett volna kötni, pénzkeresetre tehát semmi remény. De mint az olvasó már sejtetheti, ott voltak a barátok. És Rosztropovics ugyanúgy kezdte, mint minden szovjet polgár, ha új helyre kerül. Kölcsönöket kért barátaitól. Veszedelmes út, és sokan, akik ezt járják, nem tudnak letérni róla többé. „És váratlanul telefonált Marc bácsi, Marc Chagall, és azt mondja: szeptember 10-én avatják fel a mozaikomat Chicagóban, az Első Amerikai Bank épületében. Nem akarnál az ünnepségen Bachot játszani? Marc bácsinak, ugye, mégsem mondhattam nemet!”

Természetesen vállalta. Chicagóba repült, elfoglalta szállodai szobáját. Csöngött a telefon, felvette a kagylót, és egy női hang szólt bele: „Szláva, lehet, hogy már nem fog emlékezni rám, Jerry Vorburg özvegye vagyok. Két évvel ezelőtt meghalt a férjem. Halála előtt azt mondta: – Ajánld fel a csellónkat Rosztropovicsnak. Ha nem veszi meg, akkor maradjon örökre a mi családunkban. – Tudom, hogy nem tudja megvenni, de szólok, hogy teljesítsem férjem utolsó kívánságát.”

Ámbár a kérdés már a választ is tartalmazta, Rosztropovics egy pillanatig sem várt, miközben megborzongott saját vakmerőségétől: „Itt a lehetőség, hogy teljesítse elhunyt férje akaratát, küldje el nekem azonnal ezt a csellót.” Most következett a csend. Vorburg özvegye mélyen felsóhajtott: „Rendben, megnézem a repülőjáratokat, és ha sikerül, nyomban elküldöm.”

Amerikában az ilyesmi egyszerűen megy. Közvetlenül a hangverseny előtt kopogtak az ajtón, két ember állt ott, kezükben a Duport-Stradivari. Rosztropovicsnak arcizma sem rándult, s amint határozottan megragadta a testet öltött kincset, rögtön észrevette, hogy a húrok egyáltalán nem olyanok, mint amelyenekhez ő hozzászokott, de áthelyezni már nem volt idő. Átfogta hát új partnernője nyakát, és remegő térdel elindult a hangversenyre.

– A kis teremben, egy kandalló mellett Bach HARMADIK SZVIT-jét játszottam, forgott velem a világ, s kezem közt énekelt a csellóm...

– És milyen volt a nászéjszaka? A tündérr királynővel? És hogyan fizetett érte?

– Volt egy svájci barátom, Paul Sacher. Másnap elutaztam hozzá, és azt mondtam: „Van fogalmad, milyen szerencse ért?” És elmondtam mindent. Megkérdezte:

„Mennyi pénzre van szükséged?” És nyomban kitöltötte a csekket. De maga a vételi szerződés egy dollárra szólt. Így szokás, amikor olyasmit adnak el, aminek pénzben kifejezhetetlen ára van. Az összeg, amit fizettem, semmiség volt ezért a hangszerért, hisz ez az emberiség tulajdona. Most én játszom rajta. Speciális tokot csináltattam hozzá fémből, olyan nehéz, mint egy széf, és kerekeken gurul. Ezt a behemótot hurcolom magammal.

– Kapcsolatuk végleges?

– Nem lesz más kapcsolatom többé. Elválaszthatatlanok vagyunk. Két portré készült rólam, az egyiket, a régebbit Salvador Dali csinálta, a másik később készült, a nagyszerű Glickmann festette, aki Németországban él, most nyolcvan körül járhat. Dalinál kettesben vagyok a csellómmal, fogom a hangszeret, minden kitűnő. De Glickmann-nál csak én vagyok, a cselló pedig valami vörös folt a hasam tájékán, mintha az eleven hús lenne ott. És valóban, úgy érzékelem a hangszerem állapotát, mint az énekesek a hangszálaikét. A hang felidézésekor semmi nem zavar. Mint ahogy beszélek – nem is gondolok rá, hogyan. Ugyanígy, nem tudatosan játszom. Ez a cselló számomra nem hangszer.

– A csellónak ez valószínűleg nem előny. Annyira eltűnik...

– Dehogyan, kibírja.

Na, nem tudom. Az ilyen teremtményekkel jobb az óvatosság. Elég annyi, hogy egy lécs meglazul... Egy alkalommal Rosztropovics Londonban koncertezett. Elkésett, és sietnie kellett. Már a Heathrow-n ideges lett, izgatottan szorongatta a kincset rejtő széftokot, és a nehéz acéllemez borítás hozzáütődött a lábához. Kibicsaklott a bokája. Egy orvos érzéstelenítette, a Mester pedig bicegve rohant a hangversenyre. Érzéstelenített lábbal játszott. Néhány nap múlva a sérült láb begyulladt, és szörnyen megdagadt. Kórház, műtét. Valamiért felhívta Moszkvában Veronikát. „Szláva, honnan beszélsz?” „A kórházból. Mindjárt megcsinálják a műtétet, és újra lábra állok!” Veronika felfogta, miről van szó, és felhívta Visnyevszkáját. „Gálja, mi történt Szláva lábával?” „Hogyhogy a lábával? – bosszankodott Galina Pavlovna. – Micsoda hülyeség!” Később már ő is a kórházból telefonált. Ott ült a kórteremben a már elcsendesedett férje mellett. A szerencsétlenül járt férj nem győzte nyugtatni feleségét, ígérni, hogy engedelmes lesz. És az egész kórház éberem figyelte a híres énekesnő hangján áradó rendelkezéseket, melyek a nem kevésbé híres Maestrónak szóltak.

Msztyiszlav Leopoldovics nem akarja próbára tenni a női türelmet, ezért semmi olyasmivel nem terheli a nőket, ami kellemetlen. Egész életében a gondtalan, ünnepi arcát mutatta a nők felé. Ezzel kiválóan megvédte magát, mivel az asszonyok ingerlése sokkal veszélyesebb, mint a szeszélyes, de nehézkes csellóé. A nők mindig a cselló után következtek életében.

A nők

Miért szerették a nők? Mert húsz-egynéhány évesen konzervatóriumi tanár lett? Mert sorozatban megnyerte a nemzetközi versenyeket? Egyszóval: a tehetségéért? De olyan nők is szerették, akiket igen nehéz lenne a tehetséggel elkápráztatni; ők maguk sem tehetséggel, sem sikerrel nem találkozottak.

Veronika Leopoldovna: „Amikor már a Nyemirovics-Dancsenko utcában laktunk, mindig tele volt a lakás fiatalokkal. Az egész csödületet Szláva vonzotta, ő mindenkivel

foglalkozott, állandóan élcelődött; folyton utánozták egymást, karikatúrákat rajzoltak, egyszer megalapították a Rosztropovics-múzeumot, egyáltalán nem az ő fontossága miatt, csak mert a többenél jobban tudott önmagán nevetni. A kiállítási tárgyakat Szláva Richter gyűjtötte. Egy üvegcsőben őrizte »Rosztropovics könnyeit«, dobozokban »Rosztropovics zápfogát«, »Rosztropovics haját«. Már akkor kopaszodni kezdett.

– Nem okozott ez neki megrázkódtatást?

– Ugyan, hogy képzeli? Miért? Mindig a legszebb lányokkal járt, bár igazán nem egy Apolló. De a lányokat ez egyáltalán nem taszította, sőt inkább vonzotta, ami maga rejtély. Egy alkalommal Szláva egyik barátnőjével próbáltam, ő énekelt, én kísértem. Rám nézett – és kész, nem tudott énekelni, mindig elfogta a nevetés. »Tudod – mondta –, képtelen vagyok. Rád nézek, és Szlávát látom. Ahogy elhúzod a szád, nyomban ráz a nevetés.« Nálunk a családban mindenkinek ilyen szája van, mit tegyünk. Mi a titka? Miért vonzotta Szláva mágnesként az embereket? Amint megjelent, nyomban körülötte forgott minden. Persze ő nem valamiféle kiváló ember, inkább sugárzó egyéniség. És ami talán a legfontosabb: szokatlanul nyílt, kitárulkozó. Bőkezűen adja magát; egy-egy fantasztikus gesztusával mindenkit meghökkent, a nőket szinte megigézi. Soha nincs semmi szűkkeblűség benne, úgy lelkesedik, hogy nem ismer határt. Van valami huszáros a természetében. Hogy tud rajongani!...”

Édesapjuk a kitelepítés alatt, a zeneiskolai tanítás mellett a „Kalapács” nevű moziban vállalt munkát, előadások előtt muzsikált. Triót alakítottak, csellóval, hegedűvel és zongorával. Zongorán a megindító szépségű leningrádi asszony, Szofja Vakman játszott, akibe a tizennégy éves Msztyiszlav örülten beleszeretett. Istenem, Szofja Vakman! A fiú elkísérte Szofját a moziba, majd későn éjjel haza. Szofja férje, a leningrádi Malegot Színház karmestere, Eduard Grikurov megbocsátón elnézte, amint három órával az előadás megkezdése előtt megjelent kis szobácskájukban a rettenthetetlen lovag, leült az ajtó melletti ládára, és állhatatosan szemlélte a szeretett asszonyt, hogyan végzi a házimunkát, eteti és iskolába indítja kisfiát. Amíg a trió játszott, a fiú a moziban várt. A terem jéghideg volt, a trió kesztyűben játszott, a hallgatóság bundában és csizmában ült, és nem élvezte különösebben Sibelius KERINGŐ-jét vagy Mendelssohn SCHERZÓ-ját, melyeket a trió előadott. Szláva dühöngött; azt szerette volna, ha apja és a szeretett nő sikert arat. Talán nem ezt kellene játszani, morfondírozott a gyerek. Otthon elővett egy füzetet, megvonala az a sorokat, és nekilátott, hogy átírja trióra Dunajevszkij HOLDFÉNYKERINGŐ-jét, a filmrajongók kedvelt CIRKUSZ-ZENÉ-jét és Strauss-keringőket. Néhány nap múlva odaadta a kottát az apjának. Az apa sokáig nézegette a lapokat, majd fiára pillantott: „Tudod, nagyon jó átíratot csináltál. Nyilván igazad van, ilyesmit kell játszánunk. Megpróbáljuk.” És este, amikor a jéghideg teremben felhangzott a HOLDFÉNYKERINGŐ, először csendesedett el a mozi közönségének lármája és zaja, az arcok a színpad felé fordultak, s végre mindenki a zenészeket figyelte. Szláva pedig lesütötte a szemét. Nagyszerű ajándékot adott a szeretett nőnek. Sikert. Később elővette a táskájából megszokott ajándékát, az öt darab száraz kekszet. Az iskolában mindennap reggelire kapta a kekszet, eltette, és összegyűjtötte, hogy hét végén becsempéssze Szofja retiküljébe. Most e gyermeki adomány elhalványult a férfihoz méltó ajándék mellett.

Mivel ajándékozta meg később a nőket? Maja Pliszeckáját, Zara Doluhanovát, Alja Selesztet? A Rosztropovics-rajongók nagy figyelemmel kísérték bálványuk huszáros

hőstetteit; elterjedt a kaján szójáték: „Addig majált, zarázott, seleszelt, míg végül egy kis meggy mag elütötte.” (Szójáték Visnyevszkaja nevével.)

Élete igazi asszonyának, Galina Visnyevszkajanak korszaka következett.

A híres Maestro, aki megkapott az élettől mindent, amit valaki a Szovjetunióban elérhetett, és még fiatalnak számított – mindössze huszonnyolc éves volt –, váratlanul leküzdhetetlen akadályba ütközött: egy az övétől merőben különböző karakterű, eltérő élettapasztalatú férjes asszonyba, aki ráadásul a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatja iránta.

Galina Pavlovna Visnyevszkaja (részlet ÉLETEM című könyvéből): „*Mi, művészek, saját asztalunknál ültünk, külön. Odalép az asztalunkhoz egy fiatalember, és mindenkit ismerősként üdvözlöl. Megkérdezik tőlem: »Maguk nem ismerik egymást?« – »Nem.« – »Akkor ismerkedjenek meg. Msztjiszlav Rosztropovics csellista, és a Nagyszínház új csillaga, Galina Visnyevszkaja...« Most hallottam a nevét először, de nyomban el is felejtettem, olyan nehezen kiejthető névnek találtam. Később valamilyen mulatságos történetet kezdett mesélni, és közben észreveszem, hogy egy alma gurul át tőle az asztalon felém (Páris a SZÉP HELENÁ-ban: »Egy almát adott néki...«). Amikor hazaindultam, a fiatalember felugrott:*

– Elkísérhetem?

– Ha tetszik...

– Elfogadná ezt a kis édességet?... Kérem, ez nekem nagyon fontos...

...Kiléptünk az utcára. A hotel mellett egy asszony teli kosár gyöngyvirágot árult. Szláva az egészet megvásárolta és a karomba tette!”

(Emlékeztetem az olvasót, hogy a dolog külföldön történt, Prágában, 1955-ben.)

„Bejött a szállodai szobámba, leült a zongorához, és játszani kezdett...

Hirtelen felugrik a zongora mellől, és a lábamhoz borul!...

– Bocsásson meg, de még az első találkozásunkkor Moszkvában észrevettem, hogy nagyon szép lába van, és szerettem volna megcsókolni...”

Majd később:

„Letértünk az útról, és egy sűrű bozótba keveredtünk. Hirtelen egy kőfal meredt előttünk.

– ...Forduljunk vissza, és keressük meg az utat!

– Miért fordulnánk vissza? Átmászunk a falon.

...A túlóldalról felkiabált:

– Ugorjon!

– Hová? Minden csupa sár meg pocsolya!

– Tényleg, nem is vettem észre... Sebaj, leterítem a kabátomat!

És rádobta a kabátját az egyik tócsára.”

Ellenállhat egy asszony ilyen rohamnak? Aligha. Elcsábítja a férjétől, sőt egész egyszerűen elragadja tőle!... Mindössze ennyi történt, és minden jól végződik? Nem egészen. A Nagyszínház legszebb énekesnőjére szemet vetett az akkori kormányfő, Bulganyin. Fogadásokra invitálja Visnyevszkáját, önmaga és Hruscsov közé ülteti, meghívja dácsájába, nyíltan tudomására hozza az előnyöket, melyekhez általa juthatna. Állandóan követi, még az otthonukba is elmegy. Elbeszélget Rosztropoviccsal, akit a fő akadálynak tekint. El lehet képzelni, hogy akkoriban egy férj arról ábrándozott volna, hogy felesége kormányzati „kegyenc” legyen?

„...az öreg ilyeneket mondott Szlávának, miközben komoran rámeredt:

– Hát igen, te megelőztél engem...

– *Valahogy úgy.*

– *És igazán szereted őt?*

– *Nagyon szeretem...*

– *Mit tudod te, mi a szerelem. Hiszen még gyerek vagy. Fel sem tudod fogni, mi a szerelem! Én szeretem őt igazán, ő a hattyúdalom... De nem baj, majd várunk; tudunk mi várni, megtanultuk...*”

Az öreg hattyú, ó, jaj, nem tudta kivárni. Kormányfőök jönnek-mennek – a zene örök.

Veronika Leopoldovna: „Bámulatos, hogy Szláva mennyire magához tudja kötni az embereket. Itt van ez a Jura nevű fiatalember a Fehér Házból, akit 1991 augusztusában Szláva mellé rendeltek, hogy őrizze, azután a fényképen látszik, amint Jura alszik, Szláva pedig őrködik a fegyverrel – most is így van, alighogy Szláva megérkezik, Jura rögtön itt terem valahogy, és elválaszthatatlanul kíséri. Már családtagnak számít.

– És ki az a kis alacsony termetű asszony, aki Rosztropovics háztartását vezeti? Amikor a Mester megpillantja őt, egészen jó kedvre derül. Ha ez az asszonyka valamire rá akarja beszélni Rosztropovicsot, letérdel elé, és úgy kérleli. Mire Rosztropovics maga is letérdel, s így térdén állva beszélgetnek, amíg meg nem állapodnak.

– Oszja régi barátnőnk. Valamikor Rosztropovics mellett dolgozott korrepetitorként. Dagesztáni származású asszony, Áza Magomedovnáknak hívják, de Szláva régóta Oszjának szólítja. Valamikor iskolatársak voltunk, de ő már rég Szlávával dolgozik. Nagyon tehetséges zongorista. Már a konzervatóriumi évek alatt kísérte Szlávát hangversenyeken, később közreműködött nyilvános tanításain. Már nem is barátság ez, inkább rokonság.”

Miután Rosztropovics elhagyta hazáját, muzikusokból, tudósokból, tehetséges emberekből álló társasága feloszlott. Akik továbbra is barátainak nevezték magukat, mindenüket elvesztették, amit életük munkájával elértek: társadalmi helyzetüket, nevüket. Rosztropovics sokáig nem járt otthon. Itteni híre, sikere köddé vált. Tanítványai, tisztelői eltűntek; híres konzervatóriumi órái, melyek meghallgatásáért a moszkvai muzikusok annyira törték magukat, megszűntek. Óráinak híre legendává vált; tanítványát, aki a nagyszerű sorozat hangfelvételét készítette, letartóztatták, a felvételeket pedig elkobozták. Ezek a magnótekercesek kétségtelenül a KGB archívumában hevernek mind a mai napig. Ajánlom a jövő orosz zenetudósainak figyelmébe, hogy leendő disszertációik témáit itt találják meg.

A már öregecske, apró Áza Magomedovna keservesen éldegélt nyugdíjából kicsiny szobájában, melynek nagy részét a bérelt pianinó foglalta el (egész életében idegen hangszereken kellett játszania). Egyszer azután kapott egy levelet, melyből megtudta, hogy Szláva Rosztropovics, akit soha nem felejtett el, él, és módjában van, hogy Ázának küldjön ajándékba egy Steinway zongorát, hogy végre legyen – ellenségei bosszantására – saját hangszere. Mégpedig olyan, amilyenről ők még csak nem is álmodhatnak, hogy egye őket az irigység. Áza kirohant Seremetyevóra, ahol már várta őt a hihetetlen ajándék. Mikor meglátta a hangszert, kissé meglepetten, mert azon a helyen, ahol a zongorán a márkanév szokott állni, ezt a feliratot olvasta: „Oszka”. Így hívják ezt a maga nemében egyedülálló példányt máig.

A megrendült Áza már meg akarta érinteni a csodás kincset, de a teliholdképű vámos visszatartotta: „Ne-e-em, kedves polgártársnő. Van fogalma egyáltalán, mibe ke-

rül ez a csinos kis doboz?” Volt fogalma. Mivel ez már a második dobozka volt, melyet Rosztropovics a messzi távolból hazájába küldött. Az első Sosztakovicsnak ajándékozta hatvanadik születésnapjára, mivel a már nagybeteg zeneszerző szintén bérelt hangszereket használt mindig. Mondják, amikor Sosztakovics megpillantotta a csillogó csodát, eltakarta tenyerével a Steinway feliratot, és rettentő izgatottan dadogta: „Jól van, eladom a dácsát, hogy kifizessem; mennyibe kerül egy ilyen?” Alig tudták megnyugtatni. A sápadt Oszja így pontosan tudta, miért van a vámnál rostokoló zongorára az ő neve írva. „Minden ki van fizetve – nyugtatta az óriás termetű vámos –, magának csak a vámot kell megfizetnie.” És kezébe nyomott egy papírt, mely a zongora árának háromszorosára rúgó összegről szólt. Jobb lett volna, ha arcul üti. Áza sírva fakadt. Felhívta Veronikát, és elmagyarázta, miért kellett „otthagyni nekik az ő zongoráját”.

Rosztropovics, a törtétekről értesülve, elvesztette a türelmét. Levelet írt a vámhivatalnak, melyben közölte, ha nem adják át Oszkának a zongorát, akkor ő, Rosztropovics, valahol Európában alapít egy múzeumot egyetlen tárgy számára, csupán ez a zongora lesz benne, a következő felirattal: „A zongora, melyet nem engedtek be a Szovjetunióba.” „Csinálsz, amit akarsz – röhögött a vámos –, átkozott disszidens.” A Steinway egy évig ékesítette a szovjet vámhivatalt. A feldühödött Rosztropovics végül mégis megtört. Kifizetett mindent, amit kívántak. És mivel rubele nem volt, dollárban fizette ki a zongora értékének háromszorosát (és egy zöldhasúért akkor, ha még emlékszik az olvasó, hatvanhárom kopejkát váltottak át). Áza végül megkapta a zongoráját. És most szobácskájában, amely rég nem látott már semmiféle új holmit, ott csillogott a négyszeres áron kifizetett Steinway. A világ legdrágább „Oszka” nevű zongorája!

Az adósságok

– Teljesen elvagyok adósodva. Tartozom Oroszországnak. Noha Bakuban születtem, mert néhány évig itt laktak a szüleim. Erről jut eszembe, hogy amikor az Amerikai Nemzeti Szimfonikus Zenekar főzeneigazgatója lettem, az újságírók klubjában sajtókonferenciát rendeztek. Az egyik újságíró hölgy eltökélte, hogy jólétesültségét bizonyítva rávilágít arra, hogy életrajzom sötét foltjait nem sikerült eltüntetnem. Ezt a kérdést szögezte nekem: „Ön azt állítja magáról, hogy orosz, pedig valójában Bakuban született, tehát ön azerbajdzsán!” Mire én: „Na és? Ha valaki az Antarktison születik, akkor már pingvin?”

De Oroszországnak vagyok adósa, nem a szovjethatalomnak. Az embereknek tartozom, akik között élek, akiknek lekötelezettje vagyok, mert éppen én kaptam meg mindazt, amit a sors nekik nem adott meg. Apám nagy csellista volt. Minden túlzás nélkül. A mai napig nem tudok úgy játszani, ahogyan ő. Zseniális muzsikusként tartom. Zongorán úgy blattolt, ahogy csak kevesen. Azért, hogy a zeneirodalomról valami fogalmat alkothassak, megvette a kottákat, és lapról játszott nekem Rahmanyinovot, Csajkovszkijt; ez már az evakuáció idején történt. Akkoriban írtam egy zongoraversenyt, és apám szükségesnek tartotta, hogy zenei látóköröm bővüljön. Zongoraművészként Chopin minden művét játszotta. Komponált is. Négy csellóversenyt írt, melyekkel most foglalkoznom kell. Csellistaként számon tartották az énekesek, a zenekari muzikusok és a karmesterek is. Fellepett Nyezsdanovával és Golovanovval, Goldenweissrel és Igumnovval. Hangversenyezett Szobinovval is, személyes ismeretségben volt Saljapinnal; örökös egy Rahmanyinov-szonátát, melyet a szerző apámnak ajánlott, Glazunovnak egy Párizsból hozzá címzett levelét, melyben így ír: „Sosem felejttem el

az ön nagyszerű előadásában Chopin csellószonátáját, melyet annyira szeretek.” De apám soha nem kereste az elismerést, a sikert, a pénzt. Csendesen árnyékban maradt. Szinte alig adott hangversenyt. Csak nagy néha egyezett bele, hogy valahol fellépjen. Kizárólag miattam költözött Moszkvába azért, hogy itt a legjobb tanároktól tanulhassak. Bár ónála jobb tanárt nem ismerek. De felköltöztünk Moszkvába, a nyomorúságba, egy társbérletbe, ahol rajtunk kívül vagy negyven ember lakott. Egy sötét szobánk volt a Kozickij utcában. Amikor tizenhat évi külföldi tartózkodás után Moszkvába jöttem, megkerestem ezt a lakást, és kiderült, hogy a szoba, ahol laktunk, egyáltalán nem is lakószoba, hanem korábban, még mielőttünk valamilyen kamra volt, és most újra annak használják. Mi ott négyen laktunk.

Az apa tehát a valóban művelt emberek nemes princípiuma szerint élt: soha senkire nem erőltette rá saját magát. Jelszava ez volt: „Ha rád van szükség, majd szólunk.” E büszke szavakat az értelmiség jó néhány nemzedéke vallotta. De senki nem jött az apáért, nem volt rá szükség. A világ nem tudott róla. Leopold Rosztropovics, a konzervatórium tanára, az OSZSZK érdemes művésze, a nagy csellista észrevétlen halt meg az evakuáció idején, 1942-ben. Mindenki elfelejtette.

Fia nem feledte el. Az apa szívbillentyű-elégtelenségben szenvedett, ami akkoriban gyógyíthatatlan betegségnek számított. Halála után a fiú súlyosan megbetegedett. Depressziós lett, nem akart tovább élni. Akkor a Malegot Színház művészei magukkal vitték turnéjukra. Meg akarták menteni.

Kegyetlen hideg télben indultak útnak Orszk városból. A fiú a hátán cipelte a nyolcas számot viselő állami csellót.

– Hatan utaztunk. Név szerint emlékszem mindegyikükre. Ott volt Olga Nyikolajevna Golovina, Izja Rubanyenko, zongorista kísérőnk; a tenorista Borisz Oszipovics Heft, aki gyámolítóm lett, Bach „áriáinak” nagy kedvelője; Kolja Szokolov és Szeptelana Seina, a balettpáros. Felnőttek, komoly művészek. És én. Közös vasúti kocsiban utaztunk, nekem egy oldalülés jutott, itt is aludtam, mivel éjszaka indultunk útnak. Ahogy a vonat megindult, rögtön eloltották a világitást a vagonban, és a felnőttek, alváshoz készülődve, nemhogy vetkőzni kezdtek volna, hanem éppenséggel még több ruhát vettek magukra. Ugyanis a pokróc, amit kaptunk, áttetszően vékonynak tűnt. Nekem nem volt mit felvennem, ráadásul a ruhám is meglehetősen silány volt. Összekuporodtam a takaróm alatt. A vonat elindult. Sehogy sem tudtam felmelegedni, és rájöttem, hogy már nem is fogok, mert a vagon mindinkább lehűlt. Éjszaka, pokolbéli sötétség, mögöttem halott apám, előttem az ismeretlen jövő, valahová utazom, és sehol sincs rám szükség. Emlékszem, arra gondoltam, milyen remek volna, ha álmomban meghalnék. És megadtam magam a hidegnek.

A teljes sötétségben lassan mégis elaludtam, miközben úgy éreztem, meleg vesz körül. Takaróm valahogy vastagabb és nehezebb lett. A sötétben tapogatni kezdtem ujjaimmal a pokrócokat, és felfedeztem, hogy összesen hat réteg van rajtam. Mindenki, aki velem utazott, a sötétben szó nélkül rám terítette a saját pokrócát.

Amikor megfosztottak állampolgárságomtól, a számonkérésre, hogy miért nem háborgok jobban, azt válaszoltam a barátaimnak: ezeket a pokrócokat még nem háláltam meg. Még nem viszonztam az emberek jóságát. És lehet, hogy soha nem is tudom meghálálni. Az apám, ez az öt művész és mások, sokan, akik a maguk módján mind melengettek – ők jelentik számomra a hazát. Nekik adósuk vagyok máig.

Isten megadta, hogy elismerésben részesüljek, hogy – mint mondani szokták – jó életem legyen, s ezt én kaptam, nem az apám. Mintha őhelyette is én kaptam volna. Minden nekem jutott, amiben ő nem részesült. Ezért nem gondolom, hogy ez személy szerint nekem jár, az én különleges érdemeim jutalmaképp. Mindannyiunknak jár. És én adósa vagyok azoknak, akiket megrabolt az élet.

Hogyan részesített a sors mindabban, amit apámtól megtagadott? Egymás után, sorban. Amikor a háború után versenygyőztes lettem, magától értetődött, hogy minden versenyen felléptettek. Néhány év alatt versenygyőztes lettem Prágában, Budapesten, majd ismét Prágában. Bekerültem a mókuserékbe. Mindenhová engem vittek, ahová csellista kellett. A választás már csak azért is rám esett, mert a konzervatóriumban a legjobb tanároktól tanultam. Hangszerelést Sosztakovicsnál, zeneszerzést Sebalin osztályában, csellót Kozolupovnál. Egyszerűen nem térhettem ki sorsom elől, mely felfelé ragadott. Erre az útra engem nagyon jól felkészítettek. És karmesteri tevékenységem, melyet az utóbbi években gyakorlok, végső fokon szintén annak a teljes körű felkészítésnek a következménye, amit a tanáraimtól kaptam. Apámtól és tőlük.

A fiú azok közé a muzikusok közé tartozott, akik kemény munkával valutát hoztak az országnak. Ezért engedték ki őket külföldre, és visszatéréskor elvették a keresetüket. Az út, melyen elindult, végtelenül távol esett a néptől. Művészetéért a Nyugat többet fizetett, mint a szovjet ipar bármiféle árujáért, de az országon belül főként sorsdöntő pillanatokban lehetett hallani játékát. A szovjetek szimfonikus zenét azokban a napokban hallottak, amikor a pártnak és a kormánynak nem volt mondanivalója számukra. A Szovjetunió összes rádióadója ilyenkor nagyszerű szimfóniákat, nyitányokat és hangszeres zenét sugároz. [...]

Rosztropovics külföldön megismert egy teljesen új életelvet is, amely tökéletesen eltért az atyja által vallott elvtől. Ott ez a jelszó: „Senki nem jön érted. Ne áltasd magad, senkit sem érdekel. Magad menj! Fedezd fel, ki az, aki téged érdekel, és mindent elérsz!” Mint ahogy tapasztaltabb társai előre figyelmeztették, az átkos Nyugaton mindent meg lehet kapni, mivel pénzért minden eladó. Az egészből ő csupán ezt a tanulást vont le: „Magad menj!”

És ment.

– Összehoztam egy olyan együttest, mely az ország legtávolabbi zugaiba is el tudott utazni. Ellátogattunk sarkkutatókhoz, halászokhoz, kolhozokba; beutaztuk egész Északot és Szibériát. Természetesen ilyen helyeken pianínó sem volt, rábeszéltem hát Jura Kazakovot, hogy harmonikán kíséjjen.

Msztyiszlav Leopoldovics tipikus képviselője annak a nemzedéknek, mely fáradhatatlanul szembeszáll a napi élet nehézségeivel. Gyávasággal vádolták, mert nem hagyta el gyantailatú menedékét, nem ment az utcára tüntetni, nem vonult önként a verpadra. Tisztesség és dicsőség azoknak, akik megtették. Nélkülük nem lenne jövő. [...]

Kétségbeesés és szégyen égette Rosztropovicsot, amikor hazája tankokkal tört be Prágába. Azon a napon Londonban volt, és őt is lefasisztázták. Pedig látták könnyes szemét. Este pedig hangversenyen kellett fellépnie, hogy képviselje az országot, mely éppen most gaztettet követ el. Ezután nem engedték ki külföldre. És mit tett? Csukotkában vendégszerepelt, ahonnan nőnapra táviratot küldött Furcevának: „Gratulálok, jóságát köszönöm. Rosztropovics Magadanból.” [Magadan Kamcsatka mellett, az Ohotszki-tenger partján van. – A ford.] Gúnyolódott, természetesen. Ebben az idő-

szakban naponta elgondolkodott: kötelet kössön-e a nyakába vagy inkább leigya magát a sárga földig. [...] Nem ment a vérpadra, és nem is gondolt arra, hogy elhagyja az országot. Amint lehetett, visszatért hazájába. Oda, ahonnan végleg távoznia kellett, mert menedéket adott Szolzsenyicinnek. Nem, Rosztropovics nem vett részt lakójának konspirációjában. Szolzsenyicinnel becstellenül elbántak, de Rosztropovics bűne csupán az volt, hogy segítséget nyújtott neki.

Rosztropovics végül elutazott, szovjet útlevéllel és azzal a szilárd elhatározással, hogy visszatér. Semmit nem mérlegelt – azt sem, ki engedélyezi majd a visszatérését. Miért bocsátott meg nekünk Rosztropovics? Ellenzéki barátait megnyugtatta, hogy művészként mindenkit szolgálni akar muzsikájával. Szolzsenyicin így írt neki: „*Őszinte rajongással tölti el zenei zsenialitásod, sugárzó egyéniséged, gondolkodásod őszintesége. Ugyanakkor nyugtalanít a gondolat, hogyan fog rád emlékezni az utókor. Az előadó-művészet általában a jelenben létezik... [...] Oroszországban ezt a művészetet nem őrzi a hálás emlékezet. Nálunk már csak az a szokás, hogy a zsenitől megköveteljük, vegyék ki részüket az általános nyomorúságból.*”

Nem tudom, követelte-e valaki, hogy géniuszaink feltétlenül részesüljenek a nép bajaiban, például 1991 augusztusában, amikor a Fehér Ház körül gyülekeztünk, és nem lehettünk biztosak benne, hogy haza is térünk. Szerintem ilyesmi senkinek sem jutott eszébe. Nem is jelent meg ott közülük senki. De váratlanul előkerült Rosztropovics. Egyedül, a többiek helyett is. A zseni, aki nem tudta, mit kell most tenni, csak a szívére hallgatott, és eljött. Reggel Párizsban egy bevásárlószatyorral lement a lakásból az utcára, azt mondván leányának, hogy a boltba megy, de az asztalfiókban titokban elrejtett egy cédulát: „Hazautazom Oroszországba meghalni.” Kiment a repülőtérre, vízum nélkül, bármiféle előzetes egyeztetés nélkül. És mint a faltörő kos, megállíthatatlanul átment a zárt vámhatáron is; mert az ő devizája csak annyi: „Magad menj!”

Később elhozta a pénzét is Oroszországba, és egy gyermekkorház építésébe fogott. Azután elhozta zenekarát, és a Vörös téren vezényelt. Ismét hangversenyeznek, utazik országszerte, és régi, elhagyott lakásában él. Visszatért.

Msztjiszlav Leopoldovics nem a pusztító tehetségek közül való. Azonnal az építőkhöz csatlakozott. [...] Most békíteni jött, hogy ne tegyék tönkre egymást. Ne tegye ez sem az egyik, sem a másik csoport. Együtt kell élnünk. Nem szabadulhatunk egymástól. [...]

A harc megosztott bennünket. Csak a munka segíthet. De elszoktunk a munkától. Igazán csak a verekedéshez értünk. Rosztropovics fáradhatatlan munkás. Egyszer s mindenkorra elutasítja a parttalan beszélgetéseket, a semmittevést és a munka lehetetlensége miatti sajnálkozást. Nem siet, de az egész világot átszeli, évekre előre összeállított menetrend szerint.

Improvizáció

– Igyekszem, hogy még be tudjam fejezni a SZÁZ VILÁGPREMIER című ciklusomat. Felét a zenekarral, melyet dirigálok, felét pedig magam játszom. Minél többet szeretnék előadni a kortárs zenéből, olyat, amit maradandónak tartok. A „hetes teóriát” vallom. Rendszerint eljátszom hat művet, csak Isten látja, mennyire igyekszem, de hiába. És a hetedik lesz a jutalom. Játsszom a hetediket, és rádöbbenek – zseniális mű. És általában így történik, nincs más kiút, hat átlagos művön át kell eddig eljutni. És tudom, ha hatszor nem áldozom fel magam, hogy először adjak elő egy éppen most leírt, még ismeretlen művet, akkor Isten nem adja meg a hetediket.

– Sok ilyen „hetedik” adatott?

– Most már igen. Prokofjev SZIMFÓNIA-CSELLÓVERSENY-e, Sosztakovics mindkét versenyműve, Dutilleux, Penderecki, Snitke versenyei és Borisz Csajkovszkij megrendítő csellókompozíciója, melyre nagy jövő vár. Van egy ilyen nagy zeneszerzőnk. Csellóversenyét zseniális műnek tartom. Most éppen nem játszom, mert bonyolult mű, régen foglalkoztam vele, és felkészületlenül nem merek hozzáfogni. Most képtelen vagyok időt találni az új dolgok előkészítéséhez.

– No de...

– Igen. Mert váratlanul telefonálnak San Franciscóból: „Szláva, Isaac Stern hetvenedik születésnapjára ünnepi hangversenyt rendezünk. Eljön?” „Igen. Megyek, és mindent vállalok” – válaszolom. Hogy miért? Azért, mert Stern nemcsak a barátom, de ő maga szervezte meg a hatvanadik születésnapomat Washingtonban. Összeállította a műsört, meghívta a vendégeket. És kiket! Yehudi Menuhint, Pendereckit, Bernsteint. Természetesen maga Stern is ott volt, és nagyszerű hangverseny lett, a végén Nancy Reagan vette a kezébe a karmesteri pálcát, és elvezényelte a zenekarom élén a „Happy birthday to you”-t, a hagyományos amerikai születésnap dalt. Hogyan mondhatnék nemet Sternnek? „Mit kell tennem?” – kérdem. „Zenei tréfát tervezünk. Saint-Saëns-tól az ÁLLATOK FARSANGJÁ-t akarjuk előadni. Az egyes részek között rövid szöveg megy, de nem az, amit általában felolvasnak, mint például »itt vannak a szolid elefántok«, és megy az ELEFÁNT-POLKA, hanem olyan szöveg, ami Stern életének eseményeihez kapcsolódik, és Gregory Peck olvassa fel. Önnek A HATTYÚ HALÁLÁ-t kell játszania. Előzőleg Gregory Peck arról beszél, hogy valamikor régen Isaac Stern találkozott a csodás szépségű Verockával, aki egész életében elkísérte őt. Ezután kell belépnie. Ennyi az egész.”

– Mit szól ehhez? Az ördögbe is! Rohanok San Franciscóba, fene tudja, honnan, valahonnan Európából, csak azért, hogy néhány percig csellózzak? Micsoda butaság! Nem, ez nem elegendő hozzájárulás Stern születésnapjához! „Stop!” – mondom a telefonba. – „A következőt kérem: csak abban az esetben számíthatnak rám, ha azonnal küldenek hozzám egy embert San Franciscóból, egy színházi szabót, hogy méretet vegyen és megfelelő ruhát varrjon nekem.” „Okay!” – válaszolt a hívó, és kis idő múlva megjelent nálam a friscói szabó, megmérte a derekamat, szerintem össze sem ért rajtam a szabócenti. „Mit varrunk?” – kérdezi.

Sokért nem adnám, ha láthattam volna a szabó képét, amikor a rendelés elhangzott. A Maestro azt kívánta, hogy a hangversenyre egy balettruhát varrjanak neki. Ezután levetette cipőjét, hogy lábméretet is vegyenek, mert a fellépéshez balettcipőre lesz szüksége. „Okay” – mondja a szabó rezzenéstelen képpel, és távozik, bár mintha alsó állkapcsát kissé lejjebb ejtené. „Ja, igen! – süvítette utána a Maestro. – A nevem ne szerepeljen a műsoron!”

Rosztropovics sietve befejezi soron lévő dolgait, és San Franciscóba repül, ahol megjelenik a teremben a hangverseny előtt négy órával. Maszkmestert, öltöztetőt követel, és az új ruhát. Minden megvan. Felöltöztetik, kikészítik, ahogy kívánja. Belenéz a tükörbe. Uramisten! Harisnya, paróka, diadéma! Nyugdíjas balerina teljes díszben. Most már csak szépen kell meghalni. Ellenőrző próba. A Maestro a női öltöző felé tartott. Nők voltak benn, de senki nem figyelt fel rá. Senki nem kiáltott meglepetten. A hölgyek ugyan kritikus szemmel nézték – milyen hatalmas teremtés –, de nem fordítottak rá különösebb figyelmet. A Maestro elégedetten dörmögött, és távozott.

Odament a zongoristához, aki felkiáltott: „Jó ég! Szláva! Akkor ki játssza a »Hattyút«? Te nem vagy a műsorban; nekem azt mondták, hogy egy zenekari csellista, a szólamvezető fogja játszani.” „Fima! – szólta a Maestro. – Én játszom majd, de ezzel ne foglalkozz. Te háttal ülsz, és úgysem látsz semmit. Kezdd el a bevezetést, és játssz, bármi is történne, addig, amíg meg nem hallod, hogy én is kezdem.” Ezután Rosztropovics az első csellistához lépett, és elmagyarázta neki, hogy Gregory Peck felolvasása alatt szimuláljon gyomorgörcsöt, hagyja ott a csellóját, és vánszorogjon ki a színpalak mögé. Hú-ú-ú!

Végre megkezdődött a műsor. Alighogy Gregory Peck megszólalt, a csellista görcsöket imitálva, négykézláb a színpalak mögé rohant. A közönségből nyomban három orvos is jelentkezett, mivel úgy látták, szegény ember a végét járja. Fima, a zongorista, elkezdte szólamát, a színpadra pedig, a közönségnek háttal, spiccelve beröppent Msztyiszlav Leopoldovics. Senki nem merészkedett mosolyogni, bár látták, hogy a balerina kissé túlméretezett. No semmi baj! Öreg színpadi csillag, aki múltbéli nagyságával rendíti majd meg a nézőket. A terem siri csendje és Fima csilingelése közepette a Nagy Maestro végigrepült a színpadon, lábával belenyúlt a gyantásdobozba, meggyantázta a húrokat, és visszaspiccelt a kulisszák mögé. Még mindig háttal a nézőtérnek. De a zenekarral szemben. A zenekar felől kacagás hallatszott, miközben Msztyiszlav Leopoldovics, erős szempillaverdesés közepette elérkezett a csellóhoz. Ekkor elsőként Isaac Stern gyanút fogott. És ettől valami elmondhatatlan állapotba került. Hol felállt, hol visszahuppant székébe, és hangtalanul tátogva levegőért kapkodott. Végre a Maestro megfordult, megragadta a csellót, és eljátszotta a „Hattyút”. Időnként egy kicsit abbahagyta, hogy még táncoljon. A közönség nevetett.

– Tudod, óriási sikerem volt; az is lehet, ez volt életem legnagyobb sikere. El sem tudom mondani, mi történt a teremben. Erre szokták mondani: a közönség tombolt. És mindez egyetlen próba nélkül! Tisztán improvizáció!

– De azért... hisz kiszámíthatatlan, hogy végződhet az ilyesmi... Ha esetleg...

– Semmi „ha”! Ha képes lettem volna egyáltalán valami produkcióra, mint valami rossz balerina, az lett volna a rettenetes! Mert akkor mindent rosszul csináltam volna. De semmit sem tudtam csinálni. Csak annyit, hogy a színpadon maradjak, ne rohanjak le. És még néhányszor ugrottam is! I-i-igen! Kicsit meg is ijedtem, hogy elbotlok, és leesem spárgába. Aztán nem bírtak volna felhúzni!

Van egy híres felvétel a Carnegie Hallból, arról a nevezetes hangversenyről, amikor nagy sztárok találkoztak itt. Menuhin, Bernstein, Horowitz és Rosztropovics. És amikor a koncert befejeződött, mindannyian együtt kiléptek a színpad szélére, és az ünneplő közönség előtt kórusban énekelni kezdték a GLORY HALLELUJAH-t. A zenekar is csatlakozott. Improvizáció.

Valóban, kell valamit Rosztropovicsnak sajnálnia? Semmit, igazán. Glory, Szláva!

Szuly Gyula

ÉJSZAKÁZÁS

Szuly Kingának

I

Most elmulatja széles e világ
amit rég elmulathatott volna,
álarcosbáltól lagziig
csak a következőnek él
vánszorog ólomszürke sorsa.
Amikor így az utcát járom
még elmúlt éjszakák kísérnek
és aki arra jár nyugalmat
sohse talál csak karneválon.
A farsang jelmezei közt
megérinti őt is a titka
ki miért választott ilyet
azt a mánort ki nem alussza
– kíséri éjszakákon át.
Lampionos kerti mulatság
mutatja meg a mulatók
igazándi szomorú arcát.
Milyen tudást szereznek ott?
Éjszaka is hallik madárdal.
Miféle madarak ezek
hol jegyezték magukat el
a véghetetlen éjszakával?

II

Az álmod is elárverezték.
Kívüle már nem is volt semmi,
úgy úszott el a Szuly-rét
ne maradjon utána emlék
– bár ma is így hívják valahol
és nem tudom hogy merre, hol van
nagy kánikula idején
honnán küldött árnyék, remény
a tikkadó rokonainkban.

Oda is jut hol én vagyok?
Nincs abban enyhítő hűvösség
mikor alá heveredem
báránfelhő futása csak
vagy a határon túl akadt el,
innen a másik helyre essék.

Hajnalig tartó mulatságon
dobszóra várt a dédapám
ha pereg vele tivornyázzon
jó ütemet ad még ha tud
csúrdöngőlőző éjszakán.
Meghivott arra engem is
bár akkor még meg se születtem,
amint leszáll az est megyek
arra a vadászlakomára
mint aki halk hívást követ
és nem tudja hová siessen.
Minden éjszaka ott vagyok.
Kiáltó jel nekem az este:
Mi a mai terv? Indulok
az éjszakák mélyében eltűnt
rétet és curiát keresve.

III

Hagyatékul rám örökített
mulatva se múltó éjszakán
kivilágos kivirradtig
eltartana a dinomdánom
(de mikor mondhatjuk végre már:
Most aztán tényleg kivirradt itt!)
Még velem zajlik ma is egy
ősöm vadászlakomája
áthajlik böjtidőbe is
(csak kit hívjak meg arra a bálra?)
Tűzfalra bámuló szobám
álomra is kevés helyének
táncparkettjére hömpölyög
a fél ország éjszakázó kedve,
vigasságba torkolló élet.

Egy szép napon levert szobor
dőlésében még felém kiáltott
hetykén meghívtam vacsorára
most hűlt helyén látják törött

tagjaival újra feláll ott.
Talán bizony valóban eljön
ilyen meredek emeletre?
Nem volt elég ledönteni!
Most hát le kell dönteni újra.
Mintha csak vihar közeledne
hallom a léptét, döng a lépcsőn.
Hova visz? Neki nincsen pokla.
Nekem van és az várja őt is.
Nem lángnyelveket, jégcsapot
vet fel itt a fűtetlen kályha.
Pokol helyett talán elég
az én korszakokon át hűtött
dermesztő kezem parolája.

Majoros Sándor

ELTÉVEDT BÁRÁNYKÁK

A század délután négy körül érkezett az elhagyott mezőgazdasági birtokra. Popovics főhadnagy a mázsaház előtti betonplaccra irányította a teherautókat, az áramfejlesztőt meg hátraküldte a silógödörhöz, mert onnét már nem hallatszott a zúgása. Rövid idő múlva pislákolni kezdtek az égve felejtett villanykörtek, s úgy festett, mintha a telepre visszaköltözött volna az élet. És nem csak visszaköltözött: tér nyilott számára, meleg, sárga fényekkel körülhatárolt tér, ami szinte csábított a rejtett zugok és árnyékos beszögellések földéretére.

De ilyen kalandozásról egyelőre szó sem eshetett. Reggel óta esett az eső: föláztatta a betonra tapadt ganajréteget, és ragacsos lepedékkal borította be a faoszlopokat. A salétrom is másodvirágzásba kezdett, pedig már elmúlt november tizedike, és a hajnali ködök nem kedveztek az ilyen bolyhos, könnyen porladó képződményeknek.

A sorkatonák – Djukics zászlós irányítása mellett – átvizsgálták a romos, teljesen kifosztott épületeket, a tartalékosok pedig behúzódtak az egyik épen maradt szénapajtába. Nem először vettek részt hadgyakorlaton, s tudták, hogy a száraz derékalj meg a pokróc mindennél fontosabb. Napközben még elboldogul az ember, nem érzi a hideget, de éjjel nincs menekvés: ha nem gondoskodik magáról, ha nem elég szemfüles, pár nap múlva könnybe lábadt szemmel fog vizelni. Kapkodni pedig végképp nem érdemes. Lassan, megfontoltan kell teljesíteni a parancsot, mert aki buzgólkodik, még több feladatot kap. Nem volt tehát semmi meglepő abban, hogy Djukics zászlós felszólítására is csak vonakodva bújtak elő. Közben áztatóra váltott az eső: megszívták magukat vízzel a posztóköpenyek, és úgy gőzölögtek, mintha most kerültek volna ki a mosónő keze alól. Naftalin és trágyabúz érződött a levegőben, s mert igencsak elhú-

zódott a várakozás, előkerültek a pálinkásüvegek, hogy a kisüsti illatával tegyék még teljesebbé ezt a förtelmes szaglatot.

Czuga Jóska a második sorban állt. Köpenye gallérját fölhajtotta, kezét zsebre dugta, és tempósan eregette a füstöt. Akkor sem hagyta abba, amikor Djukics zászlós olvasni kezdte a napiparancsot. A hadgyakorlat nem érdekelte, de a birtokon szívesen körülnézett volna, mert a törmelék alatt biztosan rengeteg kincs rejtőzködött. Villanydrótok, vízvezetékcsövek, bádogdarabok meg minden. Nem beszélve a rengeteg akác-fáról, aminél jobb, egészségesebb tűzrevalót nehezen lehet elképzelni. Fuvarja mondjuk: háromezer, ami a jelenlegi árfolyammal besorozva...

Jozef Cuga! – harsogta Djukics zászlós. Furcsán ismerős volt ez a hang. Mintha a mostohaapja szólt volna ki a sírből, hogy bejelentse: megint el fogja naspángolni. Gyerekkorában senkit sem gyűlölt annyira, mint ezt a karbidszagú vénembert, aki ha nem kapott elég sörpénzt, mindig őrajta állt bosszút. Minden pofon, minden lábba verés előtt kimondta ezt a korbácsütésként csattanó nevet, aminek következtében Czuga Jóska rendszerint összehugyozta magát.

Őrség, suttozta, ez csak az őrség. Kiköpte a cigarettát, vállára kapta a hátizsákját, és megigazította a lába közé csúszott gázálcot. A sorkatonák lőszeresládát cibáltak le az egyik teherautóról, fölfeszítették a fedelét, bádogvágó ollóval kivágták a belső pléhburkolatát, és odatették Djukics zászlós lába elé. Vaktöltények, súgta valaki, vaktöltényeket kapunk. Meg fejenként egy elemlámpát, pontosított az időközben megjött őrzővezető, de ne kattogtassák, ne égessék, mert kifogy a batri. Biztosan Zmaj gyártmány, ha ilyen vacak. Nem mindegy? Ne kattogtassák, ez a parancs. Czuga Jóska átvette a neki járó negyven vaktöltényt és a Zmaj gyártmányú elemlámpát. Minek a lámpa, ha nem szabad használni?, kérdezte. A területvédelmiék miatt: ha támadnak, evvel azonosítunk, mondta az őrzővezető.

A viharfogó akácok mögé irányították, teljesen nyílt terepre, ahol – bármerre fordult – mindig szemébe fújt a szél. A félelmetes égi tölcserről egyre-másra szakadoztak le a vízcepppek, piciny fekete pöttyöket hagyva maguk után, amelyekből pillanatok alatt kerekedett egybefüggő rácsozat. Semmilyen roham, semmilyen támadás nem vetekedhetett evvel a szörnyű fenyegetéssel, az éjszaka dörgedelmes térhódításával, mert villámsebes volt, és csöppet sem kiméletes. Czuga Jóska megadóan tűrte, hogy körülnyalabolja, s hogy beburkolja rémes ködfátylaival, de végül mégiscsak útnak indult a második őrhely felé, mert elfogyott a cigarettája.

Nincs az a sötétség, ami elfojtaná a tócsák higanycsillogását. Ott villódnak a keréknyomokban, semmi kis fényeket lődözgetve, csak érteni kell a nyelvükön. Ezek a pirinyó világítótornyok vezették el Czuga Jóskát ahhoz a pasashoz, akinek végső soron új irányba terelte az életét. Csapottvállúnak keresztelte el, mert úgy lógott rajta a gúnya, mintha rádobálták volna. Bent állt a fák között, az átlagosnál jóval lucskosabb helyen, ahonnét semmilyen támadást föl nem fedezhetett. Állt, mélán és csöpögve, majdnem láthatatlanul. Nem dohányzott, nem verte a farkát, pedig őrségben így szokás gyorsítani az idő múlását.

Azért húzódtam ide, mert félek a kutyáktól, mondta a Csapottvállú. Kutyáktól? Itt nincsenek is kutyák. De vannak: arrébb, a tanyánál. Megállás nélkül ugatnak. Czuga Jóska elnevette magát. A kutyáknak az a dolguk, hogy ugassanak. Na jó, de ez mégiscsak túlzás. Nem túlzás: szeretném látni azt a kutyát, amelyik megijeszt egy katonát. Bocsánat, én tanító vagyok. Vagy úgy. Gondolom, nem tornatanár. Magyar nyelv és irodalom. Az szép. Nagyon szép. Én meg géplakatos vagyok. Az is szép. Francot. Csupa

kosz az ember. Olaj meg minden. Le se lehet mosni. De tudod, mit: cseréljünk órhe-lyet. Itt maradok a tanyánál, te pedig menj föl az útkanyarig. A Csapottvállú rögtön beleegyezett. A váltás előtt persze mindenki visszamegy a helyére, pontosított Czuga Jóska. A szabály, az mégiscsak szabály.

Szegény, szegény Csapottvállú. Nem tudta, és nem is tudhatta, hogy evvel az ártatlan cserével milyen veszélyekre vállalkozott. Nem vette észre, hogy a sötétség angyalai megjelentek a feje fölött, és néma csöndben végezték a dolgukat: odairányították Czuga Jóska ahhoz az átkozott tanyához, és rákényszerítették, hogy nézzen be az ablakon.

A szoba közepén – vízzel töltött pléhteknő mellett – egy meztelen nő tisztálkodott. Lassú, körkörös mozdulatokkal szappanozta magát: ujjai minduntalan betévedtek azokba a hajlatokba, amelyek a férfiszem előtt többnyire láthatatlanok. A lámpafény váltakozva villantotta föl vagy rejtette el testének öbleit, attól függően, hogy merre térült, mely irányba hajladozott. Nem sietett, s nem is pislogott az ajtó felé, mert nem kellett attól félnie, hogy észreveszik.

Czuga Jóska megvárta, amíg a nő ágyba bújik, aztán rágyújtott a Csapottvállútól kunyerált szarajevói Zetára. Férjes asszony – elárulta a fogásra akasztott nagykabát. De hová tűnt a férje? Valószínűleg ő is megkapta a behívót, s most egy másik táborban rostokol. Majdnem kibuggyant belőle a nevetés: ime a kincs, amiről fantáziált. Negyedóra múlva elalszik, utána lefeshítheti a gangajtó zárját. Lámpa nélkül tíz perc. Aztán lefogja a kezét, lecsupálja róla a hálóinget, betömi a száját – mégis jobb, ha csendben marad –, és odaköti az ágy támlájához. Biztos, ami biztos. Mindent összevetve: fél óra. Ennyi kell. De majd holnap, előbb alaposan átgondolja a dolgot.

Másnap többször is látta a Csapottvállút, de nem férközhetett a közelébe. Pedig kíváncsi volt rá, kivel barátkozik, s hogy elmondta-e valakinek az órhehelycserét. Ebédkor odafurakodott hozzá, és megkínálta hazulról hozott erős paprikával. Óreg tartalékos vagyok, tudom, mitől lesz igazán finom a babfőzelék, mondta. A Csapottvállú elhárította, sőt nem is evett a véleménye szerint csúnyán odakozmált főzelékből. Ledőlt egy fa mellé, és megpróbált olvasni. Czuga Jóska nem tágitott. Azt mondta: a legjobb történet, az igaz történet, és kutyahistóriákkal kezdte szórakoztatni. Átharapott torkú mezőőröket, letépett kézfejú csigaszedőket, szétmart lábikrájú kapás asszonyokat emlegetett, s még fokozta volna, ha az órvezető nem kiált sorakozót.

Vállára vette a puskáját, és beállt a sorba. Alaposan rájlesztett szegény Csapottvállúra, bár szívesebben mesélt volna arról, amit látott, és amit hozzáképzelt. Mert fantázia nélkül egyetlen asszonyt sem lehet megközelíteni. Például: ha kiveszi a lámpából a batrit, és hozzáérteti a nyelvéhez, megtudja, milyen íze lesz a bőrének. De ez is csak feltételezés. Szappanhab is maradhat a hóna alatt, nem beszélve a kencékről meg a hintőporokról. Ez mind foglalkoztatja a nyelvet, de közel sem úgy, mint a szárazelem. Nem rángatózik, nem szökdécsel, csak kerülgeti az akadályokat. És ha így van, akkor bizony megette a fene az egészet.

Az asszony – mintha megérezte volna, mi készül ellene – nehezen szánta rá magát a lefekvésre. Fél nyolc körül megmosakodott – ugyanolyan akkurátusan, mint tegnap –, aztán fogott egy könyvet, és leült vele az asztalhoz. Czuga Jóska végignézte a tisztálkodást, de a többi már nem érdekelt. Megvizsgálta a gangajtó zárját, szalámit adott a kutyáknak, végül leült egy rönkre, és várt. Nyolckor megjött a Csapottvállú, utána pedig a váltás. Ha föltámad a szél, semmit sem fog meghallani, gondolta, és visszament a hálóteremmé kinevezett istállóba. Aludhatott volna pár órát – legközelebb éjfélkor került rá a sor –, de ha becsukta a szemét, mindig az asszonyt látta maga előtt.

Arra ébredt, hogy az őrvezető rázogatója a karját. Idő van, mondta. Czuga Jóska föltápászkodott, vállára akasztotta a puskáját, és kilépett az udvarra. Késpengeként vágott a szél, s mintha jégzilánkokat sodort volna. Fölhajtotta a köpenye gallérját, és félig vakon, inkább a lépések zajára figyelve indult a csapat után. Egy korty pálinka jót tett volna, de már nem fordulhatott vissza. Gyorsan elküldte a Csapottvállút, és beállt a helyére. Végbélkúp lett belőle; lassan tertyedő, képlékennyé váló seggdugó. Aztán – pár perc vagy negyedóra múlva – eszébe jutott az asszony.

Máskor is észrevette, hogy éjszakánként – mindig ugyanabban az időben – őrzítő gerjedelem szállja meg az embert. Igen, megszállja, mint az ördög vagy mint egy prüszkölő démon, és semmit sem tehet ellene. Mindegy, hogy fúj a szél, vagy esik az eső, az ember két marokra fogja a farkát, és szoritja, egyre csak szoritja, mert ha elengedi, úgy fog viselkedni, mint a vízkereső mágus varázsruája: elragadja, viszi árkon-bokron át, amíg meg nem találja a legsötétebb bűn fészket.

Amikor benyomta a rozszant gangajtót, ugyanezt a mágikus vonzóerőt érezte. Az asszony első álmát aludta, amelyből nehéz és bizonytalan az ébredés. Lehajtotta róla a dunyhát, föltolta rajta a hálóinget, és lassan, óvatosan szétfeszítette a lábát. Nem mozgott. Egy darab kőcmadzagból hurkot formált, ráhúzta a csuklójára, és az ágy támlájához kötötte. Minden ugyanúgy történt, ahogy eltervezte.

A következő nap reggelén egy dzsörzérúhás asszony jelent meg a táborban. Ismerhette a járást, mert egyenesen az irodához ment, elküldte az útját álló tűzbiztost, és belépett a parancsnokhoz. A papírjaival bajlódó Popovics főhadnagy úgy nézett rá, mint egy marslakóra. Nézett, de nem szólt. Egy asszonyra még akkor sem illik ráordítani, ha kopogás nélkül lép be az ajtón. Meg aztán: szerbül sem tudott az istenadta. Fogalma sem volt, mit akarhat, ezért behívta Nagy János tartalékos hadnagyot, és utasította, hogy tolmácsoljon. Az asszony meglehetősen bőbeszédűen nyilatkozott a hadnagynak, és közben – mi sem természetesebb – sírva fakadt. Azt állítja, hogy megerősakolták, mondta végül Nagy János közömbös hangon.

Popovics főhadnagy az irattartó mappa mellé helyezte a ceruzáját, aztán lassan, nehézkesen föltápászkodott. Na tessék: egy hisztérika. Ráadásul a lehető legrosszabbkor: az egyik Dajc tengelytörést kapott, a tartalékosok vaktöltényzáport zúditottak a tábornok helikopterére, a hadseregtrózzsal megszakadt az összeköttetés. Nyakig ült a bajban, és most még ez is... Tudja, hogy ki volt?, kérdezte. Nem tudja. Már elfújta a lámpát, amikor a pasas rátörte az ajtót. Sérülésnyomok vannak? Nincsenek. Sejttem. És abban is biztos vagyok, hogy meg sem szólalt az illető. Igen, ezt állítja. Akkor két lehetőség van: egy szó se igaz az egészből, vagy profi volt az elkövető, de ezt már ne fordítsa le neki. Jöjjön, jöjjön ide, asszonyom, nézzen ki az udvarra.

A betonplaccon – több szakaszra tagolódva – tartalékosok masíroztak. Száz férfiarc tükrözte vissza a napfényt, és erősítette annak ígézetét, hogy a mezőgazdasági birtokra igenis visszaköltözött az élet. Nem volt szüksége villanykörtékre, sem jelzőlámpákra, egyszerűen csak itt volt, ugyanabban a formációban, ami a régi, boldogabb időkben sohasem keltett föltűnést. Az asszony engedelmesen tűrte, hogy Popovics főhadnagy karon fogja, odavezesse a sebtiben beüvegezett ablakhoz, és szembesítse evvel a – nyugodtan állíthatjuk – drámai változással. Nézte a férfiakat, az arcukat, ezt az egész társaságot, és az akolból kiengedett báránycák jutottak eszébe. Ugyanúgy dőfködtek egymást, de csak a mozgolódás kedvéért. Semmilyen gonoszság, semmilyen ártó szándék nem sugárzott felőlük.

Mondja meg neki, hadnagy, hogy ez az eset így, ahogy van, földeríthetetlen. Ha nincsenek bizonyítékai, ha nem ismeri föl a támadóját, akkor ugyan miből gondolja,

hogy én föl fogom ismerni. Meg aztán: a hadsereg nem nyomozóiroda. Nekünk nincsenek eszközeink, hogy ilyen semmiségek után szaglásszunk – a semmiségek helyett mást mondjon, hadnagy. És ha úgy dönt, hogy végigviszi a dolgot, készüljön föl a valatásra, a kellemetlen kérdésekre, a rendőrség szigorára meg arra, hogy mindez hónapokig fog tartani. A fenébe is: úgy mondja el neki, hadnagy, hogy eszébe ne jusson ezt választani. Ha vacakolna, hívja föl a figyelmét arra, hogy a férje még semmit sem tud a dologról. A férjek nehezen viselik az ilyesmit, s még az is elképzelhető, hogy a végén elhidegülnek. Igen, ez a helyes kifejezés! Mondja meg neki, hogy a férje el fog hidegülni, ha megtudja, mi történt. Én a magam részéről nem hiszem, hogy a katonáim közül egy is képes volna ilyesmire. Szóval: szedje össze magát, és felejtse el a dolgot, mert ez a lehető legjobb megoldás.

A dzsörzérúhás parasztasszony illedelmesen végighallgatta a fordítást. Nem szólt, nem vitatkozott, pedig kezdetben úgy érezte, nincs igaza a parancsnoknak: az az őrült meg is ölhetne volna. Aztán percről percre világosabb lett, mitől akarják megkímélni. Be kéne menni a faluba, följelenteni a támadót, akiről csak annyi tud, hogy férfi volt, és a ruhája naftalinszagot árasztott. Kétszáz emberre érvényes ez a leírás. Kétszáz mosolygós arcú férfira. De még ha egy volna, akkor sem tudná bebizonyítani. Tényleg jobb lesz elfelejteni. Mert végtére is: nem esett baja, és az is biztos, hogy gyereke sem lehet tőle. Az udvaron döbbsent rá erre, az utánafütyögető katonák mellett, s bármilyen őrijtő volt is ez az egész, pontosan tudta, hogy ebben semmiképp sem tévedhetett.

Most pedig Nagy János hadnagy, kérem a tegnapi estét létszámmellenőrzést, mondta Popovics főhadnagy, amikor magukra maradtak. Nagy János megtörölte a homlokát. Sajnálta azt az asszonyt, és gyűlölte ezt a ráspolyhangú hegylakót, mert mindennél többre tartotta a hadsereg tekintélyét. Az előbb mintha azt mondta volna: nem lehet megtalálni a tettest, jegyezte meg félhangosan. Popovics főhadnagy elnevette magát. Ha akarom, két perc alatt megtalálom. De nem akarom. Azt szeretném megtudni, hiányzott-e valaki a múlt éjjel. Nagy János előkereste a listát. Teljes a létszám, parancsnok elvtárs. No és az őrség? Semmi rendkívüli. Várjon csak, hadnagy! Hol van az a tanya, melyik őrhelynél? A kettesnél. Aha. És ki volt a kettesen tegnap este? Asztalos Ferenc tartalékos. Idehozzam? Igen... azt hiszem, beszélni fogok vele. Most már elmehet, végeztünk.

Asztalos Ferenc igencsak meglepődött, amikor kiderült, hogy raportra hívják. Először arra gondolt, az elcsesért őrhelyek miatt, de erről csak a géplakatos tudhatott. Valami másról lehetett szó. Mindenesetre nyugodtan, ám katonás határozottsággal lépett be az irodába, és akkor sem bicsaklott meg a hangja, amikor jelentkezett.

Azért hívtam, mert mindent tudok magáról, kezdte Popovics főhadnagy. Úgyes fiú maga, Asztalos, nagyon úgyes. És okos is. Tudja, miről érdemes beszélni, és mi az, amiről hallgatni kell. Pedig ugye jó lenne egy kicsit dicsekedni vagy legalább elmesélni a társaknak, hogy mire büszke. Egyáltalán: büszke ember maga, Asztalos? Mert bizony nem annak látszik. Nem tudja eltitkolni a gátlásait. Leolvasom az arcáról, mi járhat a fejében. Azt gondolja, nem volt elég óvatos, vagy – szóljon, ha tévedek – férfiatlanul viselkedett. Téved, fiam, keserveset téved. Amit maga csinált, az a legférfiasabb dolog a világon. De ez csak magánvélemény. Ne hivatkozzon rá, és ne hangoztassa senkinek. Mindenesetre írja föl a telefonszámomat. Ha valami komplikációja akad, számíthat a segítségemre.

A fiatalember fölírta a számot, és engedélyt kért a távozásra. Popovics főhadnagy mosolyogva küldte el. Ekkora pimaszságra azért mégsem számított. Azt hitte, ha szemébe vágja az igazságot, kétségbeesik, és rimánkodni kezd. De még csak el sem vő-

rösödött. Nem, az előbb nem mondott igazat: ennek az ürgének nincsenek gátásai. Intelligens, akár a vámpír, és azt is tudja, hogy nem folyhat vér, mert akkor neki is vége. Ilyen emberekre vadászott évek óta. Ilyen határozott, cselekvőképes emberekre, akik nem rettennek vissza semmilyen kegyetlenségtől. Mert a jövő katonái tisztogató katonák lesznek, és a tisztogatás maga a kegyetlenkedés. A szőnyegbombázások ideje végleg leáldozott: minden város erődrendszer, minden lakója potenciális ellenálló. Tökéletesen mindegy, hol és mikor tör ki a következő háború.

Asztalos már az első percben megértette, miért hívták. A hadsereg mindenre odafigyel, ami lényeges vagy ami eltér a szokványostól. Legtöbbször önvédelmi okok miatt, de néha pusztán kíváncsiságból. És az is előfordul néha, hogy dicséretben részesít valakit. Ennek persze számtalan változata van, s talán a legkezdetlegesebb éppen az, ami most vele történt. Megdicsérték a munkáját, bár kissé furcsállotta, hogy a parancsnok nem említette, honnét szerezte az információt. No de mindegy: nagy nap ez a mai, afféle csöndes győzelem, amivel méltán büszkélkedhet. Egyedül az szegte a kedvét, hogy nem beszélhetett róla senkinek. Ahogy múltak a percek, egyre türelmetlenebb, egyre idegesebb lett. Mert hát: miféle boldogság az, amiről nem szabad nyilatkozni? Attól fél talán a főhadnagy, hogy fejébe száll a dicsőség? Ha ezt gondolja, mégsem ismeri olyan jól, mint ahogy állította. Eszébe jutott a géplakatos: harapófogóval kell kihúzni belőle minden szót. Igen, ővele kivételt tehet.

Csakhogy Czuga Jóskát akkor már balsejtelmek gyötörték. Rosszul végződött a dolog, ha egyáltalán bevégződött. Már az sem tetszett neki, hogy az asszony nem védekezett. Feküdt, akár egy darab fa, és amikor nekifeszült, ugyanolyan feszes volt a combja, mint az övé. Másmilyennek képzelte el, nem csoda, hogy egy pillanat alatt kocogóra jutott. Azóta egyfolytában figyelt, mert ekkora kudarc nem múlhat el következmények nélkül. Az sem lepte meg, hogy a Csapottvállút raportra hívták. Látta az asszonyt; biztosan elmondta, mi történt, s most nyomoznak, keresik a tettest. Mindenkít be fognak hívni, de a leggyanúsabb ez a pojáca lesz, mert ő állt azon az őrhelyen. Persze csak akkor, ha valaki más el nem árulja magát.

Zsebébe nyúlt, megkereste a befércelt nyílást, és a körme hegyével fölszakította. Egy élesteöltény pottyant a markába. Tizenöt évvel ezelőtt a végbelébe dugva csempészte ki a kaszárnyából. Itt volt vele minden hadgyakorlaton, a lazán bevarrt rejtekzebben, mert szüksége volt ennyi biztonságérzetre. Megmarkolta a töltényt, hogy a lehető leg-rövidebb időn belül megtölthesse vele a puskáját. Persze csak akkor, ha érte jönnek. Az állához szorítja majd a csövet, mert úgy a leghatásosabb.

Rendes ember ez a Popovics, és milyen művelt!, lelkendezett a Csapottvállú. Azért hívott be, mert gratulálni akart a könyvemhez. A könyvedhez? A verseskönyvemhez. Most jelent meg, szeptember elején, sajnos nem hoztam magammal. Te... te verseket írsz? Igen, próbálkozom... Tudod, kinek mondjad ezt, apuskám? A jó édes anyukádnak! Na tűnés, eridj a fenébe!!

Asztalos Ferenc vérig sértve távozott. Ezek után széles ívben kerülni fogja ezt a durva, kötekedő alakot, határozta el. És nem csak őt: az egész diszes társaságot. Ostoba fajankók, fogalmuk sincs arról, mi az élet valódi értelme. Popovics főhadnagy az egyetlen kivétel. Majd küld neki egy dedikált példányt. Megérdemli, hisz remek érzékkel tapintott rá a költészet lényegére: óvatosság és férfias viselkedés. Ugyanaz, mint: két szívdobbanás közötti csönd, vagy: virágkehelybe tévedt égzörgés; kardélre hulló se-lyem; az üvegbe révedő arc; a kristály, a kristály remegése; lidérces messzi fény...

Két héttel az őszi hadgyakorlat után Popovics főhadnagy különös csomagocskát kapott. Mintha könyv lett volna, de mégsem volt az. Legfeljebb csak füzet. Mindenesetre gondolkodás nélkül kihajította, mert tucattjával kapta a semmire se jó prospektusokat. A név, a feladó neve éppen olyan semmitmondó volt, mint maga a küldemény. Annál is inkább, mert nem voltak függőben lévő ügyei. Azt a pimaszul magabiztos erőszakoskodót is rég elfelejtette. Még aznap intézkedett, hogy a C listáról haladéktalanul kerüljön át az A listára, vagyis azok közé, akiket háborús veszély esetén – kivételes adottságaik miatt – az elsők között mozgósítanak. Az őrhelycserét követő második év augusztusában Asztalos Ferenc tehát behívót kapott, és hősi halált halt Vukovár visszavételében. Nem maradt utána más, csak egy füzetszerű nyomtatvány, amit – teljes egészében – soha senki el nem olvasott.

Czuga Jóska pedig végleg levetette az egyenruhát. Az a rögeszméje támadt, hogy a hadseregben pontosan tudják, ki ő, és mit követett el, csak valamilyen oknál fogva várnak a leleplezéssel. Gyanakvó lett, ha tehette, verekedéseket provokált, de általában ő húzta a rövidebbet. A rossz nyelvek szerint így vezette le a fölösleges energiáját, mert a hadgyakorlat után megszakadt a kapcsolata avval a pincérlánnyal, akihez hébe-hóba eljárógatott. '91 őszén – még a behívó előtt – átsurrant Magyarországra, és menedékjogot kért. Elképzelhető, hogy néha még eszébe jut a dzsörzérúhás asszony. Látja végiglibbenni a romba dőlő birtok udvarán, és torokszorulva figyel, hogy bemegy a parancsnokhoz. Mondom: elképzelhető, bár kicsi a valószínűsége.

A tartalékos hadnagy volt az egyetlen, aki elhatározta, hogy kideríti az igazságot. Rögtön a vallomástétel másnapján elindult, hogy még egyszer, még alaposabban kikérdezze az asszonyt, de a házat üresen találta. Ezért előbb csak kételkedett benne, de később már meggyőződéssel hitte, hogy a dzsörzérúhás asszony nem is létezett.

ISHERWOOD ÉS CHRISTOPHER

A KABARÉ című amerikai film alapjául szolgált angol regény szerzőjének 1976-ban megjelent önéletrajzi kötete az író életének tíz évét fogja át, az 1929 és 1939 közé eső korszakot. Címlapján egy 1937-ben készült fényképről a harminchárom éves Isherwood néz szembe velünk. A kinagyított, kerek arc erős oldalfényben, közlőről, fekete háttér előtt látszik, kitölti a címlap felső kétharmadát. A bal fület és a fejtetőt levágták, a hajból alig valami látszik, a nyak tövében a szerző neve és a cím takarja a képet. Az erős tekintetű, mélyen

ülő sötét szempár kemény akaratot, önállóságot, önzést sejtet, de nemcsak azt, hanem érzékenységet, kíváncsiságot és intelligenciát is. Az orr szemből nézve is nagynak, erőszakosnak látszik; a vékony száj a tompa állal s az orrtól kétoldalt lefutó vonalakkal, az ajkak sarkában ülő kis árnyékkal egész jellemrajzot hordoz. Kivethető a fegyelemmel féken tartott szenvedélyesség, sőt szilajság nyoma, és az, hogy ez az ember lázadó, és kockáztatni képes. A száj körül bujkáló megnevezhetetlen kifejezés lehet egy halvány mosoly

előjátéka, de egy fájdalmas, zokogásba fúló vagy hirtelen kirobbanó hahotáé, sőt akár bohóckodó grimaszé is. Mindenesetre öntörvényű egyéniséget sejtet.

Mindaz, amit az író arcáról leolvashatunk a címlapon, bőven jelen van az öreg Isherwood által bemutatott fiatal Isherwoodban, a kezdő regényíróban, aki a könyv első oldalán 1929. március 14-én, első regényével a háta mögött, huszonegy évesen elhagyja Angliát, ahová azután már csak látogatóként fog majd hol sűrűn, hol ritkán visszatérni. 1976-ban, mikor ezt a könyvét írja, Isherwood hetvenkét éves, harminchét éve Kaliforniában él. Akár a szintén Kaliforniában élő Aldous Huxley, a negyvenes évek közepétől Isherwood is a távol-keleti misztika hatása alá került. Többször járt Indiában, és gurujával, Swami Prabhavanandával lefordította többek közt a BHAGAVAD-GÍTÁ-t, Patanjali jógaaforizmáit, és könyvet írt Ramakrishnáról és tanítványairól, de lefordította Baudelaire bizalmas naplóit is. Hat regényt, egy színdarabot, három önéletrajzi könyvet és három útikönyvet írt Amerikában, kiadott egy cikkgyűjteményt is, és tanított különböző egyetemeken. Itt most úgy vezeti elő fiatalkori énjét, mint egy tőle független másik embert, akivel nem azonos, de akihez mégis sok köze van, ismeri legtöbb érzését, gondolatát, tettei indítékát. Harmadik személyben ír fiatalkori önmagáról, és hőseit Christophernek hívja. Ez a Christopher azonban nem afféle Esti Kornél figura, mert Isherwood nem regényesít, hanem szabályszerű önéletrajzot ír, és mi sem áll tőle távolabb, mint a költői önstilizáció vagy egyáltalán bármiféle költőiség. Isherwood analitikus szemű, alanyi prózairó. Regényei életének eseményeiből táplálkoznak, színhelyein játszódnak, hősei önmagából és barátaiból, ismerőseiből vannak összegyúrva. A harmadik személyű önábrázolásra azért van szüksége életrajzában, mert sajátosan akarja érzékel-

teni az idődimenziót és azt, hogy a szerző nem teljesen azonos tárgyával. Nem mintha nem vállalná az ifjú Christophert, hanem mert így jobban láttathatja és kommentálhatja, eltávolítva magától, mintegy gombostűhegyre tűzve. De valahányszor szükségét érzi, megszólal első személyben, Isherwoodként is.

Mint megtudjuk (ha még nem tudtuk volna), Christopher – a brit fölső és középosztály s a művészvilág sok más tagjához hasonlóan – már az internátusban megízlelte az azonos neműek szerelmét, és aztán meg is maradt mellette egész életében. Christopher fajtája – a címben – a homoszexuális férfiak nagy családját jelenti, amelynek Christopher önérzetes tagja.

„Az iskolában Christopher sok fiúba szeretett bele, és romantikusan epekedett utánuk. A kollégiumban aztán végre sikerült ágyba is bújni az egyikkel. Ez teljes mértékben partnerének kezdeményezésére történt, aki – mikor Christopher megszeppent, és tiltakozni kezdett – bezárta az ajtót, és határozott mozdulattal Christopher ölébe ült. Még ma is hálás vagyok neki. Remélem, hogy él, és talán majd olvassa is ezeket a sorokat.”

Ezt mindjárt a második oldalon tudjuk meg. Christopher emigrálásának ugyanis a legfőbb oka ez. Két évvel fiatalabb testi-lelki jóbarátja és egykori iskolatársa, Wystan Hugh Auden, a költő, miután becserkészte a terepet, maga után hívja Berlinbe. *„Berlin Christopher számára Fiúkat jelentett”* – írja Isherwood. A weimari Németország bőséggel kínált ilyen kalandot, de Christophernek különleges igényei voltak. Férfiszerelmet Angliában is találhatott volna magának, de *„Christopher egy bizonyos gátlástól szenvedett, mely akkoriban nem volt szokatlan a nagypolgári homoszexuálisok körében. Saját osztálya és nemzete tagjával nem tudott szexuálisan fölszabadulni. Munkásosztálybeli idegenre volt szüksége”*.

Isherwood nem magyarázza meg ezt az igényt. Talán mivel a jómódú családból

való úrifíúk, pláne művészpálánták szokásos lázadása családjuk és osztályuk ellen baloldali szimpátiákban nyilvánult meg, amennyiben ráadásul még homoszexuálisok is lettek, a családjuk viszolygása és heves konformista tiltakozása hatására idealizálták, mitizálták a „kizsákmányolt” külföldi fiút, akinek személyében megtestesülve csodálhatták saját lázadásukat, s azt birtokolhatták, ami nekik nem adatott meg: az idegenséget s a társadalmi lelkifurdalás nélküli életet. Christopher esetében erről lehetett szó. Nála még egy másik lelki faktor is működött: partnerének nemcsak idegen és munkásosztálybeli fiúnak, hanem szellemileg nála lejjebb állónak is kellett lennie. Másik testi-lelki jóbarátjának, a költő Stephen Spendernek írja 1933-ban egy összeveszésük után: *„Nem tudom elképzelni, hogy valaha is hosszabb ideig együtt élhetnék vagy együtt lenne szabad élnem egy szellemileg egyenrangúval.”* Nem azért, mintha szellemi fölényt akart volna biztosítani magának, hanem mert nehezen alkalmazkodó, szuverén alkotó személyiség lévén, nem fért meg egy fedél alatt a hasonszőrűvel.

Christopher számára Anglia mindekelőtt *„a Többiek világa”*, a heteroszexuálisoké, akik őt elítélik és kiközösítik. 1904-ben született, amikor még tíz év sem múlt el Oscar Wilde nagy pere óta. (A homoszexualitást egészen a hatvanas évek közepéig tiltja Angliában a törvény.) Isherwood családjában ugyan nem ő az egyetlen meleg férfi, de bármennyire füttyül is a konvenciókra, az angol társadalomban, amelyet politikailag elítél, erkölcsileg pedig megvet, kényelmetlen megbélyegzetten élni. A háború kitörésekor majd Audennel együtt Amerikába emigrál.

Auden közvetítésével Berlinben jutnak el hozzá Homer Lane amerikai pszichológus tanai, és ezekben megtalálja a felszabadító igazolást.

„Csak egyetlen bűn létezik: belső termé-

szetünk törvényének megtagadása. E tagadás azoknak a hibája, akik gyerekkorunkban arra tanítanak bennünket, hogy korlátozzuk Istent (vágyainkat), ahelyett, hogy növekedni engednénk Őt. A probléma mindössze annyi, hogy meg kell tanulnunk, melyik az Isten, és melyik az Ördög. Az egyetlen biztos vezérfonal az, hogy Isten mindig ésszerűtlenségként jelenik meg, és az Ördög az, aki nemes, és akinek igaza van. Isten azért ésszerűtlen, mert bebörtönözték és megvadították. Az Ördög a tudatos fejelem, emélfogva ésszerű és józan.”

Ez a tan, amely Isherwood szerint a fiatal Auden költészetére is erősen hatott, végképp megszabadítja Christophert a bűntudattól, és hozzásegíti ahhoz, hogy nyíltan tudja vállalni önmagát. (Auden, aki vallásos, mindvégig bűnként éli meg homoszexualitását, és szenved tőle, írja Isherwood.) Christopher Fiúként jött Berlinbe, ahol négy évig él, előbb Bubi-val, majd Otto Nowakkal, végül egy Heinz nevűvel. Természetesen mindhárom munkásosztálybeli, szőke és német, s mindhárom tőle telhetően kihasználja Christophert. Végül Heinz lesz Christopher állandó élettársa. Heinz azonban sorköteles, a hitleri hadsereg be is hívja, s mivel Angliába nem engedik be a brit hatóságok, Christopher országról országra kénytelen vándorolni vele, hogy megmentse a katonaságtól. Dánia, Belgium, Franciaország, Luxemburg, Kanári-szigetek, Portugália – sehol sem tudnak letelepedni, mert vízuma lejártával Heinzet mindenhol kiutasítják. Christopher anyját, Kathleent kénytelen megvágni ezer fontra – akkor hatalmas összeg –, mert egy belga ügyvéd ennyiért vállalja, hogy mexikói állampolgárságot szerez Heinznek. A pénz természetesen elúszik, Heinzet pedig – amikor vízumtechnikai okból egy napra kénytelen belépni Németországba – elviszi a Gestapo, és majd csak a háború után találkozhatnak újra. Christopher hazalátogat Londonba, s ezt írja naplójába:

„Minden éjjel Heinz az utolsó, akire gondolkodok, reggel pedig az első.

Sose feledd Heinzet. Nem szűnhetsz meg hálas lenni neki az együtt töltött öt évünk minden pillanatáért.

De gondolom, nem is annyira maga Heinz hiányzik, inkább saját lényemnek az a része, mely csak az ő jelenlétében létezett.

Nézzünk szembe a ténnyel: nem látom soha többé. És talán így a legjobb mindkettőnknek.

Mit is éreznék most, ha valami csoda folytán kiengednék Heinzet Németországból? Nagy örömet, természetesen. De azért (most teljesen őszintének kell lennem) kissé szkeptikus is lennék, mert hát mit is tudok én nyújtani neki? Még csak igazi otthont sem, vagy helyet bármiféle társadalmi értelemben.

Vannak pillanatok – könyvkiadóknál, koktélparkon –, mikor a siker lakkfényű kisördöge suttog a fülemben: »Az jut a legmesszebbre, aki egyedül utazik!« Bárcsak el tudnám fogadni vigaszul ezt vagy bármilyen mást, akármilyen hitványság is.

Ez a londoni lét furcsa és rossz hatással van rám. Nevetségesen becsúvágyó lettem. Azt akarom, hogy ismerjenek, dicsérjenek, beszéljenek rólam; látni akarom a nevem a lapokban. És a dologban az a legrosszabb, hogy el is tudom érni. Olyan vacak és könnyű az egész.

Itt egyedül mindenestre erősebb vagyok. Mindenekfölött erős akarok lenni – hogy védelmet nyújthassak, akár egy fa. Ez nem pusztán beépzeltség. Ez a természetem legbelső lényegéhez tartozik.»

A berlini, majd pedig a vándorévek alatt Christopher rengeteget dolgozik. Két regény után, a korszak végén, 1939-ben születik a BÚCSÚ BERLINTŐL (két magyarul kiadott könyve közül az egyik), amelyből Amerikában John Van Druten I AM A CAMERA (FÉNYKÉPEZŐGÉP VAGYOK) címmel nagy sikerű színdarabot ír, majd musical is lesz belőle, végül jóval később Bob Fosse zseniális filmje, a KABARÉ. Isherwood nem csekély büszkeséggel idézi egy helyen az általa roppant nagyra becsült Virginia Woolf naplóját, amely-

ben az nemcsak első találkozásukat jegyezte föl, hanem még W. S. Maugham véleményét is az ifjú Christopherről: „A bejárati ajtóban futottam össze Isherwooddal. Apró termetű vad legény, higanytekintetű, fúrge, zsokeyszerű. Ez a fiatalember, mondta W. Maugham, »tartja kezében az angol regényjövőjét.«”

A harmincas évek Berlinjének világából az önéletrajzban csak annyi jelenik meg, amennyi közvetlenül érintette Christopher életét. Egy remek fejezet a híres szexuálpatólókus, Magnus Hirschfeld professzor intézetét írja le, ahol Christopher egy darabig maga is bentlakó volt. Az intézet a „harmadik nem” kutatásával foglalkozik, de minden létező szexuális betegség és aberráció képviselve van és kezelésben részesül. Egy napon André Gide látogatja meg az intézetet.

„Hirschfeld maga vezette körül az Intézetben. Élő példaanyagot mutattak be neki ilyen kommentárok kíséretében, hogy: »Atmeneti egyed. Harmadik alcsoport.« Egyikük, egy fiatal férfi szerény mosollyal kigombolta az ingét, és két tökéletes formájú női mellet fedett föl. Gide csak nézte, néhány udvarias szóval kommentálta, s hozzáértő képpel az állat fogdosta. Teljes diszben jelent meg, mint A Nagy Francia Regényíró, panyókára vetett köpennyel. Nyilván reménytelenül primitívnek és franciátlannak ítélte Hirschfeldet. Christopher gallofóbiája fölizzott. Gúnyosan vigyorgó, beépzelte kultúrvarangy! Egyszerre megszerette Hirschfeldet – akin egy perccel korábban maga is gúnyosan vigyorgott –, a kelekótya, ünnepélyes vén professzort mókás bajszával, vastag lencséjű szemüvegével és idéltlen német-zsidó cipőjével... Akárhogy is, egyazon oldalon álltak ők mindhárman, akár tetszett Christophernek, akár nem. Később aztán meg is tanulta tisztelni mindkettőjüket, mint törzsének hős vezéreit.»

A szűkebb baráti kör tagjai gyakran tűnnek föl Christopher körül hol egyedül, hol társaikkal; ők szintén a törzs tagjai. Auden, Spender, E. M. Foster (az UTAZÁS INDIÁBA írója), a költő William

Plomer és mások. Auden áll hozzá legközelebb, s ebben a korszakában Christopher több színdarabot is ír vele közösen.

„Barátságuk iskolai emlékekben gyökerezett, és szexualitásának jellege kamaszkori volt. Romantikátlanul, de nagy gyönyörűséggel fekküdtek le egymással az elmúlt tíz évben, valahányszor csak alkalom kínálkozott, mint ahogy most is. Nem tudták magukat szeretökként látni, de a szex mégis külön dimenziót adott a barátságuknak. Érezték ezt, és enyhén zavarta is őket – vagyis a tapasztalt felnőtt barátokat zavarba hozták a diák szexpartnerek. Alighanem ez az oka, hogy egymás közt, de nyomtatásban is, annyit viccelődtek egymás testi megjelenése fölött. *Wystan* »tömpe, éretlen ujjai« és »apró, halványsárga, nagy nehezen összecsavazott szemek; Christopher »köpcös« teste és »hatalmas« orra meg feje. A két felnőtt mellékesnek próbálta tekinteni a diákok szexuális játékát. Holott rendkívül fontos volt nekik. Attól lett a kapcsolat mindkettőjüknek különleges.»

A spanyol polgárháborúból természetesen nem lehet kimaradni. Auden is, Spender is (aki kommunista párttag) elmegy, Christopher azonban Heinz miatt, némi lelkifurdalással, végül is kénytelen kimaradni ebből a kalandból. Heinz távozása után kiadójuk megbízásából, útikönyvirási céllal, Audennel a Japán által megtámadott Kínába utaznak. Az akkori nyugat-európai radikális sikk értékskáláján ez a kaland is fölért a spanyollal. Hazafelé megállnak New Yorkban, és Christopher most már a német helyett a nagybetűs Amerikai Fiút keresi, s meg is találja. Audennel elhatározzák, hogy Amerikába fognak emigrálni. Auden így indokolta: „Azt mondanám, hogy úgy érzem, Angliában kezd lehetetlenné válni számomra a helyzet. Nem bírtam fölőni. Az angol élet... számomra családi élet, s én szeretem ugyan a családomat, de nem akarok a családommal élni.”

Christophernek más indokai voltak. Neki Anglia nem a családja, hanem a Töb-biek országa. És Anglia nem fogadta be Heinzt, tehát elutasította őt is.

„Christopher csak a második világháború után kezdte megszeretni Angliát, először életében, amikor az megszünt birodalom lenni, és kozmopolita lakosságú kishatalom lett belőle. Ekkorra vált olyan országgá, amelynek mindig is szerette volna látni.”

Szabó Lőrinc valószínűleg sok mindenféle rosszra gondolhatott, mikor Auden A REGÉNYÍRÓ című, Isherwoodról szóló szonettjét fordította, s a zárósorban a prózáirót sanyargató nagybetűs Rosszat leírta. Arra aligha gondolt, ami Isherwood tanúsága szerint csakugyan marta a regényírót. Most megtudjuk ugyanis, hogy Amerikába indulás előtt, 1938 decemberében Auden és Christopher Brüsszelben töltött néhány hetet a közös kínai útinapló befejezése céljából, és ez alatt „Christopher először életében trippert kapott. Azokban a penicillin előtti időkben a kezelés fájdalmas volt; Christopher üvöltött, mikor az orvos erősen maró fertőtlenítőszerrel átöblítette a húgycsővét. De karácsonyra már meg is gyógyult. *Wystan* A regényíróban utal Christopherre és tripperére. »Es amit csak elbírnak gyöngye személye / marja a Rossz minden emberi férge.«”

1939. január 19-én fut ki a hajójuk Southamptonból. A Waterloo pályaudvaron Forster búcsúztatja őket, s félig tréfásan megkérdi: „Belépek a kommunista pártba?” Isherwood nem emlékszik, hogy mit válaszolt erre Christopher, de biztosra veszi, hogy válasza negatív volt. Útközben egy napon, a fedélzeten sétálva ugyanis „Christopher egyszer csak ezt hallotta tulajdon szájából: – Tudod, nekem már semmit sem jelentenek ezek a dolgok – a Népfront, a pártvonal, az antifasiszta harc. Semmi bajom velük, azt hiszem, csak épp torkig vagyok az egésszel. – Amire *Wystan* így válaszolt: – Akárcsak én.”

Szerepet játszottak, manipulálni hagyták magukat, családtkat, kiábrándultak – és hátat fordítottak. Elmentek, hogy megírják az életművüket.

Isherwood nálunk még a felfedezendő angol írók közé tartozik; két magyarul ki-

adott kis könyve réges-rég megszerezhetetlen. Remek önéletrajzának talán legvonzóbb tulajdonsága az, hogy szándéka nem öngazolás, mentegetőzés, magyarázkodás, önvallomás, legendagyártás, öntömjénezés, hanem mesélés. Majdnem

minden önéletrajz apologetikus; az övét pusztán narratív szándék iratja. Elmeséli azt a történetet, szépítés és szégyenkezés nélkül, amelyet legjobban ismer.

Vajda Miklós

Christopher Isherwood

CHRISTOPHER ÉS FAJTÁJA

Részlet

Vajda Miklós fordítása

Christopher 1934. október 9-én Koppenhágából Stephen Spendernek írt levelében elmondja, hogy ő meg Heinz véletlenségből megismerkedett az utcán Stephen bátyjával, Michaellel és feleségével, Ericával, s hogy Erica roppant kedves volt hozzájuk. Lakást talált nekik a Classensgade 65. szám alatt, ugyanabban a háztömbben, amelyben ők, Spenderék is laktak, és segített nekik néhány bútor vásárlásában és a beköltözésben.

Dániában az idegennek négy vagy öt hónapig várnia kell, mielőtt egyáltalán beadhatja a tartózkodási engedély iránti kérelmet, s a hatóságok nem voltak hajlandók előre megmondani, hogy az engedély megadásának van-e valószínűsége. Így aztán elment a kedvem attól, hogy a legszükségesebb dolgokon kívül bármit is vegyek a lakásba. Heinz húsgombócot készít a konyhában, én pedig egy roppant „diktátoros” szobában kopogom ezt; szinte üres, leszámítva egy ventillátort, egy asztalt s Európa térképét.

Testvéreihez képest Michael robusztusnak, férfiasnak és sokkal kevésbé érzékenynek látszott, de nála is megvolt a Spenderék jóképűsége. Christopher futólag már korábban is találkozott vele, s akkor hajlott rá, hogy elfogadja róla Stephen nézetét. Stephen, a hiperszjektív, akkor gúnyolta Michaelt, amiért azt állította magáról, hogy még soha életében nem volt szjektív véleménye semmiről. Tény, hogy Michael a természettudósok pragmatikus fajtájához tartozott, a hatékonyság megszállottja volt, s azokat, akiből ez hiányzott, megvetette. Mindemellett azonban saját korlátaival is tisztában volt, és szerényebbnek bizonyult, mint ahogy Stephen állította. Christophert pontosan az ragadta meg Michaelben, hogy beszélgetés közben nem élt szjektív túlzásokkal, amire ő maga annyira hajlott. Jóleső változatosságot jelentett, amikor Michael szigorúan objektív beszámolóit hallgatta Grönlandról, ahol az nemrég valamilyen tudományos céllal járt.

Egyik történetére meg ma is emlékszem, mert a parabola annyira találó, s remekül használható, valahányszor két kultúra nem érti meg egymást.

Egy eszkimó, amikor megmutatták neki a hajókkal zsúfolt koppenhágai kikötő fényképét, nem esett ámulatba, csak elcsodálkozott. „De hát hogyan élhetnek az emberek a maguk városában? Biztosan éheznek, hiszen egyetlen halászkenut sem látok.”

Tulajdonképpen Michael is elfogadta Christophert, mert úgy vélte, hogy Stephen többi barátjánál kevésbé hajlamos a szubjektivitásra. Ez annak a következménye volt, hogy olvasta a *The Memorials* [Az emlékmű], és tetszett neki az objektív részletek sokasága a regényben – mint például a Mary Scriven zeneestélyein előadott művek címei, Maurice barátainak műszaki fecsegése autókról és motorkerékpárokról, az Edward Blake által Kis-Ázsiában fölkeresett obskúrus helyek nevei, Eric beszámolója egy csődbe ment dél-walesi bánya városról. Megejtő ártatlanságában Michael természetesen tartotta, hogy Christopher tudja, miről beszél, s hogy ezeket a tényeket tudásának hatalmas tárházából meríti. Holott Christopher, mint annyi más író, az objektív világot illetően döbbenetesen tudatlan volt, kivéve ott, ahol az tulajdon tapasztalatával érintkezett. Valahányszor rákényszerült, hogy valamilyen mázzal leplezze tudatlanságát, egyszerűen keresett valakit, aki aztán szállította neki a szükséges információt. Michael bókjait mindazonáltal kegyesen elfogadta.

Erica Spender kissé fiúsan csinos német lány volt. Temperamentumos, jókedvű, erőszakos természet, aki szeretett tapintatlanul őszinte megjegyzéseket tenni. Derűs szörnyülködéssel tekintett a Christopher–Heinz kapcsolatra. Egy alkalommal ezt mondta Christophernek: „Amikor elnézem, ahogy maguk ketten nyakig begombolt felöltőben, együtt végigmennek az utcán, azt gondolom magamban: úristen, ezek biztosan halálra untatják egymást, hogy képesek kibírni?” Christopher azonban nem sértődött meg, mert Erica legalább őszintén érdeklődött irántuk. Ők hárman aztán össze is barátkoztak.

Christopher gyerekkorában Koppenhágát Hans Andersen-ország fővárosának képzelte el. Felnőttkorában is megmaradt számára Andersen varázsa. (Beszélgetésben több mint félig komolyan azt szerette bizonygatni, hogy *A kis sellő* mélyebb és életszerűbb tragédia, mint a *Madame Bovary* vagy a *Karenina Anna*.) De most, hogy valóban ott volt Koppenhágában, pusztán Dánia fővárosának látta a várost, amelynek Andersennel való kapcsolata csupán ereklyékben és emlékhelyekben mutatkozik meg. Talán ha magában lett volna itt, és egy fiatal dánnal lett volna szerelmi viszonya, újra fölfedezte volna Andersen varázsát, ahogy ott ragyog valahol a mélyben a modern ifjú kollektív tudatalattijában.

Gyakorlati szempontból hasznos volt számukra Koppenhágában élni. A német itt második nyelvnek számított, minden tanult ember beszélt bizonyos fokon, s így Heinz kevésbé érezte magát idegennek. Az ételmiszer – vaj, tej, tojás, hal és hús – rendkívül gusztusos volt itt, s Christopher és Heinz most főzhetett magának. A város tiszta volt, csak úgy világítottak benne a szőke skandináv fejek. A tél enyhe volt abban az évben, gyakran sütött a nap. Christopher csak akkor érezte Észak szörnyű melankóliáját, amikor jéghideg eső vagy hózápor verte végig a Classensgadét.

November elején Auden elküldte Christophernek *The Chase* [Az üldözés] című darabja kéziratát. Egy korábbi darabból, a *The Enemies of a Bishop* [Egy püspök ellenségei] fejlesztette ki, amelyet ketten együtt írtak. Javaslatoakat várt Christophertől, aki örömmel ráállt, annál is inkább, mert majdnem biztosnak látszott, hogy Rupert Doone Group Színháza a darabot be fogja mutatni. A Group Színház az év februárjában már

előadta Auden *The Dance of Death [Haláltánc]* című darabját, és a főszerepet maga Doone játszotta benne.

A következő hetekben aztán a Wystannal való levelezésben társszerzői együttműködés alakult ki köztük. Christopher új jeleneteket vázolt föl, és egypár már létezőnek az átdolgozását javasolta. Néhányat maga írt meg, másokat Wystanra bízott. Wystan mindig szerette az efféle feladatokat, hatalmas alkotó energiái próbájának tekintette őket. Nem emlékszem, hogy valaha is visszautasította vagy nem teljesítette volna, amit vártak tőle.

Christopher naplója, november 24.:

Mindentag, amikor elmegyek tejet venni, elosonok a sarkon túlra, és megnézem a plakátokat. Krígs Fare [Háborús vesztély] meg hasonlók. A dán lapok szadista gyönyörűséggel túloznak el minden újabb ijesztő jelentést.

Vajon miért is vagyok én ennyire berezelve? Részben nyilván azért, mert nem akarok meghalni. Ennél is sokkal jobban azért, mert irtózom magától a hadseregtől – olyan, mint visszakerülni az iskolába – és mert rettegek, hogy akkor el kellene hagyni Heinzet. A várakozás a legborzasztóbb. Ami kevés kis pénzem van, nem csordogálna többé, ha kitörne a háború. Nem kapnánk meg az engedélyt, hogy itt maradhassunk. És tudom, hogy a végén kénytelen volnék visszatérni Angliába.

Heinz ezt mondta nekem ma reggel: „Téged már semmi sem érdekel. Engem is ugyanolyan nyomorulttá teszel, mint amilyen te magad vagy. Ha háború lesz, hát lesz.”

Valójában akkor épp nem volt Európában nagyobb politikai válság. De Christopher és a hozzá hasonló szorongók abban a háborúra ítélt korszakban olyanok voltak, mint a halálos betegek – időnként rájuk jött, és akkor élénken tudatában voltak állapotuknak, olyankor is, amikor pedig nem is jelentkeztek a tünetek, hogy emlékeztethették volna őket.

A naplóbejegyzés így folytatódik:

Elmulasztottam a kötelességemet. Az én helyem Angliában van, a kommunisták mellett. Szókevény és potenciális áruló vagyok.

Edward Upwardnak egy az évi korábbi levele mutatja, hogy Christopher már Olive Mangeot-nak is hasonló szellemben írt:

Olive mutatta leveledet, amelyben olyasmüt írtál, hogy nem mondják ugyan, de elítélnék téged. Ami persze balgaság, mivel – noha Marx talán nem is mondta ezt – mindégünk úgy segíti legjobban a forradalmat, ha saját fegyverével harcol érte. A te legjobb fegyvered pedig nyilvánvalóan az írás. Az már az én balszerencsém, hogy nekem ötödrangú tanárként kell harcolnom.

Vallásos fanatikusok néha erkölcsi kételyekkel bajlódnak, s elmondják ezeket a gyóntatójuknak, aki aztán megcáfolja azzal, hogy csupán egy alapjában képmutató önszemlélet termékéről van szó. Christopher is alighanem ilyesféle politikai skrupulusokat fejlesztett ki. Edward, mint afféle bölcs gyóntató, „balgaság”-nak mondja őket. Énszerintem Christophernek egyszerűen honvágya volt, hiányoztak neki angliai barátai, kommunisták és nem kommunisták egyaránt. Az a kijelentése, hogy ő potenciális áruló, már sokkal őszintébb és leleplezőbb – más szóval, de azt mondja ki ugyanis, hogy az a gyanúja, nem húz ő olyan lelkesen a kommunistákhoz, mint ahogy mutatja.

November harmincadikán Christopher átrándult Malmőbe, ahová meghívták, hogy tartson előadást „Élményeim egy angol filmstúdióban” címmel. Miután kikötött a dán komp, egy sereg vendégszerető svéd fogta körül, s rögtön rokonszenvezni kezdett vele. Milyen szörnyű lehet neki, hogy Koppenhágában kénytelen élni, mondták. Nyilván azóta sem lakott jól, hogy odaérkezett; a dánoknak sejtelmük sincs az élvezetekről.

Gyorsan elvitték egy vendéglőbe, és jól megtömték svéd ínycségekkel, melyeket bivalyerős svéd punccsal öblítettek le. Mikor aztán végül kábán és kissé tántorogva ott találta magát egy pódiumon állva, megrémült. Részegen addig még sohasem próbált előadást tartani. Aztán fölfedezte, hogy a hallgatóság nagyobbik része szintén részeg. Rájuk nevetett. Visszanevettek rá, és megtapsolták. Az előadás sikeres volt. Utána pedig a tőlük telhető legnagyobb bókot kapta: azt mondták neki, hogy nem olyan, mint a legtöbb angol.

Az 1935-ös év sötéten, új szorongásokkal köszöntött be. Christopher megtudta, hogy Dániában kell jövedelemadót fizetnie. Kiderült az is, hogy a dán rendőrség „politikus” írónak tartja Christophert – de hogy a „politikus”-on pontosan mi értendő, azt nem volt hajlandó elárulni. Nyilvánvalónak látszott, hogy ő meg Heinz nem maradhat korlátlan ideig Dániában, még akkor sem, ha netán akarna.

Akkor azonban január 10-én megérkezett Auden – mégpedig repülőgépen. Rávette kiadóját, a Faber & Fabert, hogy előlegezze meg a repülőjegy árát, mivel ez üzleti tárgyú megbeszélés lesz. Wystan a csodás, a kiszámíthatatlan! Christophernek az álla is leesett az ámulattól. A repülés roppant merész dolog volt még akkor a szemében. A maga részéről még további két évig nem merte megpróbálni.

Kettesben aztán átdolgozták a darabot, kisebb változtatásokat eszközöltek rajta. Megegyeztek abban is, hogy *Where is Francis?* [*Hol van Francis?*] lesz a címe. A végleges címet, *The Dog Beneath the Skin* [*Kutya a bőr alatt*], később Rupert Doone javasolta.

Wystan volt az elképzelhető legjobb orvosság Christopher depressziójára. Jelenléte megkövetelte tőle, hogy szórakoztasson és intellektuálisan is megfelelően. Azáltal, hogy Wystant vendégül látta, Christopher önkéntelenül saját jobbik változatává lett; fölvidította önmagát, ami nyilván vidámabbá tette a szegény Heinz életét is.

Február 7-én Christopher levelezőlapot írt Kathleennek, és megkérte, lépjen kapcsolatba a sajtófigyelő-szolgálatával, figyelmeztesse őket, hogy majd lessék a *Mr Norris Changes Trains* [*Mr. Norris másik vonatra száll*]-ról megjelenő kritikákat, a könyvet ugyanis hamarosan kiadja a Hogarth Press kiadó.

Christopher időnként korábban is megkérte Kathleenet ilyen és ehhez hasonló szíveségekre. Ez most azonban sokkal több volt; kettejük újfajta kapcsolatának kezdete. Ettől fogva Kathleen lett, Richard segédletével, Christopher londoni megbízottja. A következő években folyamatosan levelezett és telefonált különböző szerkesztőkkel és kiadókkal. Akik nem tartották be ígéretüket vagy nem az elvárt módon viselkedtek, azokat letolta – beleértve, mégpedig elég gyakran, Christopher hivatásos irodalmi ügynökét is. Christopher olykor azzal jutalmazta érte, hogy azt mondta neki, tíz ügynöknél is többet ér. Azzal mentegette magát, amiért mindezt a munkát rásózza, hogy Kathleen élvezi a dolgot. Ez talán igaz is volt, mert Kathleen ezáltal részt kapott Christopher életéből.

Christopher Kathleennek, február 11-én:

Mi itt korcsolyázunk, de szomorúan. Nagyon hamarosan be fogják vezetni Németországban a kötelező katonai szolgálatot. Heinz mivé válik? Ha hazamegy, részesévé válik a gépezetnek, és az elkövetkező öt évben, de talán még azon túl is, nem engedik ki újra az országból. Ha nem, száműzötté válik Hitler hátrálévő idejére, ami könnyen azt jelentheti, hogy egész életére. Írtózik

a hazatérés gondolatától. Németországban csak egy öreg nagymamája él, aki nemsokára meg fog halni, két férjnél levő nagynénje meg az apja, aki nem nevelte, s akivel sohasem szokott találkozni.

Ha viszont velem marad, valamiféle életet kell teremtenie magának. Vidéken szeretne élni és állatokat tartani. De hol?

1938-ban lejár az útlevele. Valahogyan, gondolom, másik állampolgárságot kell majd szereznie, de az rettentően nehéz és roppant időigényes.

Christopher Kathleennek, február 26-án:

Újabbán komolyan gondolkodom azon, hogy Dél-Afrikába kellene emigrálni! Dél-Afrika kétséget kizáróan a legjobb hely németeknek. Heinz fokozatosan búrúrá válhatna, búrból pedig majd britté. És ha lenne ott egy kis földünk egy villával, az az ő nevén lehetne, ami bizonyos státust is adna neki.

Most már az apja is komolyan azt tanácsolja neki, ne menjen haza, és így már könnyebb a lelke ezzel kapcsolatban.

Stephen Spender Christophernek, március 7-én:

Nyilván tudod már, hogy nagyon dicsérik a regényedet a Telegraphban, a Statesmanben és a Spectatorban. Ezenkívül az este Woolfékkal találkoztam, és Leonard azt mondta, éppen intézkedett az utánnnyomás dolgában.

Borzasztóan sajnállak mindkettőtöket e miatt a német sorköteleesség miatt. Leonard szerint a háború most már elkerülhetetlen, mert a világ belekerült az 1912-es újrafegyverkezési ördögi körbe. Morgan Forster is föladta már a reményt, hogy béke maradhat.

Miért nem mentek Amerikába? Én, azt hiszem, oda emigrálnék most, ha úgy gondolnám, hogy egyáltalán tudnék írni távol Európától. Valahogy úgy érzem, te tudnál ott írni, talán még jobban, mint Angliában.

Azt hiszem, egy író nem tehet ma többet, számára ma az egyetlen teljesen forradalmi magatartás az, ha valóban civilizált színvonalat igyekszik teremteni és fölntartani.

Christopher Kathleennek, március 12-én:

Mr. Norris bizony nagyobb elismerésben részesül, mint a The Memorial, bár nem mondhatnám, hogy bármelyik kritikus megjegyzéseit különösebben értelmesnek találom. Megdöbönt az érzéketlenségük, amivel valamennyien teljesen figyelmen kívül hagyják a végén a tragédiát. Úgy látszik, hogy neveltséges dolognak tartják a német politikát.

Milyen fura, hogy Henry bácsi nem szereti a könyvet. Én meg azt hittem, hogy a Mr. Norris dickensi vonala tetszeni fog neki. Szerintem a Mr. Norris alapeszméje távolról sem mondható modernnek, és szinte túlságosan is ragaszkodik az angol humoros hagyományhoz, amelyről unalomig beszélnek. Nyilván az tetszett Compton Mackenzie-nek.

(Henry főleg azt kifogásolta, hogy Christopher a Bradshaw nevet adta a regény narrátorának. Henry társadalmi credója szerint az Isherwood közönséges iparosnév, míg viszont a Bradshaw a család arisztokrata rangra és történelmi jelentőségre irányuló igényét testesíti meg. Vagyis Christopher szentségtörést követett el, amikor William Bradshaw-t mindenféle bűnözők és proletárok színvonalára rántotta le. Nyilván utálta Henry a regény humorának közönségességét is, nem azért, mintha őt magát megbotránkoztatta volna, hanem mert esetleg megbotránkoztatja a főrangú hölgyeket, akiknek barátságát oly sokra becsülte.)

További pszichológiai meglepetés magának Mr. Norrisnak a magatartása. Most, hogy a könyv már megjelent, minden sértettségét elfeledte. Mohón kutatja a sajtóban a kritikákat, és tulajdonosi büszkeséggel jegyzi meg, ha talál valamit: „Kitűnő kritikát kaptunk a Telegraphban!” stb.!

Tegnap a következő táviratot kaptam: „Boldog vagyok, hogy megismerkedhettem a lenyűgöző Mr. Norrisszal. Szívből gratulálok. Viertel.”

Christopher Kathleennek írt következő levele – Koppenhágából az utolsó – Hitler március 16-i hivatalos nyilatkozatára utal, amelyben elítéli a német leszerelést kimonódó versailles-i szerződést, és bejelenti a sorkötelezettség azonnali bevezetését:

Attól a pillanattól, hogy Heinzet hivatalosan behívják, s ő formálisan megtagadja a visszatérést abba az örültekházába, a náciak szempontjából természetesen bűnözővé válik. Így hát más állampolgárságot kell szereznie, akár adoptálás, akár valamilyen másik országban való letelepedés útján. Valószínűleg az adoptálás lenne a könnyebbik módszer, ha találnánk hozzá megfelelő embereket. Ha pedig ez nem megy, akkor pénzért kell valamilyen állampolgárságot venni.

Christopher itt említi először Kathleennek azt a lehetőségét, hogy Heinznek pénzért kell állampolgárságot változtatnia. Alighanem Gerald Hamilton javasolhatta ezt.

Gerald akkor Brüsszelben volt, így hát Christopher és Heinz először elment Brüsszelbe. Április 13-án hagyták el Dániát.

Christopher Stephennek, az Avenue Longchamps 44-ből, április 19-én:

Koppenhága után Brüsszel roppant élénknek tetszik. Zúllott, kopott a város, és sötét majomképzű küldöncfiúk és lomha flamandok mázskálnak benne, olyan arccal, akár egy darab nyers hús. És vannak pavilonok meg buzibárok, és amikor az Oltáriszentséget viszik az utcán a haldoklóhoz, amerre elhalad, letérdelnek az emberek. Aztán itt van a Manneken Pis, a hugyozó kőszobor, amelyet fényképen már nyilván láttál. Mindenfélé árulják a másolatát rézből, kis gumicsővel és labdával, lelocsolhatod vele a barátaidat. Mindettől szinte berúg az ember a kellemes, de szörnyű lakásunkban eltöltött végtelen borongós tél után. Én úgy érzem magam, mint aki végre megszabadult mindenféle homályos, fojtogató balsejtelemtől.

És aztán persze itt van Gerald, kicsattanó egészségben és a parókája nélkül. Nem változott semmit.

Heinz és a katonaság: heteken át rágódtam a dolgon, alaposan végig gondoltam minden szempontból. De nézd, maga a tény, hogy az ember felelősséget vállal, már önmagában is érve, így vagy úgy, nem? Ugyanakkora (vagy még nagyobb) felelősséggel járna, ha az ember visszaküldené Németországba. Tegyük föl, hogy kitér a háború, még mielőtt leszolgálja az idejét, és tegyük föl, hogy elesik, ki felelős akkor? És, morális oldalról nézve a dolgot, sokkal kevésbé védhető magatartás volna visszamenni és engedelmeskedni nekik most, tudva, hogy később úgyis mindent megtenne, hogy megszökjön és otthagya őket, nem? Az a tervem, hogy a lehető leghamarabb elhagyjuk Európát, és egy olyan országba megyünk, amelyben Heinz letelepedhet és dolgozhat. Eközben, ha behívják, hamis orvosi igazolásokkal és egyéb hasonló eszközökkel mindent el kell követni annak érdekében, hogy ne kelljen kereken kimondania a német. Lehet, hogy mindez elég kétségbeesetten hangzik, de én nem érzem annak. Szerintem te is így tennél a helyemben.

(Ez viszont úgy hangzik, mintha Stephen írt volna Christophernek, és rámutatott volna, hogy ha Heinzet lebeszéli a Németországba való visszatérésről, akkor Heinz egész jövőjéért magára veszi a felelősséget. Stephennek ez a levele, ha létezett egyáltalán, elveszett. De a főntieket olvashatjuk úgy is, mint egy folyamatos dialógus részletét, amelyet Christopher saját lelkiismeretével folytatott.)

Április végén Christopher Heinzet Brüsszelben hagyva Londonba utazott. Május 12-én tért vissza. Másnap átlépték a határt, és Rotterdamba mentek, Heinz belgiumi tartózkodási engedélyét ugyanis egy külföldi belga konzulátusnak kellett megújítania. A belgák megtagadták az engedélyt. Nemigen szerették a németeket, különösen, ha azok nem tudták meggyőzően indokolni, miért akarnak éppen Belgiumban élni.

Christophert és Heinzet azonban különösebben nem törte le a dolog. Megegyeztek, hogy avval az erővel élhetnek ők akár Hollandiában is.

Május 20-án Christopher Amszterdamból írt Kathleennek, és közölte, hogy az Emmastraat 24-ben vettek ki szobát. Itt lakott Heinz annak idején, mikor Christopher a *Little Friend [A kis barátinő]* befejezésén dolgozott. Jóban voltak a háziasszonnyal, egy német nővel, aki egy hollandhoz ment feleségül.

Christopher teljesen otthon érezte magát Amszterdamban. Megnyugtató hely volt egy aggodalmaskodónak, mivel nyugodt és kellemesen biztonságos légkört árasztott – hogy ez mennyire hamis volt, az más kérdés. Később egyszer egy keserű humorú menekült azt mondta neki, a hollandok azért hitték, hogy őket nem fogják megtámadni, mert „eláraszthatjuk vízzel az egész országot”, és mert „egy nő ül a trónon”.

Mit idéz most föl bennem Amszterdam? Egy tizenhetedik századi ház lépcsőjét, mely olyan meredek, hogy az ember áll a felsőbb fokokat éri; a csatorna vizének szagát a nyári napsütésben, szúrós, de nem kellemetlen; a szélben kipirult képű kerékpárosokat, köztük Christophert és Heinzet, ahogy pedáloznak a sík terepen, a tenger szintje alatt, amelyben nemsokára fürödni fognak, s a zandvoorti dűnéket, ahol majd utána szeretkeznek. Nem tudom viszont földézni a tejsokoládé ízét két korty sör között. Annak idején Christopher szerette ezt a kombinációt, különösen, ha részeg volt. Ma már arra sem tudom rávenni magam, hogy megkóstoljam.

Joe Ackerley, akit Christophernek már korábban ismernie kellett, ekkoriban lett a *The Listener* hetilap művészet- és könyvkritikai rovatának a vezetője. Fölkérte Christophert, hogy rendszeresen írjon neki könyvkritikákat. Christopher örömmel ráállt, nemcsak azért, mert jól jött a különpénz, hanem mert ez újabb erőpróbát jelentett, akár a filmírás. 1935 és '37 közt mintegy harmincöt könyvről írt kritikát. Arra kérte Joe-t, amikor csak lehet, kortársi önéletrajzokat küldjön neki, de nem híres emberektől – hanem egy lótrénerrel például, vagy egy börtönorvostól, vagy egy közönséges tengerésztől. Az ilyenek nem igényelnek különleges tudást vagy utánaolvasást; az ember tisztán a tartalmuk alapján ítéli meg őket. Egy ilyen könyv alighanem az egyetlen, amelyet szerzője valaha írt és írni fog. Ilyen értelemben tehát remekmű; egy ember egyéni életének végleges ábrázolása. Majdnem mindig van benne, amit fenntartás nélkül dicsérni lehet – egy mesterkéletlenül őszinte mozzanat, az ártatlan öröm melegsége, egy anekdota, mely olyan hihetetlen, hogy képtelenség lett volna kitalálni.

Valahányszor azonban írókollégáinak műveiről kellett írnia, Christopher azon kapta magát, hogy túlzottan udvarias vagy álszent módon gonoszkodó. A hangja ilyenkor mindig kissé hamisan csengett.

Forster Christophernek, május 11-én:

Már másodszor olvastam Mr. Norrist, és tele vagyok elismeréssel, annyira élveztem. Első olvasásra nem tetszett annyira, mert nem egészen nekem való könyv – inkább a karakterek ellentmondásaival s nem a bonyolultságával foglalkozik, s mintha különböző oldalaikról külön-külön mutatná be az embereket, míg viszont a The Memorial, ha emlékezetem nem csal, rétegenként tette. Ezen azonban túltettem magam, és sikerült, azt hiszem, csakugyan azt olvasnom, amit írtál.

A szerkezet kiváló, és Margot teljes meglepetés volt számomra. Az is kitűnő, ahogyan fönntartod a jó és a rossz szintjeit, és Norrist mégis meghagyod megnyerő embernek. És bolondos is, meg szellemes is, akár egy Congreve-figura. Igazi remeklés.

A kényszer, hogy Williamben ravaszsgot becsületességgel kell ötvöznöd, problematikusabbá

teszi ezt a figurát, mert a művészetben e kettő nehezen fér össze egymással. Te mégis sikeresen egyesíted benne. Kissé aggódtam, hogy Svájcban vajon meddig megy el a Báróval. Bedobja-e magát egészen, vagy végül pótlékkal elégíti ki? Nekem ugyan teljesen mindegy, de úgy érzem, az első esetben karakterének választékossága, a másodikban meg az integritása sérülne.

Valójában a regényben teljesen világos, hogy mire elindulnak Svájcba, a Báró már nem vonzódik szexuálisan Williamhez. Így hát nem vetődik föl, hogy lefeküdjének egymással, még ha William hajlandó lett volna is rá. Ezt Forsternek is észre kellett vennie. Ma már úgy látom, hogy a William integritása miatti aggodalma valójában Christopher jellemére vonatkozott. Bizonyos gyöngeségeket tapasztalván benne, Forster burkolt és tapintatosan gyöngéd, ám mindazonáltal komoly figyelmeztetést küldött neki.

Május végén Christopher Gerald Hamilton vendégeként egyedül utazott Brüsszelbe a hétvégére. Gerald megkérte Christophert, segítsen neki átdolgozni frissen írt ön-életrajzának kéziratát. Az volt a tervezett címe, hogy „Fiatalon, mint Szophoklész” – vagyis utalás William Johnson Corey *Academus* című versére:

*„Mint Szophoklész, ha vén leszek
S e test kihűlne már,
Erőt majd kölcsönbe veszek,
Ád erdő és madár.*

*Mikor a vég már intene
És többé nincs tovább,
Hadd mondják: Ez volt mindene,
Szabadság s ifjuság.”*

Gerald sajátosságos hiúságával képes volt a négy utolsó sort halálos komolyan magára érteni.

Azon a hétvégén Gerald elvitte Christophert ebédelni egy milliomossal, egyik kiszemelt ügyfél-áldozatával. A nagy vagyon közelsége a fejébe szállt, akár az alkohol. Ontotta az epigrammákat. Bár a milliomos folyékonyan beszélt angolul, Gerald ragaszkodott a franciához, kedvenc nyelvéhez. A kapitalizmusról szólva vidáman jegyezte meg: „Je proteste mais j'en profite.”

Christopher most Heinz miatt minden korábbinál közelebbi kapcsolatba került Geraldal. Gerald volt az egyetlen ismerőse, aki meg tudta szerezni Heinznek a szükséges engedélyeket, sőt talán még az új állampolgárságot is. Akkor éppen – ahogy ő mondta – „azon dolgozott”, hogy Heinz tartózkodási engedélyt kapjon Belgiumban, de beismerte, hogy ahhoz még esetleg további hónapokig kell tárgyalnia a rendőrséggel. Ez indította arra Christophert, hogy segítsen Geraldnak az önéletrajza formába öntésében.

Christophert nem bosszantotta, nem is alázta meg ez a szoros kapcsolat Geraldal, ugyanis tulajdonképpen kedvelte Geraldot. Gerald előtt az embernek nem kellett tettetnie magát. Gerald egy olyan világban élt, amelybe Christopher éppen csak bepillantott. „Valódi”-nak is lehet nevezni, mivel nem létezett benne a képmutatás, s céljai és eszközei bevallottan törvénytelenek voltak. Ebben a világban a dolog természeténél fogva szörnyűségek eshettek meg az emberrel; tönkremenés, börtön, de még a gyil-

kosság is szakmai kockázatnak számított. Geraldal meg is esett már egyik-másik, de ő eltökélte, hogy mégis benne marad és túléli. Christophert néha megdöbbenetete és fölháborította az a kevés, amit ebből a világból meglátott. És mégis, Gerald példája arra sarkallta, hogy merészebben élje a saját életét.

Május lehetett, amikor Thomas Mann legidősebb lánya, Erika, Amszterdamba érkezett kabarétársulatával, a Die Pfeffermühlével [A borstörő]. Számaik többnyire szatirikusak és náciellenesek voltak. Sikerrel játszottak a Németországgal szomszédos többi országban, ahol értették a németet. Klaus Mann révén, aki akkor szintén Amszterdamban volt, Christopher megismerkedett Erikával, aki karcsú, sötét szemű, csinos, vele körülbelül egyidős nő volt. Színpadon inkább valamiféle politikai vezérnek tetszett, mintsem színésznőnek, ahogy metsző humorral, szép nyugodt tartással és merészen szembeszállt a fasiszta ellenséggel. A társulatba tartozott a feledhetetlen színésznő, Therese Giehse is. Legélénkebben arra a jelenetére emlékszem, amelyben a földgömböt ringatta az ölében, mint valami beteg csecsemőt, és hátborzongató hangon dudorászott neki.

Egy napon Erika zavart mosollyal így szólt Christopherhez: „Valami nagyon személyeset kérdeznék magától – nem venne feleségül?” Megtudta, a náciak arra készülnek, hogy mint a Harmadik Birodalom egyik közellenségét, megfosszák német állampolgárságától. Ha hozzámenne egy angolhoz, azonnal megkaphatná a brit állampolgárságot.

Christopher megtiszteltetés, izgalmat érzett, és nevetelnékje is támadt – majd vonakodva német mondott. Mégpedig azért, ahogyan ködösen megfogalmazta Erikának, mert „nehézségeim lennének a családommal”. Ami bizonyos értelemben igaz is volt. Kathleen, aki még mindig nem adta föl a reményt, hogy idővel házassági kötelekblől született unokái lesznek, iszonyodna egy ilyen érdekházasságtól. Ha Christopher éppen akkor rosszban van vele, nyilván szívesen megteszi, csak azért, hogy bosszantsa. De nem volt vele rosszban, meg különben is, ennél súlyosabb indokai is voltak, hogy német mondjon Erikának. Ezek egyike, hogy attól félt, kompromittálja Heinzet, aki nyilván belekerül a várható publicitásba, és akkor a náciak megbélyegezhetik, mint ellenségük férjének szeretőjét. És nem hiszem, hogy ebben tévedett Christopher.

Másik indoka közel sem ilyen ésszerű, de ugyanilyen súlyos volt – mélyen gyökerező undora a házasságtól. Az ő szemében a házasság A Többiek szentsége volt, diktatúrájuk legfőbb kinyilvánítása. Christopher még heteroszexuális barátainak házasodásakor is kissé ízléstelennek találta lépésüket. Mikor pedig alapjában homoszexuális barátai házasodtak – kijelentve, hogy ők valójában biszexuálisak, vagy hogy gyereket akarnak, vagy hogy feleségük „olyan nő, aki megérti” – Christopher gratulált, de magában undort érzett. Később aztán sokan ezek közül elkezdtek mellékesen férfiakkal szeretkezni, de közben azt bizonygatták, hogy csakis a házasságnak van értelme, s hogy a homoszexualitás éretlen dolog – azaz szégyellni való, veszélyes és törvénytelen... Am azt is be kell ismernem, hogy maga Christopher is éretlen módon viselkedett, amikor nem mert elvenni Erikát, attól tartva, hogy valahol valaki netán még majd meggyanúsítja, azért tette, hogy heteroszexuálisnak próbálja kiadni magát.

Christopher azt ajánlotta, hogy ír Audennek, elmagyarázza neki a helyzetet, s megkérdi, nem volna-e hajlandó. Erika beleegyezett. Auden táviratilag válaszolta: „Oeroemmel.” Mikor megérkezett a távirat, Christopher némi irigységet érzett. Sir Wys-

tant a kóbor lovag dicsősége övezi majd, aki megmenti hölgyét a szörnytől. Sajat döntését mindazonáltal komolyabban sohasem bánta meg.

Nem vesztegették az időt. Erika átrándult Angliába, és a herefordshire-beli Ledburyben megtartották az esküvőt; Wystan ugyanis a közeli Downs Iskolában tanított. Június 15-én, éppen az esküvő napján, Goebbels, nem tudva persze, hogy nevétségessé teszi magát, ünnepélyesen bejelentette, hogy Erika nem német többé.

(1939-ben, nem sokkal Amerikába érkezése után, Wystan és Christopher meglátogatta Thomas és Katia Mannt, akik akkor Princetonban éltek Erikával, Klauszal és még néhány más gyermekükkel. Véletlenségből jelen volt a *Time* egyik fotósa is. Thomas megkérte Wystan és Christophert, álljanak be ők is egy csoportképbe. „Azt tudom, hogy Mr. Auden a veje – mondta a fotós Thomasnak –, de Mr. Isherwood – neki mi a szerepe a családban?” Thomas azonnali válaszára mindenki elnevette magát, a fotóst kivéve, aki nem értett németül: „Családi strici.”)

Június 21-i levelében Christopher elmondja Kathleennek, hogy előző nap belekezdett egy új regénybe.

Remélem, ez tényleg jó lesz. Nem olyan felületes, mint a Mr. Norris, és mégis, a maga módján még mulatságosabb. Hőse egyfajta van der Lubbe, korunk örültségének és hisztériájának megtestesülése. Az a fajta tökéletes hazudozó, akinek már halvány fogalma sincsen, hogy nem az igazat mondja. Azt hiszem, igazi hőssé tudom majd tenni.

Christopher egy ideje már tervezte ezt a regényt. Elhatározta, hogy *Paul is Alone* [*Paul egyedül van*] lesz a címe. A napló különböző helyeiről összeszedett bejegyzések alapján ez volt a cselekmény szinopszisa:

Első rész: Ambrose (Francis) St. Nicholas szigetén él. Egyik éjjel Paul drámai körülmények közt, úszva odaérkezik a szárazföldről. Csaknem összeesik az éhségtől. Ambrose ételt és szállást adat neki.

Paul jó szakácsnak bizonyul. Átveszi az uralmat a konyhán, parancsolgat a görög fiúknak, és kiváló ételeket szolgál föl. Titokzatoskodással igyekszik fölhívni magára Ambrose figyelmét. Beismeri, hogy nincsen pénze, de azt nem árulja el, hogyan került Görögországba. Azt állítja, hogy Paul von Hartmann a neve, s hogy német báró. Több főrangú angolt emleget, mint barátját. Leírásából Ambrose megállapítja, hogy valóban ismeri őket. Ambrose azonban inkább csak meglepetést érez, másképp nem hat rá a dolog, mert Paul ugyan anyanyelvüként beszéli az angolt, ám némi kis cockney akcentussal. Később fölfedezi, hogy németül szintén anyanyelvi tökélyvel beszél, németsége azonban művelt, felső osztálybeli.

Néhány nap múlva fölbukkan egy elragadó, melegsívű, természetes viselkedésű fiatal német. A neve Fritz. Elmondja Ambrose-nak, hogy Németországból szökött, ahol mint kommunistát a náciok lecsukták, s most Görögországban csatangol. Eleinte Paul megpróbál Fritzcel különleges barátságot kötni. Hamarosan azonban Fritz oly népszerű lesz Ambrose és a görögök körében, hogy Paul féltékennyé válik. Elloppja Ambrose gyűrűjét, s a lopást Fritzre keni. Ezért Ambrose elküldi Fritzet.

Akkor megérkezik vendégségbe Ambrose egy angol barátja. Azonnal megismeri Pault, mint annak a londoni klubnak a pincérét, amelynek ő tagja. Pault lopásért elbocsátották a klubból. Azok az angolok, akiket barátaiként emlegetett, valójában tagjai a klubnak, s Paul csak annyiban ismerte őket, hogy főlolgált nekik. Egy turistahajó pincéréként jött Görögországba, s itt lelépett a hajóról. Paul megsemmisül, amikor az angol mindezt elmondja Ambrose-nak. Azonnal el is hagyja a szigetet.

Második rész: Paul ismét Londonban van, teljesen letörve. Egyik éjjel az utcán csatangolva

egy Bergmann nevű osztrák filmrendezővel (Viertel) ismerkedik meg, akit mulattat a beszéde, s aki látva, hogy éheznek, hazaviszi magához. Magda, Bergmann felesége, azonnal erősen érdeklődni kezd Paul iránt, s érdeklődése eleinte anyás.

Paul mindkettőnek igyekszik a kedvére tenni, mégpedig úgy, hogy annak adja ki magát, aminek érzése szerint látni akarják: tolvajnak és hazudozónak, aki mindamellet romantikus módon ártatlan. Elmondja, hogy angol–német szülőktől származó angol, hogy német bárónak adta ki magát (német anyja valójában csak nagypolgárszármazék volt, s egy angol munkás boldogtalan felesége), hogy pincér volt, s hogy meglopta munkaadóit és Ambrose-t. Arra céloz, hogy képtelen föltagyni a lopással és hazudozással, s hogy Bergmannék segítségére van szüksége.

Bergmann és Magda, az igazi ártatlanok ebben a szituációban, lelkesen segítenek. Mivel Paul beszél németül, ezenkívül jó munkaerő és tanulékony is, Bergmann fölveszi titkár-asszisztensének. Paul néha elkíséri a műterembe, ahol a filmjét rendezi; néha a lakásban, Magda keze alatt dolgozik.

Magda pszichológusnak képzeleli magát, azt hiszi, ki tudja gyógyítani Pault a kleptomániából, ha szeretetet és bizalmat ad neki. Feladatokkal bízza meg, s ezek során Paulnak Bergmannék pénzét kell kezelnie. Eleinte méltónak mutatkozik a bizalomra; Magda szeretetére is válaszol, mindaddig, amíg az csupán anyai. Mikor azonban Magda megpróbálja elcsábítani, Paul iszonyodik, és zavarba jön – annál is inkább, mivel homoszexuális. Elszökik, és elvisz Bergmannék pénzéből egy nagyobb összeget.

Harmadik rész: Paul szállodában lakik a Kanári-szigeteken. Bergmannék pénzének köszönhetően jól öltözött, és pillanatnyilag jól áll anyagilag. Filmszínésznek adja ki magát, aki első sztárszerepére készül – mégpedig új néven, melyet azonban nem árulhat el, amíg a filmstúdió el nem kezdi e célra tervezett reklámkampányát. Mindezt azzal teszi hihetővé, hogy mesél a filmgyári életről annak alapján, amit Bergmann mellett látott.

Közben Paul, német származását hangoztatva, összebarátkozik a szigeteken élő több némettel. Egyikük, fiatal tanító, egy náci csoportnak a vezetője. Paul beleszeret, s a tanítványa lesz – holott amíg a zsidó Bergmannéknál lakott, heves náciellenes nézeteket vallott.

A tanító megmássza Paullal Tenerifén a Pico-csúcsot. A menedékházban azon az éjszakán a tanító északi kegyetlenséggel fejtegeti neki a hillerista credót. A jelenet szexuális aktusba megy át. Paul már annyira szerelmes, hogy vállalja: hajlandó megfigyelni az egyik németet, aki meggyőződéses náci, de a tanító mégis azt gyanítja, hogy áruló.

Paul megbarátkozik ezzel az emberrel, sikerül a bizalmába férkőznie. Amikor híre jön, hogy Hitler kivégeztette Röhmöt, a férfi boldogan kijelenti, hogy ez a náci rezsim összeomlását fogja hozni. Szavait Paul jelenti a tanítónak s a náci csoportnak. Fölkerekednek, elmennek hozzá, és annyira összeverik, hogy életben maradására nem sok a remény. Paul rémülten távozik a következő hajóval, amely véletlenségből Dániába tart.

Negyedik rész: Koppenhágában Paul feleségül vesz egy német zsidó lányt, akinek lejáróban van az útlevele, hogy ezáltal brit állampolgársághoz juttassa. A lány kommunista, és tetteivel Paul megnyeri a városban élő többi kommunista tiszteletét és bizalmát. Összeköltözik a lánnyal és annak szeretőjével, aki ugyancsak német kommunista.

Paul azt állítja, hogy Hitler hatalomra jutása idején a német kommunistákkal dolgozott együtt. A Fritztől St. Nicholas szigetén hallott történeteket saját kalandjaiként adja elő. Mivel Fritz müncheni volt, a lány és szeretője pedig berliniek, elég csekély a valószínűsége, hogy Paul lelepleződjék.

Ekkor a szerető pártküldetésben Németországba utazik, a német ellenállási mozgalomhoz. Telik az idő. Nem érkezik vissza. Már szinte biztos, hogy lebukott.

És most Paul áldozatul esik tulajdon képzelgéseinek és hazugságainak. Nem tud ellenállni a készletésnek, hogy nagyvonalú gesztust tegyen: önként vállalkozik, hogy Németországba megy, és

megtudja, mi történt a szeretővel. A többi kommunista helyesli a lépést, abban a hiszemben, hogy Paul tapasztalt aktivista, s ugyanolyan esélye van, hogy megússza, mint bármelyiküknek, ha nem jobb. Holott szinte semmi esélye sincs, hiszen még Németországban sem járt soha.

Paul átlépi a határt, és aztán soha többé nem hallanak róla. Idővel elkezdi őt a mozgalom mártírhalált halt egyik hőseként tisztelni. Az olvasónak azonban, aki sokkal jobban ismeri Pault, mint ők, megvanak a maga kétségei.

(Paul nem valamilyen konkrét személy portréja. A figura általános elképzelése egy angolra épült, akit Christopher még berlini korszaka elején ismert futólag. Ez a fiatalember kleptomániás volt – vagy talán csak annak adta ki magát, hogy érdekesebbnek látszék. Christopher Homer Lane evangéliumát hirdette neki, és klasszikus Lane-féle gyógymódot javasolt – folytassa a lopást, de vezessen nyilvántartást az elloptott tárgyak becsült értékéről, mintha csak üzleti könyvelést vezetne. Ez megfosztotta volna a lopást a romantikától. A gyógymód nem használt. Christopher azonban később mégis azt mondta Stephennek és másoknak, hogy használt.)

Akár a *The Lost [Az elveszettek]*, a *Paul is Alone* is arra szolgált volna, hogy Christopher megpróbálja elmúlt életének egy részét valamilyen cselekmény szerkezetébe gyömöszölni – ebben az esetben a Berlin utáni időt, egészen az Auden–Mann házasságig bezárólag. Amikor elmondta a regény szinopszist – sokkal színesebben, mint ahogyan én itt leírtam – Upwardnak, Audennek, Spendernek és Lehmann-nak, azok mind lelkesedtek érte. Csak neki magának voltak súlyos kételyei. De újra meg újra beszélt róla a barátainak, s ezzel mindig rávette magát a folytatására, ám újra meg újra elment tőle a kedve. Még legalább egy évig elpiszmogott vele, de pár fejezetnél többet nem tudott megírni belőle.

Végül aztán rájött, hogy nem akar ő mást, mint leírni az életét, úgy, ahogy megélte. A hozzá fűzhető kommentár lehetősége izgatja, s nem a melodráma, amit kihozhat belőle. Sok epizódot persze majd regényesíteni fog, hogy ezáltal egyszerűsítse és kiemelje a lényegét; a tények irodalmi nyersanyaggá változtatása gyakran a fölösleges részletek kigyomlálásával kezdődik. De a hazugságait elmondhatja ő maga is; nincs neki szüksége egy Paulra, hogy hazudjon helyette. Az csak jobban eltávolítaná könyvét a valóságtól.

Július 7-én Lehmann Amszterdamba jött, hogy a *New Writing* címen tavasszal indítandó új folyóiratról tárgyaljon Christopherrel, amelynek szerkesztője és kiadója lesz. Christopher hamarosan nagy lekötelezettje lett Johnnak. Állandó szüksége lévén ugyanis anyagra, John rászorította Christophert arra, amit addig ostobán nem volt hajlandó megtenni – folyóiratba való terjedelemben, egymással össze nem függő töredékeként közzétette Berlinről szóló maradék írásait, ahelyett, hogy valami nehézkes cselekményű szerkezetbe igyekezett volna erőltetni őket.

A látogatás során többnyire az amszterdami utcákon sétálva tárgyaltak. Kedvenc sétaútvonaluk egy atlétikapálya mellett vitt el, ahol tizenéves fiúk sportoltak. Volt ezek közt néhány egzotikus szépségű gyerek, Hollandia kelet-indiai jelenlétének terméke: északias szőke haj, őszibarackszín arcbőr indonéz járomcsonttal és tiszta, fekete egyenlítői szem. A pálya egyik sarkában ökölvívó-szorító volt. A fiúk nem harcoltak, csak könnyedén játszva vívtak egymással, olyan sportszerű visszafogottsággal, ami valamiféle abszurd udvariasságnak hatott. A simogató puhaság, ahogyan nagy bőrkesztyűikkel egymás csupasz testét lapogatták, őrzítően erotikus hatással volt Christopherre. Figyelme messze kalandozott az irodalomtól, s a hangja – bár tovább beszélt róla, úgy

szólhatott, akár valami beprogramozott roboté: „Ó, persze, hogyne – teljesen igazad van –, szerintem is ő a legjobb abban a műfajban, nem is kétséges –”

Christopher július 30-án Kathleennek írt levelében elmondja, hogy Gerald Hamilton levelezőlapokat küldözget, mindet más-más aláírással, az egyik holland kiadónak, és arra biztatja, hogy adja ki hollandul a *Mr. Norris*-t. Már addig negyvenet adott föl. (A kiadó azonban elutasította a könyvet, azzal a furcsa indoklással, hogy „túlzottan aktuális”. „Aktuális”-on talán náciellenest értett, s arra célzott, hogy tart tőle, a könyv kiadásával kitenné magát a hollandiai náci-szimpatizánsok megtorlásának.)

Augusztus elején Kathleen rövid időre meglátogatta őket. Szokásos energiájával kezdte a városnézést, bár a holland kultúra túlságosan germán volt az ő ízlésének. Egyik este együtt sétáltak, és Christopher önkéntelenül a Zeedijk felé vette az irányt, ahol hivogatóan kivilágított szalonok ablakaiban negligésbe öltözött hölgyek üldögéltek. Kathleen úgy viselkedett, mintha csak szinpompás helyi népviseletbe öltözött kézművesek árulták volna a portékáikat. Egy lelkesedésre kész turista hangján kérdezte: „Á, szóval ez az, amit vöröslámpás negyednek hívnak?”

Augusztus 24-én megérkezett Forster és barátja, Bob Buckingham, valamint Brian Howard és barátja, Toni. (Mivel most egyetlen mondatban kétszer is használtam a „barát” szót, ez jó alkalom arra, hogy megmagyarázzam. A szó bevallottan kétértelmű. Christopher esetében például fednie kell kapcsolatát Upwarddal, Forsterrel, Audennel és Heinzzel – és e kapcsolatok mindegyike jellegét tekintve nagymértékben különbözött a többitől. Mindenesetre az olyan férfibarátság esetében, amely a testi szerelmet is magában foglalja, egyik barátot sem szeretem a másik „szeretője” vagy „fiúja”-ként emlegetni. Egyes számban a „szerető” énnekem egyoldalú vonzalmat jelent; „fiú” pedig leereszkedően hangzik, és gyakran nevetségesen oda nem illő. Így hát továbbra is a „barát”-ot fogom használni, s majd igyekszem megmutatni, hogy az adott pár esetében mit jelent.)

Augusztus 27-én Forster és Bob, Brian és Toni, Stephen Spender (aki előző nap váratlanul beállított), Klaus Mann és Gerald Hamilton Christopherrel és Heinzzel együtt átrándult Hágába, ahol Gerald egy vendéglőben születésnap ebédet adott Christopher tiszteletére. (Christopher születésnapja ugyan 26-án volt, de gyerekkorában megszokta, hogy egy nappal később ünneplik, mivel azon a napon volt John nagypapa születésnapja is.) Alighogy megérkeztek, felhőszakadás tört ki, s bekergette őket a legközelebbi középületbe. Ez történetesen a Gevangenpoort börtön volt, most múzeum. Olyan szükséghelyzet állt elő, amelyben Geraldnak minden vendéglátói művészetére szüksége volt. Alkohol, sőt székek segítsége nélkül kellett elszórakoztatnia vendégeit, kiállított ódon kizőeszközök nyomasztó környezetében.

Különös keverék volt ez a csupa férfi társaság. Maga Gerald szikrázva ontotta a vicceket, melyekre azonban nem egészen figyelt oda; olyan idegesnek látszott, mintha a rendőrség megjelenésére számított volna. Stephenből csúfondáros kuncogás bugyborékkolt, érezte a viccek mögött a Viccet, de alapjában ő sem figyelt oda, talán mert fejben épp verset írt. Az elbűvölő és kulturált Klaus Mann a maga izgatottan pergő beszédével, de vidáman a kort jellemezte, amelyben élnek. (Legújabb könyvét, a *Flucht in den Nordent* [*Menekülés Északon*] vigyorogva így említette Christophernek: „Á, csak

egy újabb háború előtti regény.”) Brian Howard sötét, súlyos szemhéjú, fürkésző s mérlegelő tekintete a szituáció egyetlen részletét sem mulasztotta el, de nyugtalansága jelezte, mennyire kívánja az italt, s fél, nehogy Toni valami tapintatlanságot találjon mondani. A jóképű, bajorosan szőke Toni kínosan feszengett drága öltönyében, ropantul vigyázott, hogy meg ne bántson senkit, szintén italtra vágyott, s a jelenlevők közt legkevésbé érezte jól magát. Forster ragyogó szemmel bámult ki a szemüvege mögül, s alighanem legjobban érezte magát közöttük, mivel Bob Buckingham is vele volt. Minduntalan szerető és évődő pillantásokat váltottak egymással. Bob széles, durva vonású arcát megszipette az erő s a jóindulat. Heinz azonnal vonzódni kezdett hozzá, és Christopher úgy vélte, hogy bizonyos mértékig hasonlóan egymáshoz közös munkásosztálybeli származásuk révén. Ő maga szokatlanul jókedvű volt.

Mikor hazatért Angliába, Forster ezt írta:

Amszterdammal kapcsolatban csupán az a bajom, hogy egy percet sem tölthettem veled négy-szemközt. Nem akartam én sem közölni, sem megtudni semmit, de mégis örömteli ráadás lett volna. Elvégre mindketten írók vagyunk, mégpedig jók.

Azt hiszem, észrevetted, mennyire megkedveltük mindketten Heinzet.

Ez volt az első Forster-levél, amely így kezdődött: „Drága Christopher”, s így végződött: „Morgan”.

Gerald, a mindig pontos, a mindig udvarias Gerald mondogatta, hogy Brian Howard modora olyan, „mint egy nagyon nagy zseni” – amin azt értette, hogy Brian megbízhatatlan, pontatlan, hangos és veszekedős a nyilvánosság előtt, könnyen lerészegedik vagy elkábul – s hogy nincs akkora tehetsége, amekkora ezt a magatartást menthetné. Ebben Geraldnak – aki nem sokat értett az irodalomhoz – nem volt igaza. Briannak igenis volt költői tehetsége. Inkább az volt megbocsáthatatlan, hogy oly kevéssé használta. Infantilis kielégíthetlenségével ő volt nemzedékének legelragadóbb és legveszedelmesebb csecsemője. Ha azzal hizelegtél magadnak, hogy majd te kicsalogatod a csecsemőkorból, ő boldogan hagyta, nosza, próbáld, de aztán győzd is türelemmel. Csak később nem panaszkodhattál, hogy nem figyelmeztetett: aligha fog sikerülni, sőt a végén ráadásul még esetleg te fogod eltanulni az ő bűnös szokásait. Christophert, a botcsinálta csodadoktort is figyelmeztette: „Azt kell megtanulnod, drágám, hogy te sose fogsz megérteni egy ilyen alakot, mint amilyen én vagyok – aki az egész életét a gyönyöröknek szenteli.” Úgy tudta kimondani a „gyönyörök” szót, hogy Christopher hátán végigfutott a hideg, s a középkori szerzetesek legrémesebb önsanyargatásai jutottak eszébe.

Christophernek volt annyi esze, hogy nem került közelebbi kapcsolatba Briannal, de egy ideig úgy látszott, hogy a körülmények összehozzák őt és Heinzet meg Briant és Tonit egy négyes fogatba. Toni nem kapott tartózkodási engedélyt Angliában – azzal az indoklással, hogy korábbi látogatásakor egy kábítószer-élvezővel állt kapcsolatban. Ezért ő meg Brian, akár Christopher és Heinz, országot kerestek maguknak, ahol letelepedhetnének.

Szeptember 1. *Vacsora Briannal és Tonival. Hírt kaptak Írországból, s kétségessé vált, érdemes-e elmenni oda, mivel az írek kicserélik a letelepedett idegenek listáját az angolokkal. Brian Portugáliába akar menni, ott megvenne valami romos kastélyt, ahol baromfit és kecskét tartana, és narancsot termelne. Toni tiltakozik ellene, és figyelmezteti Briant, hogy ő ugyan nem hordja majd a kecskék alól a ganét. Brian megharagudott rá, és azon aggódott, hogy a többieknek is*

elveheti a kedvét, ha ennyire hiányzik belőle a lelkesedés. Én sem akarok menni, csak ha Geraldot és Stepent is rá tudjuk venni, hogy jöjjön velünk.

Szeptember 6. *Tegnap este elmentünk Briannal és Tonival, és a Koncertterem közelében egy kávéházban üldögéltünk. A fiúk biliárdoztak. Brian a kávéház berendezését tárgyalta, darabról darabra – a lámpákat, vázákat, díszeket –, és kiállította mindegyiknek a műtörténeti pedigréjét: ez hamis XIV. Lajos, az álkeleti Deuxième Empire-ral keverve, amaz háború előtti német giccs (golyók zsinóron) stb. stb. Rengeteget tud az izléstelenség történetéről, és rettentően mulatságos volt.*

Christopher naplója leír egy délutáni jelenetet is, amikor ő meg Brian egy szálloda halljában teázik. Brian kis papírcsomagot húz elő a zsebéből, valami fehér por van benne. „Tudod-e, mi van ebben, drágám?” – kérdezi jó hangosan, hogy Christopher is, meg a többi vendéget is zavarba hozza. „Jól nézd meg, drágám – nem, nem só az, nem is cukor, drágám, hanem *kokain*, drágám, KOKAIN!” Tüntetően szippant belőle, miközben magyarázza, hogy ez sajnos nem jófajta kokain: „A jó kokain olyan ragyogó fehér, hogy nem is lehet ránézni.” Tovább szippantgat, és elmondja Christophernek, hogy a kokain „összeáll az ember mellében egy csomóba, és olyan, mint az ózon”, a hasis meg „olyan, mint a karamellás cukorka, az ember a Pokol kapujában érzi magát tőle”, a heroin pedig „mint egy kővirág, a gyomorból nyomul a lábak és a karok felé”. Christopher megkérdi, mit érez éppen abban a pillanatban. A válasza: „Képzeld magadat részben egy csodás, kihalt velencei palotának napsütésben, részben Szent Johannának.”

Aztán még egy este, amikor mindannyian együtt voltak valahol, s végül, miután elbúcsúztak Briantól és Tonitól, Christopher és Heinz kényelmesen sétál az utcán a lakásuk felé. Brian ezalatt végigrohant a párhuzamos utcán, megvárta őket a következő sarkon, s hirtelen, fekete bundáját a fejére borítva, rájuk rontott. Rémülten kiáltoztak ijedtükben, aztán nevetésben törtek ki, és Brian üldözőbe vette őket... Visszatekintve Christopher a vonzalom szép és ötletes kifejezésének látta ezt. „Van-e más ismerősünk – kérdezte magától –, akinek *megériünk annyit*, hogy ilyet tegyen?”

(Brian és Toni az év októberében végül is elment Portugáliába. Nem maradtak sokáig. Christopher és Heinz, amikor később ők is Portugáliába mentek, nem sokat látták őket.) Szeptember 12-én Christopher és Heinz elment a rotterdami belga konzulátusra, és újra megkísérelt Heinz számára belgiumi tartózkodási engedélyt szerezni. A kérést ismét elutasították. Gerald Hamilton tehát semmit sem intézett el nekik. Mikor undorodva és letörten visszaérkeztek Amszterdamba, ott találták egy barátjuk levelét, amelyben azt ajánlotta nekik, hogy a luxemburgi belga konzulátuson próbálják meg kérelmezni a tartózkodási engedélyt. Luxemburgba minden formalitás nélkül lehet belépni.

Szeptember 14-én beléptek tehát Luxemburgba, elmentek az ottani belga konzulátusra, és öt perc alatt kaptak Heinz számára egy harmincnapos tartózkodási engedélyt. Másnap autóbustúrára indultak a luxemburgi Svájcnak nevezett erdős-hegyes vidékre, amelyet Christopher olyannak képzelt el, mint a Ruritánia nevű ország a *The Prisoner of Zenda* című regényben [*A zendai fogoly*]. Echternachnál a busz, átlépve a határt, rövid kitérőt tett Németországba, majd vissza. A vezető biztosította őket, hogy a német hatóságok nem kérik az útlevelet. Néhány utas mégis ideges lett, és inkább hátramaradt azzal, hogy majd utána visszaszáll a buszra, de Christopher és Heinz nem tudott ellenállni a kalandnak. Éppen csak a határ túlföldalán, egy kávézónál kiszállhattak a buszból, s negyedóra hosszat sört ittak, és képeslapokat írkáltak. Ült ott egy

fiatalember SS-egyenruhában, de ugyanolyan valószerűtlennek, díszletszerűnek látszott, mint a falra szögezett antiszemita uszító plakát. Geraldnak is föladtak egy lapot, de a megdöbbenést, melyet ezzel akartak okozni neki, eltompította a tény, hogy előbb érkeztek Brüsszelbe, mint a levlapjuk.

Szeptember 19. *Tegnap este költöztünk be ide, a Boulevard Adolphe Maxra néző második emeleti lakásba (22-es szám). A nappaliban halászháló-függöny lóg, hatalmas kredencek állnak tele ezüst tortástálakkal és cifra hamutartókkal, a heverőn két baba, aztán van két asztali lámpa, amelynek az ernyője balerinaszoknya (mint a kuplerájokban), hat nagy és kis fotó Clark Gable-ről és hat Ramon Novarróról, egy miniatűr légszár, amely egész csomó fényképet tart, csupa jóképű, fiatal pilótáét (az egyikén fölirat: „Pour Claire, l'audacieuse”), aztán egy nagy álló ingaóra (amelyet megállítottam, hogy ne üssön) akkora súlyokkal, mint a kisebb ágyúgránátok. A hálószobához csinos fehér fürdőszoba tartozik, veszélyes gáz vízmelegítővel, s van benne egy nagy festmény is, Léda a hatyújával.*

Háziasszonyunk (Claire l'audacieuse) vidám, locsogó, elnyűtten elegáns nő, hullámos ősz haja van, sötétre festi a szemhéját, és ujjatlan fehér szaténblúzt visel. Meglepően nagyvonalú, ingyen ad reggelit, és takarítja a szobáinkat, s most épp az összes szennyesünket mossa, amiért csak a szappan árát kéri.

Claire tragikus alak volt. Azt hiszem, közel járhatott az éhezéshez. Egy darabig legalábbis nem volt hol laknia, és Christopher meg Heinz észrevette, hogy ott alszik a lakás konyhájában anélkül, hogy nekik bejelentette volna. Ez tűrhetetlen helyzetet teremtett: megfosztotta őket a magánélettől. A végén aztán, bár nagy lelkifurdalások közepette, de megszabadultak tőle valahogy.

Október közepére tetőpontjára ért az etiópiai válság. Olaszország megtámadta Etiópiát, és a Népszövetség Közgyűlése büntetőszankciókat szavazott meg. Közben Heinz hat hónapos tartózkodási kérelmét elutasították a belgák, harmincnapos engedélye pedig már lejárt. Gerald hétről hétre intézte, hogy a kiutasítást elhalasszák, de nyilvánvaló volt, hogy hamarosan költözni kell. Stephen Brüsszelben volt azzal a fiatalemberrel, akit Jimmy Youngernek nevez a *World Within World*ben [*Világ a világban*], s ők ketten megígérték, hogy Christopherrel és Heinzcel együtt Portugáliába mennek. De még egy további hónapig nem tudtak elutazni – már elfeledtem, hogy miért.

Október 19. *Heinz mostantól szemüveget visel. A szemész ezt mondta nekem: „Az ő világa más, mint a mi világunk, Monsieur. A függőleges vonalak gyakorlatilag egész életében láthatatlanok voltak a számára, a vízszinteseket viszont különlegesen élesen látta. Ha egy kört néz, oválnak látja, de mivel tapasztalatból tudja, hogy kör alakú, az agya körré egészíti ki a képét.”*

Valamelyik nap Heinz, életében először, lefeküdt egy kurvával. A nőnek nem volt melle, és száz frankot kért. A dolog nem sikerült.

Novemberben Christopher befejezte a *The Novaks* [*Novákék*] írását, s elküldte John Lehmann-nak, aki a *New Writing* első számában szándékozott közölni a következő tavasszal. Ez lett tehát a *Goodbye to Berlin* [*Isten veled, Berlin*] első nyomtatásban megjelent részlete.

December 16-án Stephen, Jimmy, Christopher és Heinz egy Rióba tartó brazil hajó fedélzetén elhagyta Antwerpen, és elindult Lisszabon felé.

Bernáth Árpád

ERŐSZAK ÉS ANTIMŰVÉSZET

Heinrich Böll művészetfelfogása és a nyugatnémet társadalmi mozgások (1965–1975)

Vajda Mihálynak 60. születésnapjára

A helyzet

Az 1970-es évek első felében egy magát Vörös Hadsereg Csoportnak nevező illegális szervezet sorozatos terrorcselekményekkel tartotta feszültségben a nyugatnémet társadalmat. A csoportot Andreas Baader és Ulrike Meinhof vezette. A hatvanas évek végén váltak ismertté: mindketten részt vettek a társadalom megújulásáért folytatott mozgalmakban. Meinhof újságcikkeket írt szociális kérdésekről, forgatókönyvet elárvult gyermekek helyzetéről. Baader a vietnami napalmbombázások elleni tiltakozásként áruházakat gyújtott fel: ezzel akarta a közömbösnek mutató fogyasztói társadalmat felrázni. A gyújtogatásért elítélt Baadert társai kiszabadították a börtönből. Az akció során halálosan megsebesítettek egy embert. Miközben folyt ellenük a körözés, bankokat raboltak ki, hogy megindítandó „városi gerilla”-harcukhoz pénzt szerezzenek. A bankrablásoknál sokszor használták fegyvereiket, az üldöző rendőrök néha ártatlanokra lőttek. Az áldozatok száma egyre nőtt.

Heinrich Böll 1966-ban közölt egy hosszabb elbeszélést: EGY SZOLGÁLATI ÚT VÉGE (ford. Gáli József, ENDE EINER DIENSTFAHRT)* címmel. Az elbeszélésben apa és fiú (egy műbútorasztalos és egy leszerelés előtt álló katona) felgyűjtanak egy katonai dzsipet. 1971 karácsonyán Böll cikket írt, amelyben Meinhofot a harc feladására, a jogállam képviselőit igazságos ítéletre szólítja fel – a kegyelmet sem kizárva, hiszen a háborús bűnösök nagy körének is megkegyelmeztek. A *Spiegel* WILL ULRIKE MEINHOF GNADE ODER FREIES GELEIT? (KEGYELMET VAGY JOGSZERŰ ELJÁRÁST KÉR ULRIKE MEINHOF?) címmel közölte az írást. A megszólított felek nem adtak pozitív választ a cikkekre, a sajtó nagy része viszont hadjáratot indított Böll ellen, legagresszívebben a Springer konzern. Böll írói válasza a támadásokra egy hosszabb elbeszélés: KATHARINA BLUM ELVESZTETT TISZTESSÉGE VAGY: HOGYAN KELETKEZIK ÉS HOVA VEZET AZ ERŐSZAK (ford. Bor Ambrus, DIE VERLORENE EHRE DER KATHARINA BLUM..., 1974). Az elbeszélésben Katharina Blum lelövi az ellene folyó sajtókampányban jeleskedő újságírót.

Időközben egyre több újságcikk, majd tudományos igényű tanulmány, sőt politológuskönyv is született annak az állításnak jegyében, hogy Böll volna a Nyugat-Németországban tapasztalható erőszak szellemi atyja. Ezek az írások a Meinhof-cikk után szaporodtak el, de tényanyagukban visszanyúlnak a hatvanas évek derekáig. Idéznek az ekkor publikált esszékből, hivatkoznak a SZOLGÁLATI ÚT dzsipégetésére, s később,

* Ha az idézett szöveg magyarul olvasható, előbb a magyar, utána a német címet adom meg. Ha nincs publikált magyar fordítása, akkor a német cím áll elől, a fordítás pedig a szerzőé.

a KATHARINA BLUM megjelenése után, az újságíró meggyilkolására is. A tények – prima vista – Böll ellen szólnak. És mégis, szerintem joggal idézhette volna Böll a tőle különben távol álló, de az 1950-es évek elején hasonló támadásokat megélt Thomas Mann: „*Hogy terror, erőszak, hazugság és jogtalanság számomra borzalmas dolgok – félreismerheti ezt bárki, aki valaha is valóban elolvasott tőlem egy könyvet? Persze a könyvek nem valók mindenkinek – annál inkább a szalagcímek!*” (BEKENNTNIS ZUR WESTLICHEN WELT – HITVALLÁS A NYUGATI VILÁG MELLETT.)¹

Miről szól a SZOLGÁLATI ÚT valójában?

Ha valaki meg akarja védeni Böllt azzal a váddal szemben, hogy ő volna az „erőszak szellemi atyja”, a KATHARINA BLUM esetében nincs nehéz dolga. Nem csak a fejlemények idősorrendje miatt. Aki elolvassa az elbeszélést, aligha tekintheti főhősnőjét a modern terrorista prototípusának. Katharina Blum személyes indítékból, jogi eszközök hiányában, becsülete védelmében gyilkol: s mint gyilkos a „szabad sajtó” gátlástalanságának áldozata. Az sem lehet igazán kétséges, hogy a terrorhullám kiváltója nem a MEINHOF-cikk volt. Amikor Böll a názáreti születésének ünnepén arra figyelmeztet, hogy amíg a „fogat fogért” ószövetségi elvének alkalmazása az erőszak növekedéséhez és végső soron a jogállamiság összeomlásához, addig a krisztusi megbocsátás elvének alkalmazása a jogállamiság keretei között az erőszakspirál visszacsavarásához vezethet, akkor lehetett naiv – és az adott esetben, mint a későbbiek bizonyították, az is volt! –, de semmiképpen sem erőszakra buzdító. De mi a helyzet a SZOLGÁLATI ÚT-tal? 1965-ben, amikor játszódik, 1966-ban, amikor megírta, az erőszak bármely formájának tudatos politikai alkalmazása még ismeretlen volt a nyugatnémet társadalomban. Ezért ha Böll elbeszélése valóban, mint általánosan felteszik, a „*dolgok elleni erőszak*” elvét mint a tiltakozás egyik lehetséges és kívánatos formáját népszerűsíti, akkor mégiscsak más fényben kell látnunk a MEINHOF-cikket és a KATHARINA BLUM című elbeszélést is.

Döntő kérdés tehát annak tisztázása, hogy mi készíthette Böllt a hatvanas évek közepén a SZOLGÁLATI ÚT megírására. Milyen összefüggés mutatható ki az elbeszélés és a '68-as nyugati diákmozgalmak között? Én azt állítom, hogy az elbeszélés megírását nem az erőszak elvének elfogadtatása, sokkal inkább a művészet társadalmi eljelentéktelenedésének kiábrándító tapasztalata motiválhatta. Az állítás talán meglepő, de csak addig, amíg el nem olvassuk a szerző BEVEZETÉS A „SZOLGÁLATI ÚT”-HOZ (ford. Bor Ambrus, EINFÜHRUNG IN „DIENSTFAHRT”, 1967) című cikkét, amelyet – ebben az összefüggésben ezt is érdemes megemlíteni – katolikus világi papok és hívők folyóiratába írt. Itt ugyanis az elbeszélés keletkezésének körülményeiről a következők állnak: „*Ebben az időben sokat gondolkoztam azon, hogy a társadalom odaadó művészettisztele a művész számára nem más, mint gumicella*” (E II,2533).² Böll természetesen nem csak úgy általában elmélkedik a művészet értelmetlenné válásáról, és nem véletlenül „*ebben az időben*”: önnön művészetéről is szó van, és peddig a hatvanas évek társadalmi folyamatai felől nézve. Böll a művészetnek és az ő művészetének várt társadalmi hatása és az általa is megfigyelt társadalmi folyamatok között súlyos ellentétet lát.

A politikai szférában Böll megítélése szerint a hatvanas évek közepén, az ellentmondásos eredményeket hozó adenaueri korszak lezártaival növekvő veszélynek van kitéve a német társadalom fiatal demokratikus rendje. Attól tart, hogy a két legnagyobb párt koalícióra lép, s ezzel a korábbinál is értelmetlenebbé válik a kicsinyre zsugorodó politikai ellenzék. A több mint kétharmados parlamenti támogatást élvező

kormány lebonthatja akár a német fegyverkezés meglévő alkotmányos korlátait is, a tervbe vett szükségállapot-törvény meghozatalával pedig megteremtődhet a legális lehetőség a demokratikus intézményrendszer felfüggesztésére. Mindezek a változások eszményi keretet képezhetnek egy olyan politikus számára, mint Franz Joseph Strauss: a nagykoalíció tehát növelheti esélyét, hogy a következő választások után ő legyen a kancellár. Strauss kancellársága pedig belpolitikailag diktatúrát, külpolitikailag háborút jelenthet.

A művészet szférájában Böll két tendenciát figyelt meg: a happening diadalújtját és a dokumentarista irodalom térhódítását. A dokumentaristák szándékuk szerint „változtatlanul” adják közre a múlt egy darabját, az alkotómunka az anyag kiválasztására szorítkozik. A happening-művészek ezzel szemben szinte tetszőleges az anyaga: a lényeg, mint angol neve is mutatja, maga a „történes”, ez a nagyon is sajátos „műtösz”, amely a többnyire esetlegesen kiválasztott anyag deformálásából áll. A két, egymással élesen ellentétes művészetfelfogás tehát egy vonatkozásban azonos, mégpedig abban, hogy programatikusan lemond anyagának megformálásáról. Böll felfogása szerint azonban csak a megformáltak van saját léte, s csak a saját léttel bíró birhat jelentéssel. Ezért úgy látta, ha a nagyközönség elfogadja a dokumentarizmust és a happeninget annak, aminek manifesztumok nyilvánítják, vagyis művészetnek, akkor ez a nagyközönség elvesztette a formálás iránti érzékét vagy igényét, s ezzel elvesztette azt a hitét is, hogy a művészet mondhat valamit neki, hatással lehet létére.

Böll a maga számára mindebből két következtetést vont le. Egyrészt maga is „dokumentarista” lett – de nem Peter Weiss vagy Rolf Hochhuth módján. Vagyis nem jelentősnek tartott bírósági tárgyalásokat jegyzett le, nem elhallgatott történelmi eseményeket állított színpadra. Saját élettapasztalatát kezdte esszéikben feljegyezni, szónoki emelvényeken elmondani. Az író mellett színre lépett az eddig háttérben maradt polgár, és életének dokumentumaival közvetlen politikai hatást igyekezett elérni. 1968-ban tüntetett a szükségállapot-törvény ellen, és beszédet tartott a demonstrálók-nak Bonnban. 1972-ben Brandt oldalán részt vett a választási harcokban. 1974-ben a szociáldemokraták országgyűlési frakciója előtt beszélt a parlamentben. Másrészt „happening”-művész lett, de kicsit másképp, mint mondjuk azok, akik ez idő tájt Ulmból csináltak „műalkotást” – (*In Ulm, um Ulm und um Ulm herum*) – a sok történésbe még a légierőt is bevonva.³ Böll ugyanis nem csinálta, de *megírta* a „happeninget”, a SZOLGÁLATI ÚT-ban a katonai dzsip felgyújtását s azt a bírósági tárgyalást is, amely a történetet happeningnek minősítette.

Hogyan lett a bírálóból imitátor, s mit jelent az a különbség, amely Böllt elválasztja a valódi dokumentaristáktól és happening-művészeketől? A dokumentarista irodalomhoz való viszonya nem szorul bőségebb magyarázatra: dokumentumok közreadása önmagában, manipulatív szándékok nélkül nem lehet káros, viszont lehet nagyon is hasznos – másodlagos, hogy mikor tekintjük ezt is művészetnek, s mikor nem. Más a helyzet a happeninggel: miközben művészetnek jelenti ki magát, s arra törekszik, hogy az egyedül lehetséges művészetnek tekintsék, Böll szerint épp ellentéte a művészetnek: antiművészet. De akkor hogy került a happening a SZOLGÁLATI ÚT-ba?

Könnyebben megértjük, ha megvizsgáljuk azokat az esszéket, amelyek a SZOLGÁLATI ÚT megírása és megjelenése körül keletkeztek, s amelyek tartalmazzák Böll aktuális felfogását a művészetről és antiművészetéről. Az idetartozó esszék közül a BRIEF AN EINEN JUNGEN NICHTKATHOLIKEN (LEVÉL EGY NEM KATOLIKUS IFJÚHOZ) 1966. szeptember 9-én jelent meg Enzensberger *Kursbuch*-jában. DIE FREIHEIT DER KUNST

(A MŰVÉSZET SZABADSÁGA) című beszédét 1966. szeptember 24-én mondta el a wuppertali színház megnyitása alkalmából. AN EINEN BISCHOF, EINEN GENERAL UND EINEN MINISTER DES JAHRGANGS 1917 (EGY 1917-ES PÜSPÖKNEK, TÁBORNOKNAK ÉS MINISZTERNEK) 1966. december 1-jén jelent meg a *Die Zeit*-ben. E három írás közül A MŰVÉSZET SZABADSÁGA tett szert a legnagyobb hírnévre, ezért most közelebbről csak ezzel foglalkozom. Ezt a beszédet szokták ugyanis az állam elleni első nagy anarchista támadásként értelmezni azok, akik Böllben vélték megtalálni a terrorizmus szellemi atyját. A sok értetlen kommentár idővel kikényszerített az íróból is egy önértelmezést: 1974-ben (egyébként röviddel a KATHARINA BLUM megjelenése után) így foglalta össze A MŰVÉSZET SZABADSÁGA alap gondolatát: „*A wuppertali színházban azt mondtam az embereknek, ne hagyják magukat művészettel megejtetni [...] figyeljenek az államra, az övék, politizáljanak.*” (E III, 171.)

Ez a wuppertali beszéd számomra az első, rejtett bevezetés a SZOLGÁLATI ÚT-hoz. A később írt második, címe szerint is BEVEZETÉS A „SZOLGÁLATI ÚT”-HOZ ÉS A MŰVÉSZET SZABADSÁGA közötti szoros kapcsolat tárja fel ezt az összefüggést. Böll a BEVEZETÉS-ben ugyanis magát, A MŰVÉSZET SZABADSÁGA egy fontos gondolatát idézi. Azt a társadalmat, amely mindenkit, aki csak művésznek nevezi magát – így például még a holland „provó”-kat is! – komoly művésznek tart, és mindenre, amit „művészet”-nek mondanak – így például a „happening”-et is! – a művészetnek kijáró áhitattal tekint, „*foglalat nélküli*” és „*felfoghatatlan*” társadalomként minősíti (E II, 253). Ezt a jellemzést azonban már ismerhettük A MŰVÉSZET SZABADSÁGÁ-ból: ott is úgy beszélt a „*tömegről, amelybe valamennyien beletartozunk*”, mint valami „*foglalat nélküli*”-ről és „*felfoghatatlan*”-ről (E II, 229). A szövegkörnyezet is hasonló. A társadalmat azért kell így jellemeznie, mondja Böll Wuppertalban, mert az mindenkit, aki Bonnban politikusnak mondja magát (még ha nemzetiszocialista múlttal rendelkezik is!), komoly politikusnak tart, és a fővárosi politikai „happening”-et (E II, 229) valódi államnak kijáró tisztelettel övezi! Böll megfelelést lát tehát a „provók” és a „politikusok”, illetve bizonyos típusú művészet és bizonyos típusú állam között. A megfeleltetés nem csupán alkalmi ötlet, retorikai fogás: mélyebb alapja van. Ez az alap Böll hatvanas években kiforró művészetfelfogása, amely az „*anyag*”, a „*deformáció*”, a „*rend*” és a „*szabadság*” fogalmaira épül.

A happening a művészet lényegét jelentő megformált rend helyett – véli Böll – a deformálást tekinti végcéljának. Ezért nem is töltheti be a művészet szerepét, és veszélyes, ha művészetnek adja ki magát. Ugyanígy veszélyesnek tartja Böll azt a politikai happeninget, amire Bonnban lesz figyelmes, s amelynek lényege „*az állam deformálása*” (E II, 229). De ebben a vonatkozásban nem csak az a veszély áll fenn, hogy a deformált államot polgárai valódi államnak fogadják el. Az igazi veszély abban áll, hogy ez az állapot, mégpedig függetlenül attól, hogy milyenként élük meg a polgárok, szükségszerűen átmeneti. Mert hasonlóan a művészethez, amelyben az anyag deformálása még nem maga az alkotás, csak a műalkotáshoz, vagyis a „*rendezett és megformált anyaghoz*” (E II, 228) vezető út egyik lehetséges, sőt többnyire szükséges fázisa, a politikában nem lehet végállapot a deformált, belső szilárdságot nélkülöző állam. Ezért csak idő kérdése, hogy a társadalomban mikor támad fel az igény a nagy rendező, a „*politikai messiás*” (E II, 229) iránt. Mert ha a társadalom érzéketlennek mutatkozik a szabadságot és a rendet képviselő autentikus művészettel szemben, akkor nagyon is valószínű, hogy hasonló érzéketlenséget mutat a megvalósítandó forma, a politikailag szükségszerű stabilitás, a szilárd állam szabadsága és rendje iránt is. Vagyis közömbösségben képtelen lévén maga formálni saját államát, rábizza ezt a feladatot arra, aki el-

hiteti vele, hogy ő a politikai rendező. A művészetérzéketlen tömeg meg fog elégedni piciny szabadságokkal és primitív szabadosságokkal. Le fog mondani az igazi szabadságról, arról, hogy közösségi létének terét maga formálja meg.

Miután Böll azt tapasztalta, hogy az autentikus művészet, hogy önnön művészetében abban a közegben, amelyben él, hatástalan, s ez a tapasztalat azt mondatta vele Wuppertalban: „*ne hagyjátok magatokat művészettel megeztetni*”, mit tehetett ő maga? Láttuk, polgárként tüntethet, és beszédeket intézhet a polgártársakhoz és képviselőikhez. Ez azonban egy olyan művésznek, akinek hivatása alapvető létezési módja, nem jelenthet megoldást. Nem jelenthetett megoldást annak, aki a politikai szabadság, a közformált rend feltételét az autentikus, a formát teremtő művészetben látja. A kortársi hatás érdekében és véleményét kifejező Böllnek meg kellett hát kísérnie a „divatos” dokumentarizmus és a „divatos” happening elveit valamilyen módon művészetébe beemelni. Ez a megoldás számára azért is kínálkozott, mert a dokumentarizmus és a deformálás egy bizonyos fajtája művészetfelfogásában már jóval korábban megjelent. A dokumentarizmus sajátos esetére vonatkozik Böllnek az a már 1952-ben kinyilvánított és egész életében hangoztatott nézete, hogy a művészet akkor a legtökéletesebb, ha „*valóság és szimbólum egybeesik*” (E I,44), vagyis ha a valamilyen módon kiválasztódott anyag kivételesen önmagában megformáltnak mutatkozik. (Böll egyik példája 1968-ból származik. Szemtanúként élte meg Prága szovjet megszállását: „*Kafka szülőháza előtt egy tank állt, csöve Kafka mellszobrára meredt. Szimbólum és valóság itt is egybeesett.*” E II,310.) Az antiművészet iránti érzékenysége a deformálás kategóriájára épül, amely, ha nem áll fenn szimbólum és valóság kivételes egybeesése, a művészi alkotófolyamat elengedhetetlen fázisa. Böll a BILIÁRD FÉL TÍZKOR (BILLIARD UM HALB ZEHN, 1959) című regényében, amely a művészet hatáslehetőségeit is tematizálja, bőségesen foglalkozik a deformálás lehetséges változataival. A deformálás azonban nemcsak a művészi alkotás része, hanem, mint láttuk, Böll szerint része a strukturálisan rokon politikának, s amire itt térhetünk ki először, része a strukturálisan rokon vallásnak is. Pontosabban mindazon vallásoknak része, amelyek ismerik az áldozást, a deformálás sajátos módját, mint szakrális cselekményt. Ezért nem a deformálás mozzanata maga a negatívum. Antiművészté akkor válik ez a művelet, ha nélkülözi a formálást mint korrelátumot, s így értelmezhetetlen marad. A hatvanas évek közepén az igazán új elem Böll gondolkodásában tehát az, hogy a megformált anyag, a művészet hatása a deformálásban is jelentkezhet, illetve bizonyos feltételek között csak ebben. Így *elméletileg* egy olyan társadalomban, amely elvesztette érzékét a szimbólumok iránt, vagyis a művészetet (hasonlóan a valláshoz) a társadalom léttereitől elhatároltan és attól függetlennek gondolja, s épp ezért mindent, amit művészetnek nyilvánítanak ki, elfogadhat és el is fogad művészetnek, a hatás kierőszakolásának, a társadalmi és a művészi szféra összekapcsolásának egyetlen lehetséges módja, a művészet és a hatás összekötése a deformálás aktusában. Ha ellenzed a hadsereget és a háborút, ne kövesd a LÜSZISZTRATÉ-t író Arisztophanész vagy az IPHIGENIÁ-t író Goethe példáját, pusztítsd el a háború eszközeit, és nevezd happeningnek.

Böll azonban mégsem ezt teszi, nem lépteti a művészet helyére az (igazságos?, új társadalmat hozó?) erőszakot. Azt írja meg, hogy hogyan reagálna egy ilyen tette az a társadalom, amelyben nincs igazi, erős ellenzék, és amelyben a művészetnek nincs szerepe. Vagyis amikor Böll a deformálandó anyagot, az elégetendő katonai dzsipet maga alkotja meg, következésképpen a deformálást csak szimbolikusan hajtja végre, amikor a „happening” egy megformált, a nyugatnémet hadsereg hétköznapijainak de-

formálásából létrehozott, hangsúlyosan „megcsinált” elbeszélésben történik meg, akkor nem beszélhetünk a deformálás propagálásáról, de sokkal inkább a társadalom és művészet viszonyának szatirikus ábrázolásáról.

Ha Böll 1971-ben mégis úgy vélekedik, hogy a SZOLGÁLATI ÚT-at „cselekvésre való felszólítás”-ként (J, 155) kellene értelmezni, akkor ezzel aligha arra gondol, hogy tömeges dzsiplopásokot és -égetéseket szeretne látni. Bár van olyan szereplő az elbeszélésben (a szocialista Hornné), aki szerint jó lenne, ha „minden katonának eszébe jutna, hogy felgyújthatja autóját vagy a repülőgépét!” (R III, 487). És olyan szereplő is van (a gazdag Agnes Hall), aki vagyonát azzal a feltétellel hagyná a dzsipet felgyújtó ifjú Gruhlra: „Mindén évben egyszer gyűjtsen fel egy olyan autót [...] mondhat érte egy ilyen tüzes misét [...] azt a Mindenszentek litániáját is elénekelheti hozzá: Szent Ágnes, Szent Cecília, Szent Katalin – ora pro nobis” (R III, 494). Mégis, az elbeszélés „üzenete” itt sem azonosítható egyes szereplőinek kijelentéseivel. Nem arról van tehát szó, hogy a tömegesen aktivizálódó, a kevés kiválasztott alkotó helyére lépő „közreműködő”-k (R III, 563) semmisítsenek meg hadfelszerelést a „dokumentarista” Hornné értelmében (aki ezt a politikai harc egy formájának hajlandó tekinteni) vagy Agnes Hall értelmében (aki híve lett az antiművészet elméletének és gyakorlatának). A fegyverkezési hajsza ellen aligha lehet jogállami keretben a hadfelszerelés tömeges és kártalanítással egybekötött – ezzel a feltétellel mentik fel a SZOLGÁLATI ÚT-ban a dzsipfelgyújtó „művészek”-et – megsemmisítésével harcolni. A hadfelszerelés folyamatos elhasználása (sőt megsemmisítése) a hadseregen belül rendszerimmanensen folyik, mégpedig békeidőben is: elég nyilvánvalóvá vált ez már – Nyugat-Németországban a hatvanas években például az emlékezetes sorozatos Starfighter-lezuhanások kapcsán.

A „természetes elhasználódás” csekély mérvű fokozása a fiktív dimenzióban tehát nem más, mint szatíra; a jogi dimenzióban pedig nem lehetne más, mint egy túl messzire menő, szankciókat kiváltó játék. Így az *ábrázolt* antiművészet aligha tekinthető az autentikus művészet tényleges továbbfejlesztésének a közvetlen társadalmi hatás irányában. De demokratikusabb sem lett az „új” művészet: a SZOLGÁLATI ÚT-tal nem új „közreműködő” debütált. A megformált elbeszélés valójában olyan társadalom állapotát rögzíti, amelyben az emberek nagy része elvesztette a képességét, hogy egy művész szimbolikus „tetteire”, a művekre megfelelő módon reagáljon.

Épp ezért, amikor Böll még nem vesztette el hitét a művészet hatalmában és közvetlen politikai hatásában, vagyis még 1964-ben is, a frankfurti egyetemen tartott poétikai előadásaiban a következő képpel írta le műalkotás és az általa kiváltott hatás viszonyát: „Mit érhet el egyáltalán egy »poéta«? – itt a görög szónak eredeti, »tettes« értelmében. Hiszen sem kirakatokat, sem templomablakokat nem ver be kővel; ha egyáltalán valahová követ hajigál, akkor többnyire csak a vízbe, mert a körök érdeklik, amit a víz kirajzol, és csodálkozik, ha azt látja, hogy az eldobott kő nemcsak köröket vet, hanem – minden fizikai törvényt meghazudtolva – hullámokat is ver.” (E II, 51f.)

És mert kiábrándultsága nem tette politikai „tettessé”, csak szatirikus poétává, a SZOLGÁLATI ÚT megjelenése után is elutasította az 1968-ban kibontakozó diákmozgalmak „Dolgok elleni erőszakot!” jelszavát. Böll egy 1969-es cikkében a tüntetésnek ezt a kirakatokat és templomablakokat beverő módját – analóg módon a happening = antiművészet minősítéssel – „álbalhé”-nak (E II, 358) nevezte, amelyre semmi szükség nincs. A „berendezés” összetörése, akárcsak az antiművészet produkciója, felfoghatatlan marad a polgárság széles rétegei számára, s így, írja Böll, nem érheti el politikai célját, „a tudat átforgalmazását” (E II, 358), a társadalmi berendezkedés megváltoztatása igényének felébresztését.

Mégis, a politikai diktatúrába fordulás veszélyének elhárultával – de ekkor és csak ekkor – elismerően beszél nemcsak a szatirikusan imitált, hanem a valódi antiművészetéről is. Az NSZK történetének abban a fázisában, amikor Strauss politikai vereséget szenved, amikor Böllnek a legerősebb abbéli reménye, hogy megerősödhet a bekövetkezett és általa üdvözölt erkölcsi-politikai fordulat, művészetet és antiművészetet együtt és egymás mellé rendelve említette meg. 1970-ben volt ez, amikor a zsidó–német megbékélést célul kitűző rendezvény, a „Testvériség hete” szónokaként Kölnben azt mondta: „*A jelenlegi nemzetközi mozgásokat a gyáráktól kezdve a legszentebb hivatalokig és székekig, [...] a művészetben és az antiművészetben [...] úgy értelmezem, mint egy nagy kísérletet a régi keretek feladására vagy széttrészésére, mint a testvériség első fokát vagy előfeltételét*” (E 2,466).

Végszó

Láthattuk: KATHARINA BLUM nem a SZOLGÁLATI ÚT továbbírása: nem a „dolgok elleni erőszak” elvének radikális, az embereket is magába foglaló kiterjesztését igazolja. De a SZOLGÁLATI ÚT sem a „dolgok elleni erőszak” elvét propagálja. Igazi témája a művészet elszigetelhetősége a demokráciában, ami viszont egyet jelent a demokrácia megkurtításával. Az elszigeteltség ugyanis korlátozza, illetve lehetetlenné teszi a művészet számára, hogy szava legyen a társadalmat formáló etikai értékek meghatározásánál, miközben épp ezeknek az értékeknek szabad meghatározása a demokrácia értelme.

Láthattuk, hogy ez a probléma mennyire éles volt a nyugatnémet társadalom egy adott időszakában. A hatvanas évek közepén félni lehetett, hogy egy eljövendő politikai „messiás” megszünteti az értékek meghatározásáért folyó küzdelmet, és a maga képére formálja a „köz” társaságot.

Ha végül is az, amitől Böll legjobban félt: Strauss kancellársága nem valósult is meg, és ha ez őt magát a dzsipfelgyújtók védőügyvédjéhez, a nevével is a tolvajok és művészek görög patrónusát idéző dr. Hermeshez hasonlóan „*helyrehozhatatlanul és jöveteletlenül a hamis próféta [...] hírébe hozta*” (R III,479), a történelem menete azt bizonyította, hogy félelme nem volt alaptalan. A nagykoalíció, mint tudjuk, létrejött. Strauss 1968 márciusában a nagykoalíció hadügyminisztereként sikraszállt a német haderő nukleáris felfegyverzéséért. Az alkotmánymódosításra képes nagykoalíció meghozta a szükségállapot-törvényt. Hogy a politikai események nem Strauss kancellárságában csúcsosodtak ki, annak egyik oka épp az, hogy Böll íróként és publicistaként közölt figyelmeztetései, cseles, szatirikus elbeszélései és túl messzire menő gúnyiratai állampolgári akcióival együtt mégiscsak elérték a társadalom egy meghatározó rétegét – Böllt sokan és hangosan „*a nemzet lelkiismereté*”-nek kezdik tartani. A nagykoalíció végül is nem a politikai messiás hatalmát készítette elő, hanem egy Böll számára pozitívként üdvözölt fordulatot: egy valóban keresztény elveket érvényesíteni kívánó politikát (amelynek Heinemann, az 1969 márciusában megválasztott új protestáns államfő volt a megszemélyesítője), és egy új, erkölcsileg is vállalható külpolitikát (amelynek Willy Brandt, az 1969 októberében megválasztott új szociáldemokrata kancellár volt a megszemélyesítője).

Ez felszabadította a katolikus, konzervatív Böll formálójerejét. Többek között ezeknek a változásoknak volt köszönhető, hogy a reménytelenség regénye, az EGY BOHÓC NÉZETEI (ford. Bor Ambrus, ANSICHTEN EINES CLOWNS, 1963) és a SZOLGÁLATI ÚT után megszülethetett a reményt megújító nagy mű, a Nobel-díjat hozó CSOPORTKÉP

HÖLGGYEL (ford. Bor Ambrus, GRUPPENBILD MIT DAME, 1971). Ez a megformált regény stílusát tekintve – most már látjuk, nem véletlenül – a dokumentarista irodalom paródiája. Egyik fő jelenete, a szemetekes happeningje, mély ironiával, szakrális értékeket véd. A regény világán kívül azonban folytatódik az antiművészet gyakorlata és elmélete – neve most posztmodern, elmélete a dekonstruktivizmus. Nagy kérdés: milyen kontextusban beszélhetünk pozitívan róluk?

Jegyzetek

1. Thomas Mann: GESAMMELTE WERKE. Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 12. kötet, 972. o.
2. Valamennyi idézet esetében a német lelőhelyet adjuk meg, a következő jelzetekkel: E I–III – ESSAYISTISCHE SCHRIFTEN UND REDEN, 1–3. kötet; J I – INTERVIEWS. Sajtó alá rendezte: Bernd Balzer, Köln, Kiepenheuer und Witsch, 1978; R I–IV – ROMANE UND ERZÄHLUNGEN, 1–4. kötet. Sajtó alá rendez-

te: Bernd Balzer, Bornheim-Merten. Lamuv Verlag, Köln, Kiepenheuer und Witsch, 1987.

3. Lásd az utalást az ulmi happeningre az EGY SZOLGÁLATI ÚT VÉGÉ-ben (Büren professzor szakértői véleménye): „sőt egyszer még a Bundeswehr lökhajtásos vadászgépeinek motorjai is közreműködtek néhány pillanatig efféle műalkotás létrehozásában” (R III,564).

Kalmár Melinda

AZ IDEOLÓGIÁKÖZVETÍTŐ NYILVÁNOSSÁG SZERKEZETVÁLTOZÁSA (1948–1958)

A Központi Vezetőség 1953. júniusi határozata a gazdasági hibák mellett a korábbi ideológiai munkát is elmarasztalta, mert a párt az ideológiai kérdéseket „szinte albertbe adta” egyetlen embernek, azaz Révai Józsefnek, aki 1953 nyaráig népművelési miniszterként nemcsak a kulturális élet és az irodalmi ügyek irányítója, hanem a sajtó és a rádió felügyelője is volt. A júniusi határozat kimondja, hogy a párt sajtója, a *Szabad Nép* és a *Társadalmi Szemle* a konkrét magyar vonatkozásokat illetően nem foglalkozott eléggé az elméleti-politikai kérdésekkel. Az ideológiaformálás módszereit ezért meg kell változtatni úgy, hogy közben a párt- és az államvezetés között megfelelő viszonyt kell kialakítani.

(Az első formáció – 1948–1954)

A kommunista vezetés a hatalom kiépítésének kezdeti szakaszában az ideológiai munkának, azaz (a) lojális közvélemény megteremtésének valóban nem tulajdonított különösebb jelentőséget. A meggyőzéssel, érveléssel szemben egyfelől előnyben részesi-

tette az adminisztratív módszereket, az ellenfelek kiszorítását a politikai életből, másfelől elegendőnek vélte, ha a politikai hatalom egyik kulcsembert, a négyes fogat egyik tagját bizza meg az ideológiai keretek, vagyis a hazai viszonyokra alkalmazott kommunista elmélet kidolgozásával és a megfelelő intézmények megszervezésével.

A sajtóval kapcsolatban a párt taktikája 1947 őszeig az volt, hogy szovjet segítséggel ellenőrzése alatt tartotta a papírgazdálkodást, és papírhiányra hivatkozva a *lapkiadás struktúráját* oly módon alakította, hogy korlátozta általában a reggeli politikai napilapok és persze főképpen az ellenzékiek megjelenési lehetőségeit, míg a sajtószabadság látszatát fenntartva hozzájárult ahhoz, hogy bőségesen jelenjenek meg nem (párt)politikus, olvasmányos, színes magazinok és bulvárlapok.¹ Az MDP megalakulása, azaz a kommunista párt hatalomra jutása után viszont ez utóbbiak számát lényegesen csökkentették, a napilapok szerkesztőseit összevonták, és kialakították a sajtónak azt a szigorúan centralizált struktúráját, ami a nyolcvanas évek végén lezajlott rendszerváltásig többé-kevésbé változatlan maradt. A legfontosabb tudnivalókat az országos és megyei (központi) pártlap és a társadalmi szervek lapjai közölték, amelyek példányszámát adminisztratív úton (papírellátás), gazdasági előnyökkel (terjesztés premizálása) és politikai kampányokkal egyaránt földuzzasztották.

Miután a korábban kiscsoportvezetés alatt álló Tájékoztatásügyi Minisztériumot 1948 márciusában megszüntették, a sajtóval kapcsolatos adminisztratív ügyek a Miniszterelnökség sajtóosztályának hatáskörébe tartoztak, majd 1950-től a sajtó állami irányítását, a rádiót is beleértve, a Révai József vezetésével álló Népművelési Minisztérium Tájékoztatói Főosztálya látta el.

A pártellenőrzés középszintű hivatali szerve a Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Osztálya (APO) volt, de adminisztratív szerepe csak az 1955. márciusi visszarendeződést és hatalmi elbizonytalanodást követően nőtt meg jelentős mértékben. 1953-ig a szerkesztőségek, a szerkesztők és főszerkesztők leginkább *közvetlenül* a Politikai Bizottság tagjaitól kaptak utasítást, nemritkán magától a párt vezetőjétől, Rákositól.² Az újságírók társadalmi szervét, a MÚOSZ-t 1950 júniusában szervezték át, apparátusát és költségvetését a minimumra csökkentették, működése teljesen formális volt, elnöksége a minisztériumi (párt)döntéseket hagyta jóvá. A szervezet elsősorban a „*megyei és üzemi újságírók szövetsége*” volt.³

1952-ben az Agitációs és Propaganda Osztály egyik ülésén Révai József azt mondta, hogy MÚOSZ-ra azért van szükség, mert a többi szocialista országban is van.

A pártellenőrzés alá vont nyilvánosság intézményeinek alakítását nagymértékben befolyásolta az, hogy Révai a modern sajtó lehetőségeit nem használta ki. A lukácsi műveltség hatása alatt működő népművelési minisztert a nem művészeti sajtó kevésbé érdekelte, mert szerepét a közvélemény formálásában alábecsülte. Az ideológiateremtésnek és a politikai akarat közvetítésének más, sajátos formáját választotta, amit úgy szoktunk jellemezni, hogy az irodalomnak kiemelkedő szerepet szánt a társadalmi tudat átalakításában, vagy ahogyan akkoriban megfogalmazták: a nép nevelésében. Ez az elv azonban nemcsak azt jelentette, hogy az irodalom a saját társadalmi funkciójához képest kiemelt szerepet játszott, amikor közvetlenül részt kellett vennie a politikai agitációban, hanem azt is, hogy a nyilvánosság intézményeinek kialakítása és a meghatározó kulturális ideológia konzervatív módon *irodalmi jellegű* volt.

Ez az esztétizáló ideológiaképzés, amely stratégiáját a szocialista realizmus megvalósíthatóságának eszméjére és egy kialakítandó *irodalmi/irodalmár elite* alapozta, leg-

inkább az érzelmekre akart hatni, didaktikus és kultikus volt. Kiválasztott író(filozófus)-reprezentánsokat büntetett és jutalmazott, személyükön, sorsukon és műveiken keresztül bemutatva és felmutatva a követendő mintát.⁴

A szervezeti élet reprezentánsa maga az Írószövetség volt, amelynek pártszervezete 1950–51-től egybegyűjtötte az összes párttag író, akik korábban különböző pártalapszervezetekhez tartoztak (például az MTI-hez, rádióhoz, az egyetemhez). Paradox módon éppen ez a centralizálás tette lehetővé, hogy a szigorúan ellenőrzött társadalmi lét keretei között kialakuljon egy olyan fórum, amely végül a hatalmi szándék ellenére valódi nyilvánosságként működött, és az ellenállás egyik központjává válhatott. A sajtó (párt)szervezeti élete ezzel szemben széttagoltabb volt, mivel az újságíróknak nem volt egységes pártszervezetük, s így a szerkesztőségek pártalapszervezeteihez tartoztak.⁵ Ennek egyik oka éppen a MŰOSZ szerepének alábecsülése volt, másrészt a szerkesztőségeket a hozzájuk kapcsolódó pártszervezettel könnyebben lehetett ellenőrizni. Az írószövetségihez hasonló ellenállás ezért nem is az újságíró-szövetségen belül alakult ki, hanem a párt központi lapjának szerkesztőségében, a *Szabad Nép* újságírói között, majd a Lapkiadónál és a *Magyar Nemzet*nél.⁶

(A formáció átalakulása – 1954–1955)

Az ideológiaközvetítés hatalmi gyakorlatában és a nyilvánosság szerkezetében szembeutó változás 1954-ben következett be, amikor megalakult a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala, s ezzel párhuzamosan megszűnt a Népművelési Minisztérium Tájékoztatási Főosztálya, az APO sajtóval foglalkozó dolgozóinak létszámát pedig jelentősen csökkentették. A hivatal létrejöttét megelőzte az ideológiai és propagandamunkát is bíráló júniusi határozat, Nagy Imre miniszterelnöki kinevezése és Révai eltávolítása a hatalomból.

A Tájékoztatási Hivatal megalakulásával rövid időre megteremtődött a párttól elválasztott, önálló állami tájékoztatás intézménye, ami lényegét tekintve inkább alternatív párttájékoztatás volt. Fontos változást jelentett az is, hogy a hivatal a politikai információ közvetítését elsősorban a sajtóra és nem az irodalomra bízta, s ezzel megbontotta a több éve tartó anakronisztikus, irodalmias ideológiaközvetítés monolitikus rendjét. A Tájékoztatási Hivatal azonban formálisan és informálisan is megkettőzte a tájékoztatás struktúráját. A Minisztertanács határozata kimondta, hogy a minisztériumok és az országos szervek a sajtót országos jelentőségű kérdésekben csakis a hivatalon keresztül informálhatják.⁷ Ez esetben ez azt is jelentette, hogy a hivatalos párttájékoztatástól gyakran eltérő információval látták el a szerkesztőségeket. Az APO egyik jelentése 1955 tavaszán arról panaszkodik, hogy sokak véleménye szerint a sajtóirányításnak két vonala van: „[...] az egyik az állami vonal (Tájékoztatási Hivatal), amelyik inkább a »júniusi út híveinek« vonalát követi, a másik a pártvonal (Agit. Prop. Osztály), amelyik teljes egészében a »baloldali túlzók« vonalát érvényesíti. [...] Jellemző, hogy a szerkesztőségekben a »pártvonallal« szemben szívesebben fogadták az »állami vonal«, a Tájékoztatási Hivatal tájékoztatását, mert ez jobban szívük szerint való volt, nyitott kapukat hagyott, módot adott »egyéni« vélemények hangoztatására. Érezhető volt, hogy a Tájékoztatási Hivatal keresztezi az Osztály munkáját, és alkalmat nyújt az Agit. Prop. Osztály-ellenes nézetek terjedésére”.⁸

A hivatal azonban nemcsak formális, hanem informális úton is terjesztette a híreket. Nagy szerepe volt ebben Vásárhelyi Miklósnak, aki ekkor a Tájékoztatási Hivatal elnökének, Szántó Zoltánnak a helyettese volt, de valójában ő irányította a munkát. Vá-

sárhelyi Miklós személyében a tájékoztatás élére olyan ember került, aki értett a sajtó ügyeihez, aki maga is újságíró volt, s aki összekapcsolta a felülről jövő tájékoztatást az újságírók alulról jövő mozgalmával.

A hivatal megszervezésekor maga köré gyűjtötte a hasonlóan gondolkodókat, a júniusi út mellett elkötelezetteket, s mindeközben az APO egyes jelentései arról szóltak, hogy folyamatosan szivárogtatta ki a nem hivatalos vagy, ahogyan az APO nevezte: zsebinformációkat.⁹ Ilyenformán a Tájékoztatási Hivatal az újságírói ellenállás első legfelső szintű, hivatalos keretek között nem hivatalos ellenzéki szervévé vált, ami a MÚOSZ alkalmatlansága miatt decentralizált ellenzéki csoportokkal, szerkesztőségekkel tartott kapcsolatot, részben hivatalosan, részben informálisan, baráti kapcsolatokon keresztül.

Ebben az időben a lapok színesebbek, változatosabbak lettek, újjáéledtek az addig háttérbe szorított műfajok: így a tárca, a karcolat és a riport. A MÚOSZ anyagi helyzete jobb lett, a szövetségi élet megélenkült, előadásokat és vitákat szerveztek, az újságírók kezdeményezésére sorra alakultak a szakosztályok. Az elnökség azonban mindvégig passzív maradt.

1955 nyarán, Nagy Imre leváltását követően a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalát megszüntették, és a sajtóügyeket visszautalták a Népművelési Minisztérium hatáskörébe, illetve a Minisztertanács titkárságához. A KV 1955. júniusi határozata kimondta, hogy a sajtó, továbbá az állami tájékoztatási szervek és a kapcsolódó társadalmi szerv (MÚOSZ) elvi és politikai irányítása és ellenőrzése elsősorban a párt feladata.¹⁰ Ezzel párhuzamosan 1955-től megnőtt az APO adminisztratív beavatkozásainak a száma. A MÚOSZ az újságírókat ért retorziókat tudomásul vette, és elfogadta, hogy az elbocsátások legtöbbször a szövetségbeli tagság, illetve a szövetségben betöltött tisztségek megszűnését is jelentette.

A sajtó azonban a tiltások és adminisztratív beavatkozások ellenére 1954 őszétől egyre inkább tudatára ébredt saját jelentőségének. Ennek egyik megnyilvánulása 1955 őszén az újságírók által fogalmazott MEMORANDUM, amely tiltakozás volt a kultúra területén végrehajtott adminisztratív beavatkozások ellen. Hasonlóan nagy jelentőségű volt a Petőfi-kör 1956. júniusi sajtóvitája, annál is inkább, mert a MÚOSZ-ban 1951 óta nem engedélyezték közgyűlés megtartását. A vitában a sajtó intézményes átalakításának részletes és átgondolt koncepcióját Losonczy Géza terjesztette elő. Javasolta, hogy a Politikai Bizottság és a Miniszterelnökség tartson sajtótájékoztatókat, *a kölcsönös bizalom alapján* tájékozódjon az újságíróktól az ország helyzetét illetően, s ez az információcsera feleslegessé teszi majd a párt- és állami szervek napi, operatív beavatkozását a sajtó életébe. A magyar újságírást sokszínűvé kell tenni: emelni kell a lapok számát és oldalterjedelmét, néplapot és új hetilapokat kell indítani.

A MÚOSZ működésével kapcsolatban Losonczy Géza indítványa az volt, hogy az újságírók az írókhoz hasonlóan *egy* pártszervezethez tartozzanak, és ugyanakkor a szövetség legyen az újságírók szakszervezete is.¹¹

Szeptemberben a növekvő elégedetlenség nyomására a MÚOSZ elnöksége kénytelen volt lemondani, mivel nem engedélyezte a Petőfi-körben megkezdett sajtóvita folytatását.¹² Az irányítást egy harminc főből álló bizottság vette át, melynek elnöke s egyben a MÚOSZ ügyvezető elnöke is Haraszti Sándor lett. Ettől fogva a szövetség vezetésében többségbe kerültek azok, akik a sajtónyilvánosság területén alapvető változtatásokat akartak végrehajtani. A szövetség akkori titkára, Vadász Ferenc, 1957. júliusi

tanúvallomásában azt mondta, hogy az új vezetés a sajtónak komoly politikai, társadalmi jelentőséget tulajdonított. „*Haraszti és társai tevékenységén látható volt egy olyan törekvés, hogy az újságírásnak, a sajtónak a jövőben nagyobb teret biztosítsanak. Igyekeztek azon [sic], hogy a párt vezetését ezen a vonalon fellazítsák és lényegében egy polgári demokratikus sajtót alakítsanak ki.*”¹³

Az új vezetőség elkészítette a sajtó rekonstrukciós tervének első változatát, amelynek legfőbb tételei az 1956. október 28-ra tervezett közgyűlés elnöki referátumában hangzottak volna el. A beszámoló megfogalmazásában legfontosabb szerepe Losonczy Géának és Gimes Miklósnak volt, akik az elnökség mellett alakult közgyűlés-előkészítő bizottságban dolgoztak.¹⁴ A referátumban az áll, hogy a következő választmány már módosított alapszabály szerint fog működni, s így november 1-jétől a MÚOSZ az újságírók egységes érdekvédelmi szerve vagyis szakszervezete is lesz. A Vadász Ferenc számára elkészített elnöki beszámoló hangsúlyozta: „*Feltétlenül el kell érni, hogy a Szövetség jelentős tényező legyen a társadalmi életben [...]*”¹⁵ Ehhez azonban meg kell változtatni az újságírás intézményes lehetőségeit és az újságírók munka- és életkörülményeit. Új sajtótörvényt kell alkotni, mert az érvényben lévő 1914-es törvény nem alkalmas arra, hogy a legfontosabbat, a sajtószabadság törvényes kereteit biztosítsa. A sajtószabadság a kommunista és demokratikus sajtó teljes szabadságát jelenti, amit a fennálló törvényes államrend tiszteletben tartásán kívül semmi nem korlátozhat, azaz meg kell szüntetni a közvetett és közvetlen cenzúrát egyaránt.¹⁶ Lehetőséget kell adni arra, hogy a népi demokráciát és a szocializmus építését helyeslő állampolgárok és csoportjaik, illetve magánszemélyek is alapíthassanak lapot. Meg kell szüntetni a sajtóirányítás centralizmusát, a szerkesztőségeknek nagyobb szakmai és gazdasági önállósággal kell rendelkezniük. Szorgalmazni kell új, színesebb politikai és egyéb lapok megjelenését, a példányszámokat és a terjedelmet az olvasói elvárásoknak megfelelően növelni kell. A terjesztésben meg kell szüntetni az egyes lapok monopóliumát biztosító premizálást. Az újságírók politikai munkájának elősegítése érdekében az államnak és a pártnak rendszeresen *tájékoztatnia* kell a sajtót, lehetővé kell tenni a nemzetközi tájékozódást, a kapcsolatteremtést és az újságírók külföldre utazását. Itthon a sajtó képviselőinek állandó belépési engedéllyel kell rendelkezniük az állami intézményekbe, a legfontosabb döntéseket megelőző vitákban az újságíróknak *döntő szerepet* kell biztosítani. Javítani kell az újságírók anyagi körülményein is. A kollektív szerződést módosítani kell, bérrendezést és nyugdíjmelést kell végrehajtani, kedvezményeket kell biztosítani többek között a belföldi utazásban, üdülésben, a kulturális és sportlétesítmények látogatásában.

Mindenekelőtt azonban a sajtónak olyan tekintéllyé kell válnia, hogy „*bírálati, észrevételei ne maradhassanak hatástalanok*”.

Losonczy Géza Petőfi-körben elhangzott javaslatainak jó része tehát a MÚOSZ hivatalos programjává vált. A MÚOSZ rendes közgyűlése azonban elmaradt, s ezzel a tervezett reformok is.

(A rendkívüli helyzet)

A forradalom napjaiban a sajtó nyilvánosságában jelentős, de rövid életű változások mentek végbe. A társadalmi differenciálódásnak megfelelően a sajtóban is megjelentek a pluralizmus nyilvánvaló jelei. Október végétől a már korábban működő újságok egy-egy száma kimaradt, illetve röplap formájában jelent meg, ugyanakkor sorra jelentek meg korábban nem létező újságok, a rendkívüli helyzetre tekintettel termé-

szetesen engedély nélkül; de hivatalos úton, a kormányhoz is nagyon sok lapalapítási kérelem érkezett. Jogi státusuk szerint tehát megjelentek: legális és jogilag nem legális (forradalmi) lapok (később a Kádár-kormány alatt legális és illegális) sajtótermékek.¹⁷

A sajtóirányítás területén a legfontosabb a sajtóiroda létrejötte volt. A miniszterelnök sajtófőnökségének vezetőjévé november 1-jén Vásárhelyi Miklóst nevezték ki. A sajtóiroda látta el a Rádió felügyeletét, lapengedélyeket adott ki, de arra nem volt ideje, hogy a tájékoztatást hosszú távon befolyásoló intézkedéseket hozzon.

A MÚOSZ vezetését október 31-én átvette az aznap alakult Magyar Újságírók Nemzeti Bizottsága, amelynek titkára Schannen Béla volt. A Szövetséget irányító ideiglenes bizottságba távollétében Haraszi Sándort is beválasztották, de ő annak munkájában nem akart részt venni.¹⁸

November végén a korábbi, szeptemberben alakult választmány és a Nemzeti Bizottság vezetése egyesült, és a hónap végétől a január végi felfüggesztésig ez a testület volt az Újságíró Szövetség választmánya. Decemberben sikertelen tárgyalást folytattak Kádár Jánossal, és szintén sikertelen erőfeszítéseket tettek újságíró társaik (Gimes, Obersovszky) kiszabadítására. Tiltakoztak a kormánynál, mert a Lapkiadó felmondott az éppen meg nem jelenő lapok munkatársainak, vagyis az újságírók többségének.

November végétől január végéig a választmány gyakran ülésezett. Egy belügyminisztériumi jelentés beszámol arról, hogy a választmány sajtórekonstrukciós tervének alapja ekkor az volt, hogy a nyugatnémet sajtó mintájára többféle, a koalíciós pártoknak megfelelő politikai napilap megjelenését tartották kívánatosnak, vagyis a jelentés szerint polgári demokratikus viszonyokat akartak.¹⁹ A MÚOSZ tevékenységét a kádárista vezetés ellenségesnek ítélte, és működését 1957. január 20-án felfüggesztette, majd az ügyek átmeneti intézésére kormánybiztost nevezett ki Siklósi Norbert személyében.

(A formáció átváltozása – 1956. november 4.–1958. június)

Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának ülésein készült legkorábbi jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy a politikai élet új irányítói nem tévedtek a sajtó jelentőségének megítélésében. Noha a forradalom előkészítésében szép számmal vettek részt írók, és közülük jó néhányan kétségtelenül a radikális ellenzékhez tartoztak, az Intéző Bizottság szinte egyáltalán nem foglalkozott irodalmi ügyekkel. A sajtóval kapcsolatban viszont Kádár János már egy november 21-i vitában úgy fogalmazott, hogy „a rádió és a sajtó többet ér, mint a puská”.²⁰ Az új rezsim az ideológia közvetítésében az előző gyakorlattól eltérően már nem az irodalomnak, hanem a sajtónak szánt kiemelkedő szerepet.

Az első két hónapban az újonnan szerveződő vezetés intézkedései még a rendkívüli helyzethez igazodtak. A forradalom alatt működő – jogilag rendezetlen – többszólamú sajtó nyilvánosságra a legvégletesebb tiltással válaszoltak. Minden sajtóterméknek újra kérnie kellett, hogy megjelenhessen, de engedélyt az első hetekben csak az MSZMP lapja, a *Népszabadság* és a szakszervezet lapja, a *Népakarát* kapott.

A kádárista legfelső szintű vezetés az első két hónapban szinte minden oldalon ellenállásba ütközött. Egyfelől *korlátoznia* kellett saját balos ellenzékének, a régi pártapparátus tagjainak a teljes restaurációra való törekvéseit. Másfelől végleg *meg kellett nyernie* az ingadozókat és a mérsékelt reformerőket, és ugyanakkor *le kellett győznie* a forradalmi, radikális ellenzékét. Vagyis egyszerre többféle módszert kellett alkalmaznia, és ezt saját belátása szerint meg is tette.

A lapkiadás területén a balos ellenzék lapja, a Szolnokon megjelenő *Szabad Nép* jelentett először gondot. A rákosista erőket rövid ideig kihasználva, a lap november 6-án jelent meg a *Népszabadság* ellensúlyozására, később azonban, amikor már kényelmetlenné vált, a kormány nyomására (november 11-én) beszüntette működését.²¹

A *Népszabadság*ot és a *Népkarátot* a potenciális hívek szerkesztették, de még nem eléggé elkötelezetten. Noha a két lap nem csatlakozott az Újságíró Szövetség választmánya által november közepén meghirdetett sztrájkhoz, november 24-én a *Népszabadság* mégiscsak sztrájkra kényszerült. A kádárista vezetéssel nem tudtak megegyezésre jutni abban, hogy megjelenhet-e a lapban a *Pravdával* polemizáló és Tito pulai beszédével rokonszenvező cikkük, ezért a *Népszabadság* ezen a napon nem jelent meg. Annak ellenére, hogy az ügy megoldását a szovjetek is sürgették, a rendteremtés dolgában az Ideiglenes Intéző Bizottság nem volt egységes.²² Kádár János mindvégig rigorózan kitartott amellett, hogy a felelősöket meg kell nevezni és szigorúan meg kell büntetni, míg az Intéző Bizottság tagjai, nyilvánvalóan tekintettel a közhangulatra, elnézőbbek voltak, s ezért kivételesen leszavazták Kádár javaslatát. Ennek megfelelően Fehér Lajos főszerkesztőt leváltották, és helyébe Friss Istvánt nevezték ki, de a többi munkatárs a lapnál maradhatott. Azt azonban maga Kádár is hangsúlyozta, hogy akik megbánást tanúsítanak, később visszatérhetnek a szerkesztői munkához.

A radikális ellenzékkel, a veszélyesnek tartott intranzigens értelmiségiekkel szemben viszont igen korán, már 1956 novemberétől elkezdődött a megtorlás. Egy feltehetően 1957 eleji belügyminisztériumi jelentésben már ez áll: „A *Forradalmi Bizottság* tagjainak egy része le van tartóztatva, mások ellen vizsgálat folyik, illetve feldolgozás alatt vannak.”²³

Ugyanebben az időben, a letartóztatásokkal, bebörtönzésekkel párhuzamosan megkezdődött annak a sajtóirányítási rendszernek a kialakítása, amely egyértelműen a későbbi – konszolidáltnak nevezett – kádárista tájékoztatáspolitikai alapjait rakta le. A hosszú távra tervező módszert kezdettől fogva a taktikai és a stratégiai szempontok együttes alkalmazása jellemezte. Némi türelmi idő után Kádár igyekezett megszabadulni a ballasztként ránehezedő balos ellenzektől, azoktól az ortodoxoktól, akik a korábbi pártapparátus tagjai voltak, és még nem érzékelték a módszerváltást. Később az alkalmazkodók visszakerülhettek a politikai munkába, személyükben is megjelenítve a diktatórikus rendszer folytonosságát. Ugyanakkor nemcsak arról volt szó, hogy *ebben az időben* a legkompromittáltabb rákosista vezetők nem vehettek részt az irányításban, hanem arról is, hogy a sajtó felügyeletét a kezdeti időszakban *tudatosan* nem párt-, hanem állami szervre bízta. Az APO szerepe ezért ebben a kezdeti időszakban némileg súlytalanabbá vált, miközben a sajtó- és rádióirányítás újjászervezését egy újonnan felállított Tájékoztatási Hivatalra bízta, amelynek vezetőjévé Szirmai Istvánt nevezték ki. A Hivatalt és annak vezetőjét a politikai élet különböző szintjein nemegyszer érték balról jövő támadások. 1957. január 14-én az Ideiglenes Intéző Bizottság ülésén a sajtó helyzetéről szóló beszámolóját éles hangon vitatta Marosán György, mondván, hogy a sajtó és a rádió nincs a vezetés kezében, mert a megfelelő posztokon nem megbízható kommunisták állnak. (Az év folyamán ugyanerre panaszkodott a *Népkarát* kiadó pártvezetése, a szerkesztőségek összekötő pártbizottsága és a budapesti pártbizottság is.)²⁴ Marosánt támogatva Lakos Sándor is kifejtette, hogy a sajtó területén nem érvényesül a pártirányítás, s ennek következtében a sajtó káderhelyzete az elmúlt három hónapban megromlott. „*Eltávolítottak onnan több megbízható embert, és a kevésbé megbízhatók bent*

maradtak.”²⁵ Szirmai azzal érvelt, hogy a közvélemény alakítása nem egyszerű dolog, mert a műveltség és „erős kéz” nem elég, türelemre, tapasztalatra és szakmai felkészültségre van szükség. „Nem volt még olyan kormány, amelynek ne lett volna szüksége jó újságírókra.”²⁶

1957 szeptemberében az APO munkáját tárgyalva ismét támadások keresztjüzebe került a Hivatal. Komócsin Zoltán azt javasolta, hogy szüntessék meg, mert már 1954-es megalakulásakor is a párttól eltérő irányvonalat képviselt, a sajtónak pedig mindenképpen a párt kezében kell lennie, az irányítást e téren állami szerv nem végezheti. Kádár János viszont védelmébe vette az állami irányítást, szintén szakmai-politikai érvekre hivatkozva. Érvelése szerint a pártnak csupán az elvi irányítást kell ellátnia, mert a politikai felelősséget ezentúl a szerkesztőbizottságoknak, a főszerkesztőknek, a felelős szerkesztőknek, illetve mindenhol a helyi vezetőknek kell vállalniuk. Az állami vezetésben viszont a szakértelemnek kell dominálnia. „Kizárólagos pártirányítás a sajtó ügyeiben eddig negatívumot adott és oda vezetett, hogy – nem akarok itt senkit megsérteni –, hogy kisebb ítélőképességgel rendelkező, kisebb íráskészséggel rendelkező ember utasított nagyobb íráskészségű embert, és a kérdéshez jobban értő embert is. [...] éppen ebből az utasításokból jöttek [sic] ki a túlteljesítések, még a személyi kultuszban is. Ezt valahogy meg kell szervezni: működő rendszer legyen [kiemelés tőlem, K. M.], amibe bele tartozik [sic] az általános irányítás, a figyelem felhívása, de feltétlen ő mondja meg, hogy hogyan. [...] Persze itt nem a sajtószabadság mellett akarok kardoskodni, de a pártirányításnak másutt kell érvényesülni.” A szakmai-politikai irányítás mellett az állami szerv fontos feladata volt még a nem pártorgánumok (például a *Magyar Nemzet*) hivatalos felügyelete és a külföld tájékoztatása.²⁷

A stratégiai szempontokat tekintve azonban a Tájékoztatói Hivatal sorsa mégis meg volt pecsételve. Informálisan mindig is egyeztetnie kellett az APO-val, de formálisan csak fokozatosan szűkítették jogkörét. 1957-ben a sajtó felügyelete némi korlátozással ugyan, de már az APO-hoz került, főként a személyi kérdések elbírálását illetően. Ettől fogva a pártirányítást fokozatosan erősítették, a Hivatal befolyását pedig csökkentették. Később, 1959 végéig az állami funkciókat is átvették a minisztériumok sajtóosztályai, így végül szinte már csak a sajtótájékoztatók megszervezése maradt rá.

1960-ig a Tájékoztatói Hivatal betöltötte azt a szemléletátalakító és ideológiaformáló szerepet, amit Kádár feltehetően szánt neki. A sajtó területén megszüntette a pártirányításnak azt az állandóan hatalmával kérkedő magatartását, ami korábban jellemző volt rá, s ami az ötvenes évek első felében annyira irritálta az író- és újságíróközvéleményt. A pártirányítást a gyakorlatban nem, de az ideológia, az image szintjén államivá tette, majd a személyi felelősség elvének messzemenő kiszélesítésével, később a bizalmas tájékoztatóknak az egyre szélesebb körre kiterjedő, beavató gesztusával a végsőkéig személyessé változtatta. Ezzel a társadalmat megdöbbenítő gyorsasággal von-ta be a középszintű hatalomgyakorlás elfogadó-lojális rendjébe.

Mindezt persze erősítették a szakmai és egzisztenciális engedmények is; ezeket most elsősorban nem az írók, hanem a sajtó kiemelkedő fontosságára való tekintettel az újságírók kapták. A szakmai-elvi kereteket nyilvánosan először 1958 januárjában deklarálták a Politikai Bizottságnak a sajtó helyzetéről és feladatairól szóló határozataként.²⁸ A sajtóirányítással kapcsolatos passzus feltűnően hasonlít annak a beszámoló-nak a szövegéhez, amit Losonczy Géza és Gimes Miklós részvételével a referátum-előkészítő bizottság készített az 1956. októberi közgyűlésre. A pártirányítás különböző formái mindkét dokumentum szerint elvileg különböznek aszerint, hogy pártlapról,

tömegszervezeti vagy más lapokról van-e szó. A lényegyet tekintve viszont közösek abban, hogy nem a legfelső szintű pártvezetés, hanem a kommunista és nem kommunista szerkesztők, illetve vezetők felelőssége, hogy a lap a politikai elvárásoknak megfeleljen. Mindkét dokumentum kiemeli, hogy az irányításnak fontos eleme az újságírók rendszeres tájékoztatása. Az 1956-os referátum új, réteglapok megjelenítését sürgeti, amelyek megváltoztatnák a *Szabad Nép* által uniformizált sajtóstruktúráját. Az 1958-as határozat, valószínűleg ennek nyomán, a lapkarakterek, profilok kialakításának szükségességét hangsúlyozza (nők, fiatalok, gyerekek), különös tekintettel azonban a *Magyar Nemzetre*, aminek feltétlenül a népfront és az értelmiség lapjává kell válnia.²⁹ Mindkét dokumentum szerint meg kell változtatni az újságíróképzést; az 1958-as határozat bejelenti, hogy a politikai megbízhatóság mellett elengedhetetlen a műveltség, a tehetség és a szakmai tudás, s ezért az ELTE speciális újságírószakáját meg kell szüntetni, az újságírókat pedig lehetőleg általános egyetemi képzésben kell részesíteni, majd ezt szakmai továbbképzéssel kiegészíteni. Kisebb azonosságok is fellelhetők a két szövegben: törekedjenek a lapok színes, olvasmányos stílusra, ügyeljenek a helyes magyar nyelvre, és vegyék komolyan az olvasók leveleit.

A PB-határozat említést tesz az anyagi, egzisztenciális kedvezményekről is, amelyek az újságírók megnyerésében nem elhanyagolható szerepet játszottak 1956 után, ezek részletes ismertetésére azonban csak a MÚOSZ 1958. május–júniusi közgyűlésén került sor. A MÚOSZ nyári plénuma egyfelől az alapszabály szerinti működés helyreállítását volt hivatva deklarálni (megelőzve ezzel az Írószövetség újjászervezését), másfelől a kádárista vezetés igyekezett megértetni az ellenállásban és az egzisztenciális bizonytalanságban elfáradt újságírókkal, hogy milyen szakmai, anyagi előnyei vannak a csatlakozásnak. Siklói Norbert és Máté György referátumaikban elmondták, hogy ha a dolgozni akaró újságírók elhatárolódnak a MÚOSZ korábbi hibás politikájától, ami a Nagy Imrét támogató Losonczy–Haraszi–Vásárhelyi csoport befolyása alatt állt, akkor a politikai vezetés is különbséget tesz majd ellenforradalmárok és megtévedtek között. Ez utóbbiakról egyértelmű állásfoglalást, az apolitikus magatartás feladását kéri, ezért ők cserébe folytathatják újságírói munkájukat, sőt e munka kiemelkedő fontosságára való tekintettel különböző kedvezményekben is részesülhetnek. Ezek körét az Előkészítő Bizottság képviselőjében felszólaló Máté György ismertette. Emlékeztette a jelenlévőket, hogy 1956 novembere óta kétszer volt béremelés (az első tizszázalékos, az általános béremelések keretében, az utóbbi tizenöt százalékos néhány héttel a közgyűlés előtt, ami a napilapok dolgozóit érintette). A kádárista vezetés nevében ígéretet tett arra is, hogy segítenek az újságírók lakásproblémáinak a megoldásában, kedvezményes belföldi és külföldi utakon vehetnek részt, általában támogatják a külföldi utazásokat (korlátozott mértékben Nyugatra is), a tapasztalatcserét, a nyelvtanulást. Belföldön kedvezményes üdüléssel, ingyenes vasúti MÁV-jegyekkel támogatják az újságírókat és családtagjaikat. Ezenkívül rendszeresen meghívót kapnak színházi és mozilőadásokra.

A jelen lévő újságírókkal nem volt nehéz egyezsége jutni. Ekkorra már lezajlott a Tájékoztatói Hivatal Sajtótanácsának égisze alatt működő felülvizsgáló bizottságok munkája, amelynek eredményeként kétszáz újságírót kizártak, kilencvenötöt pedig különböző büntetésekkel sújtottak. Főállású újságíró pedig csak az lehetett, aki tagja volt a MÚOSZ-nak.³⁰

Az Újságíró Szövetség „alkotmányos” működésének helyreállítása lezárta a rendkívüli helyzetet követő átmeneti időszakot, amelyben kialakultak a későbbi struktúra

(a második formáció) legfontosabb elemei. Ezzel formai szempontból és ténylegesen is kezdetét vette a kádári sajtópolitika korai konszolidált időszaka.

Összefoglaló következtetések: 1. A kádárista vezetés tehát felismerte a sajtó (és általában a tömegkommunikáció) kiemelkedő szerepét a társadalom befolyásolásában, s ezért az ideológia közvetítését már nem egy anakronisztikussá vált irodalmi kultúrára bízta. Azzal, hogy az irodalom helyett elsősorban a sajtót hozta a politikával közvetlen összefüggésbe, egyértelműbb megfelelést teremtett, és diktatórikus eszközökkel, diktatórikus megfontolással ugyan, de mégis modernizálta a társadalmi nyilvánosság intézményét. (Az írott sajtó mellett ugyanilyen fontos szerepe volt a Rádiónak, később a Tv-nek is.) A sajtó szerepe ebben az elképzelésben nem az volt, hogy elsősorban morális vagy esztétikai értékeket képviseljen; a sajtónak úgy kellett tennie, mintha a politizáló közvéleményt jelenítené meg.

Azáltal, hogy politikai akaratát az új vezetés a sajtó által közvetítette, a Rákosi–Révai-féle módszerrel szemben jóval nagyobb mértékben használta ki a tömeges hírgyorsfogyasztásnak azt az igényét, ami a modern Európa mindkét felében általánossá vált már.³¹ A lassú irodalom helyett az azonnal reagáló sajtó lehetőséget adott arra, hogy a politikai kommentár mindennap, a legfrissebb formában, érthető, mindennapi nyelven, mindenkihez eljusson. Ez az állam által vezérelt újfajta nyilvánosság már nem volt annyira reprezentáló és elitista, mint az előző rezsim irodalmi nyilvánossága, mert a társadalom minden rétegét meg akarta nyerni. Ügyelt arra, hogy minden társadalmi rétegnek legyen saját – a lehetőségekhez képest színes, érdekes, elfogadható színvonalú – sajtója.

Érvelésében igyekezett kerülni a közvetlen politizálást, ehelyett arra törekedett, hogy közvetett módon befolyásolja az embereket.³² Különösen így volt ez, amikor az értelmiséghez akart szólni. Az érvelés nyelve már nem annyira az érzelmekre alapozó, kultikus, reprezentánsokat felmutató volt, mint korábban, hanem pragmatikusabb, az észérvekre és az érdekekre hivatkozó. 1957 márciusában például ez olvasható a *Magyar Nemzet* megjelentetésével kapcsolatos tervezetben: „*Ez az érzelmi nevelés azonban nem lehet propagandisztikus, mert akkor célját tévesztené. Nagyon is diszkrétnek, szinte észrevétlennek kell lennie. Értelmiségről lévén szó, nem annyira az érzelmekre, hanem legfőként az értelemre akarunk apellálni. Tehát tudatosítani kell az adott történelmi helyzetet, amelyhez alkalmazkodni kell, mert megváltoztatása nem áll módunkban, megváltoztatásának kísérlete pedig szükségszerűen kudarccal jár és így nem lehet nemzeti érdek. Ilyen értelmi neveléssel könnyen lesz megközelíthető a feltétlenül szükséges szovjet–magyar barátság rendkívül nehéz és kényes tétele.*”³³

Már nem a korábbi kiválasztó, elitista felfogás értelmében, hanem szintén pragmatikus megfontolásból az új rezsim legalább részben elismerte a szakmai tudás és a tehetség jelentőségét a sajtó és általában az irányítás minden területén. Ez azonban a gyakorlatban sokáig megvalósíthatatlan igény maradt, éppen a legkiválóbbak kivégzése, bebörtönzése, emigrációba vagy itthoni munkanélküliségbe kényszerítése miatt.

1.1. Az 1956 utáni hatalom a sajtó megváltozott szerepével összefüggésben kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a tájékoztatásnak, annak, hogy az emberek úgy érezzék, birtokában vannak a lényeges politikai információknak. Egy Szirmai Istvánnak szóló 1958. február elején készült levél erről írja: „*Szeretném ismétellen hangsúlyozni, hogy a tájékoztatás kérdésének megoldása egy, a közvélemény formálásában különösen nagy szerepet játszó értelmiségi réteget képes a funkcionáriusokhoz, azok problémáihoz közelítve, pozitívan bevonni államunk tevékenységének segítésébe.*”³⁴

A tájékoztatás gyakorlatában eleve kettős rendszert alakítottak ki: egy formálisat és egy informálisat. Egyfelől pontosan meghatározták, hogy milyen időközönként kell az államhatalom különböző szinteken működő képviselőinek az újságírókat fogadniuk, másfelől igyekeztek a „bizalmi” emberekön keresztül információkat kiszivároztatni. *„Meg kellene gondolni, nem volna-e helyes, ha Eisenhower bizalmas »kandalló melletti beszélgetéseinek« példáját mi is követnénk. Eisenhower ezekre a beszélgetésekre csak nagyon gondosan kiválasztott publicistákat hív meg. Amit bizalmasan közöl velük, azt az illetők a saját belátásuk szerint használhatják fel, de a forrást nem közölhetik. Általában nem lehetnek indiszkrétek. Nálunk az ilyen »bizalmas« jelzésű beszélgetéseket a Párt első titkára vagy a miniszterelnök tarthatná, bizonyos időközönként. Köztudomású, hogy Magyarországon az ilyen »bizalmas« értesülésekből mindig kiszivárog valami, s minthogy ezeket is bizonyos titokzatosság övezné, továbbgyűrűző hatásuk sokkal többet érne, mint száz rosszul megírt vezércikk.»³⁵*

A formális és informális, a „kölcsonös bizalmon alapuló” tájékoztatás sokakban a politikai jelenlétnek, a beavatottságnak az érzetét keltette. Ezzel a hatalom gyakorlását a társadalom különböző rétegei számára látszólag személyessé tette, valójában a hatalom működése ezáltal sokkal elvontabb volt, mint ezt megelőzően az ötvenes években.

1.2. A jól működő politikai rendszer és a szakmai minőség összekapcsolásának vágya az új ideológiaformálókra éppúgy jellemző volt, mint a korábbiakra. Ezt tükrözi Siklósi Norbert zárszava a MÚOSZ 1958-as közgyűlésén:³⁶ *„Mi nemcsak az irodalomban vagyunk hívei a szocialista realizmusnak, hanem az újságírásban is. Éppen ezért valljuk: hiába helyes politikailag egy cikk, ha annak újságírói, irodalmi színvonala gyenge, ötletelen.”* A szocialista realizmust, azaz a hatalmi akaratnak engedelmessé és ugyanakkor hiteles írást azonban nem csak Révainak nem sikerült megvalósítania az irodalomban, utódai sem jártak sikerrel az újságírás területén.

2. A kádárizmus a konszolidálás érdekében sok mindent beillesztett az újjáalakított ideológiai keretbe és az átszervezett nyilvánosságba abból, amit az újságírók 1956 előtt követeltek. De (a maga szempontjából érthetően) nem foglalkozott az ötvenes években sérelmeket elszenvedett újságírók rehabilitálásával, és nem hozott új sajtótörvényt, csak törvényerejű rendeletet adott ki 1959-ben, ami a sajtóirányítás számára a legszigorúbb cenzurális lehetőségeket biztosította.³⁷ És főképpen nem tudott és nem is akart a legfőbb követelésnek eleget tenni, nem akarta a sajtószabadság feltételeit megteremteni. Nem tért vissza tehát sem az 1953 előtti idők hatalmi gyakorlatához, sem az ellenzék 1956 előtti követeléseihez. Csak integrált mindent, ami hasznos volt számára, okult és felhasznált anélkül, hogy nyilvánvalóan visszatért volna a rákosizmushoz, és anélkül, hogy szellemükben megvalósította volna az 1953 és 1956 közötti progresszív törekvéseket. Ideológiai rendszerébe cinikusan beillesztette azok elképzeléseit, akiket üldözött, miközben a kívül maradtakat ezekkel a formálissá tett engedményekkel, a működés lehetőségével és anyagi előnyökkel igyekezett megnyerni.

2.1. Modernizált anélkül, hogy ennek morálisan bármi pozitív tartalma lett volna. Funkcionálisan, hosszú távon ez a hatalmi átalakulás persze azért hasznos volt a társadalom számára.

2.2. Arra a kérdésre tehát: lehetséges-e, hogy már igen korán, 1956 végétől, a megtorlásokkal párhuzamosan a majdan konszolidálódnak mondott kádárizmus rendszere kezdett kiépülni a sajtópolitika területén, egyértelműen igennel válaszolnék. De kérdés (és talán még a megismerés szintjén is morális probléma) marad az, hogy ebben a korai időszakban mi motiválhatta a barbár és irracionális mértékű megtorlást, mi-

közben kialakították a továbbra is szigorúan cenzurális, mégis új alapokra helyezett ideológiaformálás rendjét és az új elvek szerinti tájékoztatáspolitikát. A megfejtéséhez valószínűleg Kádár János személyiségét kellene jobban ismernünk. De ha ismernénk is, attól tartok, erre a kérdésre akkor sem lehetne logikus és egyértelmű választ adni.

Jegyzetek

1. Vadász Ferenc: A SAJTÓ PÁRT- ÉS ÁLLAMI IRÁNYÍTÁSÁNAK, SZERVEZÉSÉNEK HELYZETE ÉS MÓDSZEREI A FELSZABADULÁSTÓL KEZDŐDŐ ÉVTIZEDBEN (1945–1956). (Kézirat, 1973.) MÚOSZ Irattár. A MÚOSZ irattárában Békés Csabával közösen kutattam. Ezúton köszönjük Bencsik Gábornak és Bodor Pálnak, hogy az irattárban a tudományos kutatást lehetővé tették számunkra.
2. A párt központi lapjának, a *Szabad Nép*nek 1945–1950 között Révai volt a főszerkesztője, aki egyben a sajtóért felelős népművelési miniszter is volt, s ugyanakkor a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság tagja, a legfőbb politikai hatalmat gyakorló négy ember egyike.
3. Vadász Ferenc tervezett referátuma a MÚOSZ 1956. évi közgyűlésére. MSZP Politikai-történeti Intézetének Archivuma, 290. f. 51. ó. e. 5. o.
4. Az 1953-at megelőző irodalompolitikáról és a szocialista realizmus fogalmáról lásd Kalmár Melinda: A POLITIKA POÉTIKÁJA. *Holmi*, 1993. május. 715–730. o. – Az irodalmi és politikai nyilvánosságról: Habermas, Jürgen: A TÁRSADALMI NYILVÁNOSSÁG SZERKEZETVÁLTOZÁSA. Gondolat, 1971.
5. Érdekes módon a politikai vezetés Lenin PÁRTSZERVEZET ÉS PÁRTIRODALOM című, 1905-ben írt cikkét (Szikra, 1949. 9–16. o.) úgy értelmezte, hogy az íróknak nemcsak hogy pártszervezethez, de azonos pártszervezethez kell tartozniuk, az újságírókra ugyanazt az elvet nem alkalmazta. Mivel a szétagolt pártszervezeti élet megfosztotta az újságírókat egy lehetséges politikai fórumtól, 1956 júniusában Losonczy Géza javaslata éppen az volt, hogy az újságírók – az írószövetségéhez hasonlóan – közös pártszervezethez tartozzanak. (A PETŐFI-KÖR VITÁI IV. PARTIZÁNTALÁLKOZÓ – SAJTÓVITA. Szerkesztette: Hegedűs B. András, Rainer M. János. Múzsák – 1956-os Intézet, 1991. 169. o.)
6. A *Szabad Nép* szerkesztőségi pártszervezetének 1954. október 22–23–25-én lezajlott taggyűlése olyan hatással volt más szerkesztőségekre, hogy a taggyűlés eseményeit tárgyaló november 24-i PB-ülésem felszólalók attól tartottak, hogy a párt lapja alternatív politikafarmálóként lép fel. „A párttal szemben, a K. V.-el szemben a Szabad Nép szerkesztőbizottsága nem csinálhat politikát, nem képezhet centrumot, hanem a K. V. politikáját kell vinnie a Szabad Népek.” – Ács Lajos felszólalása a vitában. A Politikai Bizottság ülésének jegyzőkönyve. Magyar Országos Levéltár MDP–MSZMP Iratok Osztálya (továbbiakban: MOL MDP–MSZMP IrO), 276. f. 53. cs. 205. ó. e. – A *Szabad Nép* taggyűlésének jegyzőkönyve MOL MDP–MSZMP IrO, 276. f. 67. cs. 89. ó. e. – A Lapkiadó Várlalat 1955. május 27-i taggyűléséről: Kalmár Melinda: AZ 1955-ÖS ÚJSÁGÍRÓ-ELLENÁLLÁS DOKUMENTUMA. *Kritika*, 1994. október. 8–9. o.
7. A Minisztertanács 2015/7/1954. számú határozata a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának megszervezéséről. – A Hivatal alakulásáról: Vásárhelyi Miklós: ELLENÉKBEN. Szerkesztette: Tóbiás Áron. Szabad Tér Kiadó. 106., 112. o.
8. Információs jelentés a szerkesztőségeken belüli helyzetről. MOL MDP–MSZMP IrO, 276. f. 65. cs. 91. ó. e.
9. Uo. „A legkülönbözőbb hírek keringtek újságíró körökben arról, hogy milyen volt az arány a szavazásnál a PB ülésén; hogy kik utaztak el a Szovjet-unióba; hogy milyen üzenetet adott át a szovjet követ Nagy Imre elvtársnak; hogy az SZKP KB részéről ki járt Nagy Imre elvtársnál; stb. (mindezekről még a KV ülésén elmondott beszámoló megismerése előtt beszéltek).”

10. HATÁROZAT A SAJTÓ ÉS A RÁDIÓ PÁRT- ÉS ÁLLAMI IRÁNYÍTÁSÁNAK, VALAMINT ELLENŐRZÉSÉNEK MEGJAVÍTÁSÁRA. MOL MDP–MSZMP IrO, 276. f. 53. cs. 238. ő. e. A határozat azt is kimondja, hogy a KV Agit. Prop. Osztályán sajtó- és rádiórészletet kell létrehozni.

11. A PETŐFI-KÖR VITÁI IV. 161–174. o. Losonczy Géza sürgette a korábban elbocsátott újságírók rehabilitálását is.

12. A sajtóvita Gázor ért véget, hogy Huszár Tibor és Tánczos Ábalor megegyezett Vadász Ferencel, a MÚOSZ elnökével és még néhány jelen lévő elnökségi taggal, hogy a vitát a MÚOSZ-ban folytatják. (A PETŐFI-KÖR VITÁI IV. 174. o.) Az elnökség azonban nem tartotta be ígéretét. (Vadász: KÖZGYŰLÉSI BESZÉD. 14. o.)

13. Belügyminisztérium Történeti Irattára (továbbiakban: BM TI) Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1957. június 24. Vadász Ferenc vallomása. V–150.001/2. Az idézet folytatása: „Losonczy például a Petőfi-köri sajtóvitán azt javasolta, hogy az újságírás területén elsősorban a szakmai tudás legyen a döntő. Ez azt jelentette, hogy a régi burzsoá újságírást tartotta helyesnek, részéről nem az volt a lényeges, hogy egy újságírónak milyen a politikai állásfoglalása, csak az, hogy jó újságíró legyen.”

14. Az elnökség mellett három közgyűlést előkészítő bizottság alakult. A bizottságok a közgyűlési beszámoló téziseivel, a szervezeti módosításokkal, illetve a technikai, szervezési kérdésekkel foglalkoztak. – Alakult még másik három bizottság, amely a rehabilitációval foglalkozott, és mintegy kétszázötven újságíró ügyének, panaszának felülvizsgálatát vállalta. Vadász Ferenc korábban idézett tanúvallomásaiban erről a következőket mondja: „A bizottság elkészítette a közgyűlési referátumot, amelyet nekem kellett volna elmondanom október 28-án. A referátum anyagába beleszólt a párt agit. prop. osztálya is, de nem nagy súllyal.” A referátum-előkészítő bizottságban főként Losonczy Géza és Gimmes Miklós „[...] eszközöltek olyan javításokat, amelyek az ő elképzeléseiket váltották volna valóra. [...] A sajtó pártirányítása tekintetében az volt a bizottság álláspontja, hogy ez [sic] a szerkesztőségekben dolgozó kommunistákon keresztül kell érvényesíteni, nem pedig az agit. prop. osztályon keresztül, hiszen ott nem dolgoznak újságírók. Ez azt jelentette, hogy az irányítás tekintetében szüntessék meg a centralizációt. [...] Az újságírók politikai összetételét tekintve liberális hangulat uralkodott.”

15. Vadász Ferenc közgyűlési beszéde. 19. o.

16. Uo. 27. o. A radikális ellenzék jó része a sajtószabadsággal kapcsolatban még meglehetősen felemás nézeteket vallott. Egyfelől törekedtek a cenzúra felszámolására, másfelől a sajtószabadságot tisztázatlan ideológiai keretek, korlátok között vélték megvalósíthatónak. Kukucska János, aki 1956-ban az MDP KV APO helyettes vezetője volt, 1957. július 4-i tanúvallomásában (valószínűleg) akarata ellenére erre az ellentmondásra világít rá. Szerinte Losonczy Géza tervzetének tartalma az volt, hogy a sajtó „[...] az újságírók által demokratikusan választott pártbizottság irányítása alatt álljon, ne tartozzon felsőbb pártszervekhez”. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. BM TI V–150.001/2.

17. A november 4-e utáni hetekben a *Népszabadság* és a *Népkarant* kivételével a korábban legális lapoknak is újra engedélyt kellett kérniük, formai szempontból tehát ezek be voltak tiltva. A MÚOSZ-választmányának november–december folyamán nem sikerült elérnie, hogy a forradalom alatt engedély nélkül megjelent lapokat legálisként elismerjék, s így a kádári vezetés ezeket a sajtótermékeket eleve nem betiltottként, felfüggesztettként, hanem mindig is illegálisként kezelte, s ezért a legitímáció szempontjából engedélyezésük mérlegelését a későbbiekben sem tartotta fontosnak.

18. Október 31-én Schannen Béla hűsz-hűszonöt(?) fő kisérétében megjelent a MÚOSZ-ban, és bejelentette, hogy megalakult a Magyar Újságírók Nemzeti Bizottsága. „Egy deklarációt olvasott fel Harasztinak, melyben a mellőzött újságírókról beszélt olyan vonatkozásban, hogy most eljött az ő idejük, nekik van joguk képviselni a magyar újságírókat stb. Végül közölte, hogy átveszik az Újságíró Szövetség vezetését. Haraszti próbált velük beszélni okosan, hogy azért ők is – mármint Harasztiék – tettek valamit a Rákosi önkényuralom megszüntetése érdekében, dr. Schannen azonban az asztalra vágott és azt mondta, bírálóit nincs. Haraszti továbbra is beszélni akart, egy nő volt a segítségére, olyan formában, hogy közbeszólt, hagyják Haraszti beszélni, mert ő is le volt csukva. Nem tudom, végül miben állapodtak meg, mert én eltávoztam.” Vadász Ferenc tanúvallomása. Haraszti Sándor ezután nem vett részt a MÚOSZ munkájában.

19. BM TI Értékelés V–150.393/7.

20. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 21-i ülésének jegyzőkönyve. In: A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT IDE-

IGLENES VEZETŐ TESTÜLETÉNEK JEGYZŐKÖNYVEI. Szerkesztette: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. (Intera Rt., 1993. 82. o.)

21. A *Népszabadság* az MSZMP központi lapjaként november 2-tól jelent meg. Ekkor főszerkesztője Haraszi Sándor volt, helyettese Fehér Lajos. A szolnoki *Szabad Népet* Andics Erzsébet szerkesztette a párt lapjaként. Megkülönböztetésül a *Népszabadság* november 8. és 11. között a párt budapesti lapjaként jelent meg. Kádár János ezzel kapcsolatban az Ideiglenes Központi Bizottság november 11-i ülésén azt mondta: „Mi újra indítottuk a *Szabad Népet*, mert a helyzet teljesen változott, a pártvezetést másképp kezdtük, mint egy héttel ezelőtt és a konszolidálódott elemeket hoztuk előtérbe.” Ezt megelőzően: „[...] a párt központi lapját Budapestre kell felhozni. Ezt sürgeti, hogy a mi nézetünk szerint, amíg mi lent voltunk Szolnokon, balra szektáriánus irányba csúszott el a lap. Általában az ellenforradalomról és ilyesmiről volt szó, de nem volt olyan megkülönböztetés, ami nélkül ma nem lehet fellépni.”

MOL MDP–MSZMP IrO, 288. f. 4. cs. 1. ő. e. Megjelent: A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT IDEIGLENES... 31. o. Hasonló sorsra jutott később az 1957. március és december 31. között megjelent *Magyarország*, ami a szintén balos, de antirákosista ellenzék, a Táncsics-kör lapja volt. Erről bővebben lásd: Pór Edit–Cseh Gergő Bendegúz: A BALOLDAL „BALOLDALA”. *Társadalmi Szemle*, 1994. 10. sz.

22. MSZMP ideiglenes, IIB november 23-i ülése, IKB november 24-i ülése, IIB november 24-i ülése, IIB december 11-i ülése, IIB 1957. január 14-i ülése. – Sipos Levente: A NÉPSZABADSÁG LETILTOTT CIKKE 1956 NOVEMBERÉBEN. *Múltunk*, 1992. 1. sz. – A szovjet beavatkozásról: HIÁNYZÓ LAPOK 1956 TÖRTÉNETÉBŐL. (Móra Ferenc Kiadó, 1993.) Szerkesztette: Vjacseszlav Szereda és Alekszander Sztikalin. 175–177. o. Idézi: Vásárhelyi Miklós: A KÁDÁR-RENDSZER TÁJÉKOZTATÁSI POLITIKÁJA – A CENZÚRA VISSZAÁLLÍTÁSA 1956 UTÁN. Kézirat; előadás az 1993. szeptember 2–3-án Debrecenben megtartott jelenkor-történeti konferencián; megjelenik a konferencia anyagát tartalmazó kötetben. Megjegyzendő, hogy a *Népakarat* működése sem volt teljesen zavartalan. Erről: A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT IDEIGLENES... 114., 117. o.

23. BM TI Értékelés V–150.393/7. Dátum és aláírás nélkül.

24. A szerkesztőségi MSZMP-összekötőcso-

portok pártbizottságának feljegyzése 1957 elején: „[...] a *Tájékoztatósi Hivatal káderpolitikájában az osztály- és pártszemponatok háttérbe szorultak, az általuk létrehozott laphoz igen sok kompromittált, rossz elem került. Felhozzuk erre az Esti Hírlap példáját, ahová induláskor mindössze egy MSZMP-tag került munkatársi beosztásban. [...] Kötelességünknek tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy e napokban sorra jelentkeznek az MSZMP-be felvételre olyan újságírók, akik nem is tükölködjék, hogy nem értenek egyet a párt és a kormány politikájával. Tiltakozunk az ellen, hogy az MSZMP-be tárt karokkal fogadják egy jövőbeni ellenzék tagjait. Javasoljuk, hogy az MSZMP Intéző Bizottsága közvetlenül is foglalkozzék a sajtóval és az újságírókkal, s más módszerekkel ugyan, mint annak idején az MDP Agüt. Prop. Osztály sajtórészlege, de folyják bele a sajtó irányításába. Lehetetlen, hogy e téren minden tevékenység egy kézbe fusson össze.” MOL MDP–MSZMP IrO, 288. f. 22./1957/3. ő. e.*

25. IIB 1957. január 14-i ülése. Lásd 18. sz. jegyzet, 316. o.

26. Uo. 317. o.

27. Vita az APO munkájáról. MOL MDP–MSZMP IrO, 288. f. 7. cs. 13. ő. e.

28. A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT HATÁROZATAI ÉS DOKUMENTUMAI 1956–1962. Kossuth, 1964. 163–169. o.

29. A szociáldemokrata *Népszava* megindítása a MÚOSZ választmányának követelése volt 1957 januárjában. Az elnevezést azonban az új politikai garnitúrában sokan elleneztek a szociáldemokrata eszmével és mozgalommal való szoros összefüggés miatt. Kádár János ennek ellenére nem kevés idő után elérte, hogy a kádárista szakszervezet lapjaként megjelenő *Népakaratot* átkereszteljék, s így végül 1958. február elsején a szakszervezet lapja már *Népszava* névvel jelent meg. BM TI Értékelés V–150.393/7. és A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT IDEIGLENES... 83., 84., 92., 121–122. o.

30. A kormánybiztos irányításával hat újjászervező bizottság alakult a MÚOSZ tagjainak felülvizsgálatára. A kiküldött három ezer kérdőívre kétezer-háromszázötven kérelem érkezett. A vissza nem küldött kérdőívek címzettjeinek egy része emigrált vagy börtönben ült. A kizárások és elutasítások után a MÚOSZ taglétszáma kétezer-száz volt. MÚOSZ-közgyűlés, Siklósi Norbert beszámolója. Megjegyzendő, hogy a különböző forrásokban némiképp eltérő adatok szerepelnek.

31. A hírigényre jellemző, hogy 1958. február–márciusban, amikor a január elsején életbe lépő papírkorlátozás következtében csökkent a lapok példányszáma, és ezzel párhuzamosan a napilapoknál szinte megszűnt a remittenda, a megyeszékhelyeken és a nagyobb városokban reggel hét–kilenc óra után már nem lehetett újságot kapni. A laphiány Budapesten is botrányokat okozott. „*Vasárnaponként előfordul, hogy egyes olvasók Zuglóból végigjárnak a Keleti-ig az újságárusokat, hogy Népszabadságot vásárolhassanak.*” Szirmai István feljegyzése a sajtó papírkorlátozásának hatásáról, 1958. március 8. MOL MDP–MSZMP IrO, 288. f. 22. cs./1958. 1. ő. e.

32. „*Pártos, elvi riportok, cikkek mellett szaporítani kellene az indirekt cikkek számát.*” Kivonat a Politikai Bizottságnak a *Népszabadság* 1957. évi munkájáról folytatott vitájából. MOL MDP–MSZMP IrO, 288. f. 22. cs./1958. 1. ő. e. – „*Műsoraink többsége indirekt lesz abban az értelemben, hogy eltekintve a választás előtti naptól, közvetlenül nem arra fog buzdítani, hogy szavazzunk a Népfontra. [...] Semmiféle elvi engedményt nem te-*

*hetünk az elmaradott, ingadozó rétegek és elemek megnyerésére. Vigyázzunk azonban arra, hogy az el-
lenséges nézetek leleplezésénél ne a durva hang, ha-
nem a meggyőző érvelés domináljon.*” Választási agitáció a rádió műsoraiban. MOL MDP–MSZMP IrO, 288. f. 22. cs./1958. 6. ő. e.

33. A *Magyar Nemzet* megjelenésével kapcsolatos tervezet. MOL XIX-A-24B 4/1957. Cseh Gergő Bendegúz kutatásából.

34. MOL MDP–MSZMP IrO, 288. f. 22. cs./1958. 6. ő. e.

35. Javaslat a külpolitikai tájékoztatásról. MOL MDP–MSZMP IrO, 288. f. 22. cs./1959. 1. ő. e.

36. MÚOSZ-közgyűlés, 1958. június 1. 156. o. MÚOSZ Irattár.

37. 26/1959. (V. 1.) Korm. számú rendelet a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről. – 4/1959. (VI. 9.) M. M. számú rendelet a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 26/1959. (V. 1.) Korm. számú rendelet végrehajtásáról. – Az Elnöki Tanács 1959. évi 17. számú törvényerejű rendelete a sajtójogi büntetőrendelkezésekről.

Tatár Sándor

FILOZÓFUS-SÉTÁK

I

Micsoda hitvány librettó szerint élünk!

Vajon Isten *maga* írja

ezeket a librettókat?

Brrr! A hőstenor még nevetségesebb,
mint a szubrett.

Ez, mondjuk, még némi elégtétel lehet
a szubrettnek.

– Na jó, talán nemcsak a szubrettnek. –

De mi lehet vigasz (konformizáló tényező)
a filozófnak?

II

Na igen, ízleni ízlett egy s más:
rózsás lánykebel, egy-egy concerto, libamell...
De **élni**, ezt nem írja elő
mégsem semmi érv, ok.
(Sétabotja türelmetlenül kaszál előtte.)
Hiszen akkor valamit hazudnia kell!!
Inas alakján megfeszül a gérokk.

WIE MAN HERBSTET

Az ember elmegy valahová s őszöl.
„Őszölni megyek”, mondja kollégáinak.
S fogadkozik magában: jövő ősztől
más helyet vagy nőt választ, másikat.

De közben rászáradnak: helyszín, nő, szerep.
Mert hiszen erről szól az őszölés.
Mint őszi darázs a piacteret,
mindent végiglátogat újra: nincs szökés.

Az igaz, hogy a villanydróton mostan
egy-egy fűrt délre-költözés csivog,
de áttelel csak, nem fog *élni* ott...

És mit ugráljon már ebben a korban? –
Kibírták, háliszennek, diódák, trafó:
az őszülés idén is kipipálható.

Schein Gábor

TÉR KÚTTAL

I

Képzeljünk együtt egy várost! Mi gyengék vagyunk, ki tartja meg? Járt itt előttünk más is, ideképzeljük a romokat, s a város négy kapuját napszálltakor bezárjuk.

Az ő házaik hogy dőltek össze? E kérdés helyére képzeld egy kis reneszánsz teret hús vizű bronzkúttal közepén. Honnan tudhatnánk, hogy nem vagyunk már

holtak? Palotát építettél kettőnknek, azzal, hogy kimondtad. S vonsozolja bennünk a holt az élőt? Mielőtt

sötét lesz, építsünk innen szétfutó sikátorokat, hogy ha másnak képzeljük a várost, akkor is idetaláljunk.

II

Egy bolond áll a tér közepén. Úgy tesz, mintha vizet húzna egy kútból s kitöltené hosszú edényekbe. Egyetlen kortyot sem iszik, s nem figyel a becsapódó gránátok

zajára. Nem tudom, mit látok, s mit hall a bolond. A kibombázott házak romjai közt állhatunk-e ketten? Mert ezen a téren sosem volt kút, nem járnak vissza ide régi szavak,

itt hiába mondod, mindez megtörténhetett, a tér nem beszél. A bolond most egy percre megpihen, leül a kút peremére. Bal kezével

gyúrja jobb karjának izmait, aztán feláll, és vizet húz megint. Észre sem veszi, amint egy orvlövész sorban szétlövi az edényeket.

Korompay H. János

KRITIKATÖRTÉNET, NÉPKÖLTÉSZET ÉS NÉPIESSÉG

Mint korábban¹ és azóta sem, az 1840-es években nem alakult ki egységes népköltészet- és népiességfelfogás: olyan *felfogásokról* kell szólni, amelyek nemegyszer megváltozhatnak az egyes kritikusok gondolkodásában, megkülönböztethetik a barátok és munkatársak szemléletét, szembeállíthatják az egymást követő nemzedékeket, s szükségképpen elválasztják az ízlésbeli ellenfeleket. Ez egyszerismind igazolja azt a megállapítást, amely szerint „a népiesség mindenkor relatív tulajdonság, s nem annyira az igazi népihez, mint az egykorú irodalmihoz viszonyítandó”, annál is inkább, mert „maga a mintaadó népköltészet is módosul időjárástól”,² s meghatározása egyénenként is különbözhet. Ez utóbbi értelmezése, történeti, erkölcsi és esztétikai megítélése, ihletté avatása vagy ilyenként való elutasítása s műköltészeti követésének értékelése elválaszthatatlan az irodalom egészének felfogásától. A népköltészet és az iránta való érdeklődés az irodalomszemlélet egyik jelentős tárgyaként igényelte a vele való szembenézést s a korábbi állásfoglalások esetleges módosítását a különböző kritikai normák képviselőitől.

Milyen a viszony a népköltészet és a műköltészet között: ez a korszak egyik központi kérdése; olyan fogalmak egymásra vonatkoztatásáról van szó, amelyek egyike sem határozható meg a másik nélkül. Az az ízlésbeli változás, amely ebben az évtizedben végbement, fokozatosan háttérbe szorította Winckelmann és Batteux követőit, tehát a kirekesztőlegesen eszményítés képviselőit, s előtérbe állította az egyénítő ábrázolás kritikusait és művelőit. Mindez szorosan összefüggött a népköltészet megítélésével, s a kifejtett állásfoglalások olyan nézőpontokból jöttek létre, amelyeknek megvan a maguk történetisége.

Az első csoportba tartozó kritikusok szerint a népköltészet alsóbbrendű, és éles, áthághatatlan határ választja el a magasabb poézistól. Elsősorban Császár Ferenc és a *Honderű* köre: Petrichevich, Nádaskay és Zerffi tartozik ide: azok, akik nem engedtek az antik poétikákból áthagyományozott stílusnemek szigorú elkülönítésének érvényesítéséből. Mint a neoklasszicizmus merev képviselői, az egyoldalú eszményítés védelmezőiként Petőfi újdonságainak is fő ellenfelei voltak.

A második felfogás szintén hierarchikus, de korántsem olyan statikus, mint az első: a műköltő felemelheti, megnemesítheti, újrateregetheti a népköltészetet. Bajza és Toldy már a húszas évek végén kifejtette ennek módjait: az *Athenaeum* leendő szerkesztője a természetben elszórt szépségek összegyűjtéséhez (tehát a Henszlmann és Erdélyi bírálta Winckelmann elveihez) hasonlóan kísérelte meg a szebb népdalok alapján megteremtteni a művészi népdalt, megőrizve a műköltői magasabbrendűséget; barátja viszont a népdal tartalmának megnemesítését javasolta, s azt, hogy a költő saját érzéseiről lemondva idomuljon a néphez.³

A harmadik nézetet vallók mellérendelték és egyenrangúnak tekintették a két tartományt. Ennek az alapelvnek Henszlmann, Erdélyi, Petőfi és Arany voltak a fő képviselői, egyszerismind az egyénítés programjának hazai kezdeményezői és legfonto-

sabb költői megvalósítói. Valamennyien a közérthető művészet létrehozásán fáradoztak; közülük Erdélyi és Arany a népies költészet alapján kívánta megteremteni a nemzeti irodalmat, Petőfi pedig, népdalkorszaka után, a népért való írás irányköltészetét tekintette legfőbb céljának.

A negyedik álláspont hívei már tökéletesebbnek vagy eleve tökéletesnek tartották s a műköltészet fölé emelték a népit. A fiatal Pulszky és a korai Erdélyi volt ilyen, s a népköltészet külsőségeinek első utánczó, a „*kelmeiség*” előkészítői, a Vahot szerkesztette *Pesti Divatlap*ban fogalmazták meg programjukat. Ez a kritikai elemzés fölé emelkedő kultikus értékrend elválaszthatatlan volt a nép romantikus idealizálásától, istenítésétől.

A merev alárendeléstől a bálványozásig terjedő állásfoglalások sora nem mindig szolgál megbízható keretül: Vahottól például olyan megnyilatkozások maradtak fenn, amelyek hol a második, hol a harmadik, hol a negyedik kategóriába utalnak, mivel szerzőjük különböző szemléletek egyidejű képviselőjére vállalkozott. Erdélyi esete más: ő a népköltészet tökéletességének axiómájától az egyes művek kritikus rangsorolásáig, majd kritikátlan utánczóinak bírálatáig jutott el. Fontosnak bizonyul az az egybeesés, amely a népköltészet értékelése és Petőfi fogadtatása között figyelhető meg: mindkét esetben, s korántsem véletlenül, majdhogynem hasonló ítéletek hangzottak el ugyanazon bírálóktól. A kritikusok elsősorban a divatlapokban és a *Magyar Szépirodalmi Szemlében* fejtették ki álláspontjukat.

A négy csoport közül az elsőbe tartozó Császár Ferenc felháborodva tiltakozott a népszínmű sikerei ellen, elítélve a közönség ízléséhez való alkalmazkodást, s azt, hogy a tárgy választása és feldolgozása szempontjából az író feladja magasabb igényeit, mivel nem minden tárgy alkalmas arra, hogy ábrázolják.⁴ A költészet tiszta forrása a Parnassuson, a Helikonon található; ettől távozik el az, aki nem a népnek, hanem „*a pórok legalsóbb, legnyersebb osztályának énekel*”.⁵ A kritikus szembekerült így Henszlmannnak és Erdélyinek azzal a felfogásával, amely szerint minden tárgy lehet költői, s mindazokkal, akik a népköltészetben találták meg a tiszta forrást. Császár nem a mindenki által érthető művészet szószólója volt, hanem válogatott közönség számára írt. Petrichевич hasonlóképpen azellen szólt, hogy a színház újabban a „pórnép” nevelésére vállalkozott, s nemzetiség ürügyén teret engedett az aljas ízlésnek.⁶ Meggyőződése szerint feltétlenül szükséges kijelölni azt a határt, amelyet nem szabad túllépni sem a közönség kedvéért, sem a kiválasztott tárgy bemutatása céljából.

Nádaskay Petőfi-kritikája a „*magasb ihlet*” és poézis következetes érvényesülését hiányolja, s hibának tekinti azt a stílusváltást, amely után az „*egyszerű népiesség*” hangja következik: a tárgy és a forma horatiusi összhangját és egységét kéri számon.⁷ Zerffi értékrendje szerint a költőnek fölül kell emelkednie „*a népnézet szűk körén*”, mert ott az egyéniség a közös nemzeti sajátságokban olvad fel:⁸ ez a kívánság Henszlmann „*nemzeti jellemzetes*” követelményével szemben jelentett elutasítást.

A második csoportba tartozók között Toldy dominál. Az ő népiességfelfogása más alapokra épült, mint az őt követő nemzedék legkiválóbb tagjaié. Csokonai nyelvében vette észre „*a romlatlan, vegyítetlen magyar népiesség*” nyomait,⁹ akinek szövegeit viszont stilizálta, felfogása szerint megnesemesítette műveinek kiadásakor. Nem tartotta a népköltészetet követendő és újratereztendő ideálnak, hiszen úgy gondolta, hogy a magyar irodalom Vörösmarty költészetével már elérte a fejlődés csúcását.¹⁰ A TOLDI népiességét elsősorban a felfogás naivságában látta,¹¹ viszont nem tekintette célnak a népköltészeti alapokra épített nemzeti irodalom megteremtését, mint Erdélyi és Arany.

Szeverin (Dobrossy István) véleménye a második és a harmadik csoport közötti határon áll: „*De ki győzné szerelmi népdalaink minden szépségét felhozni, kiemelni, mellyek egy kis simítással a legelső rangú költők műveit is méltán diszítanék.*”¹² Ez az eddigieknél kedvezőbb összehasonlítás a népköltészet javára csaknem teljesen megszünteti a műköltészetnek való alárendelést, nem téve viszont különbséget az egyes népdalok esztétikai értéke között s azok összességét tekintve a viszonyítás alapjának.

A nép és a művészet kapcsolata fontos tárgyköre volt Henszlmann munkásságának. 1841-ben megjelent PÁRHUZAM AZ Ó ÉS ÚJKOR MŰVÉSZETI NÉZETEK ÉS NEVELÉSEK KÖZT, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MŰVÉSZETI FEJLŐDÉSRE MAGYARORSZÁGBAN című művében a „*miserá nép*” művészethez való jogát hangsúlyozta; a „*nemzeti jellemzetes*” követelményével a hazai tárgyak ábrázolását javasolta; a nép mint a félműveltekkel szembeállított romlatlan izlésű és kiművelendő közönség szerepelt; a („közérthetőség” jelentésű) „*népszerűség*” programja a valódi művészet megteremtésének volt egyik fő feltétele. A történeti műfajokról szólva, mint Pulszky, ő is foglalkozott a mítosz és a monda forrás voltának kérdésével; elismerte Szigligeti népszínműveinek érdemeit; A NÉPMESE MAGYARORSZÁGON című, tudománytörténeti jelentőségű népmesetanulmánya így számos előzmény betetőzése volt.

Nemzetközi összehasonlítás és az anyag lehető legteljesebb ismerete elengedhetetlen szempontjai voltak az ő kutatásának. Képzőművészeti alapozottságú kritikai elvei azonban nem kötődtek a néphagyomány történetiségéhez; szerinte a magyar nemzetnek nem volt művészeti őskora.¹³ A népművészet tehát nem állhatott úgy a képzőművészet fejlődésének elején, mint az írásbeliség előtti népköltészet Erdélyi felfogásában, amely a „*visszatűnjelés*” gondolatába torkollott; eszerint az elveszett népköltészetet pótolni kell, az elmaradt kifejlődés pedig utólag, mesterségesen is megindítható. A két barát és munkatárs között felfogásbeli különbség alakult ki, annak ellenére, hogy Henszlmann maga is egy „*kései »ősművészet«*” létrejöttében reménykedett (amelynek viszont nem volt köze a népművészethez).¹⁴

Pulszkyt – mint majd Erdélyit is – elsősorban a történeti anyagot megőrző népmondák vonzották: bennük kereste a nép „*históriáját, költészetét, hitét*”,¹⁵ hiszen a néphagyomány a kereszténység előtti állapotra enged visszakövetkeztetni.¹⁶ A költészet „*a természet leánya, nem a művelésé*”: így hangzik az új izlés jelszava; a nép, amely a Hippokrene (Helikonnak Pegazus rúgásától származó) tiszta forrását elhagyó irodalmat nem érthette meg, „*dalnokká vált*”, s „*függetlenül a művelt osztályoktól, folytatá költői palotájának építését, melly még tündéribb mint a nevelteké*”.¹⁷ A népköltészet nemcsak egyenlő értékű a műköltészetrel, hanem meg is haladja azt; az utóbbi kritikájaként Pulszky „*beteg képzelődésünknek üvegházi növényeit*” említi.¹⁸ A tiszta forrás a népköltészetet élteni, nem úgy, mint Császár Ferenc és a *Honderű* felfogásában az emelkedettség megőrzésére és minden alsóbbrendűség kizárására törekvő irodalmat.

Pulszky számára „*a népi elem*” és „*a régi műemlékek*” voltak legfőbb támaszai a nemzeti irodalom eredetiségének és az izlésbeli tisztulásnak.¹⁹ A széles közönségnek írók számára az a legfontosabb, hogy nevüket a jobbágy is ismerje;²⁰ ez az állítás különbözik Erdélyi nézetétől, hiszen a NÉPDALOK ÉS MONDÁK szerkesztője számára a névtelenné válás jelentette a nép részéről a legteljesebb befogadást. Pulszky magyarabb vidékről „*nemzetiebb*” emlékeket várt,²¹ nem úgy, mint a régészet és a képzőművészet területén, ahol minden magyarországi emlék érdekelt, Wallaszky 1785-ben megjelent irodalomtörténetének alapelveihez hasonlóan.²² E tekintetben különbség volt Pulszky mű-

vészet- és irodalomszemlélete között, ami nemcsak őt jellemezte, hanem általában a kor gondolkodását.

A népköltészet és a régészet emlékeinek gyűjtése között más alapelvek uralkodtak: Pulszky jambikus formába írta át a mondaszövegeket, tehát szabadon értelmezte és alakította az anyagot, ellentétben az általa kívánt archeológiai rajzokkal, amelyek hű ábrázolásban, stilizálás és szépítés nélkül kellett hogy megörökítsék tárgyukat.²³ Erdélyihez hasonlóan őt is érdekelte a fennmaradt népmondák összessége, s mindketten, Dobrossytól eltérően, esztétikailag is rangsorolták a népköltészet megismerhető darabjait. Toldy, Pulszky, Erdélyi és Arany egyaránt hittek az elveszett magyar ősköltészetben, amelyet, felfogásuk szerint, Anonymus latin szövege is továbbhagyományozott.

Erdélyi meggyőződése szerint népköltészet mindaz, amit a nép elfogad és magának tart, ebből következik, hogy a költők tudatosan gyarapíthatják a népköltészetet. A NÉPDALOK ÉS MONDÁK gyűjteményéből kirajzolódó népköltészet-fogalom azonban bizonytalan, mert szerepeltet vegyes nyelvű szöveget, ún. macaronit, amely (a „*Meghalt a feleségem Satis tarde quidem*” kezdetű)²⁴ latin sorokkal váltogatja a magyart. Mint ilyen, „*a népdalok közt [!] mai napig ez, tudtomra legalább, egyedül áll*” – hangzik Erdélyi kommentárja,²⁵ annak bizonyítékaként, hogy a népdal s így a népköltészet jelentése mennyire tág az ő szóhasználatában.

A nemzeti irodalom alapja a népköltészet kell hogy legyen, s a zene fejlődését is ugyanez az alapelv határozza meg. Erdélyi kezdetben megbírálnak, mert kritikán felüli értéket, isteni kijelentést látott a népköltészetben, ugyanazon előadásában azonban már klasszicista ízléssel, erkölcsi szempontok alapján szűrte ki az „*alnép*” verseit, s az eleve esztétikai kincsnek tekintett népdalokat szépségük szerint is rangsorolta.²⁶ Császár és Petrichevich a „*pórokat*” zárta ki a közönségből; Erdélyi a népköltészet salakjának tartotta a „*természeti költészet*” darabjait. A két értékrend mégsem vethető össze: elsősorban azért, mert az esztétikai konzervativizmus megbélyegzett mindent, amit vulgárisnak tekintett, s aminek meghatározása a magasabb rendű nézőpont kirekesztő hajlamaitól függött; Erdélyi befogadókészsége sokkal nagyobb volt, az ő mérceje másképpen tagolt. A *Honderű vulgáris* fogalma szélesebb tartományra vonatkozott, mint Erdélyi *ízléstelen* kategóriája, s az első csoport *pór* szavának jelentése majdhogynem teljesen egybeesett a harmadik csoport *nép* megnevezésével.

A NÉPDALOK ÉS MONDÁK három kötetének egymásutánjában – az összegyűjtött anyag jellegéből következően – a kiadvány célja észrevehetően módosult: a szerkesztő először a nép alkotásait, később viszont egyre inkább magát az alkotó népet törekedett megismerni és megismertetni. Ezzel a hangsúlyváltással párhuzamosan azokkal szállt szembe, akik – főleg a gyűjtés hatására – a „*kelmeiség*” képviselői lettek, olcsó divattá alakítva Erdélyi életművének egyik központi gondolatát. A kritikus történet szemlélete is megváltozott: kezdetben az elveszett aranykor nyomait kutatta, később azonban az áhított múlt tanulmányozása helyett a szerves fejlődés tudatos, utólagos megteremtésén fáradozott.

A korszak legfontosabb kritikusa közül Pulszky és Erdélyi, legalábbis pályájuk egy szakaszán, a műköltészet fölé helyezték a népköltészetet. Vahot, hozzájuk hasonlóan, azt becsülte Petőfi költészetében, hogy „*a nép tősgyökeres magyarságu nyelvén csak úgy tud szólni, mint a legfinomabb, legműveltebb írói nyelven*”.²⁷ Ez a viszonyítás csak látszólag mellérendelő, hiszen a *Pesti Divatlap* szerkesztője számára a tősgyökeresség axiómája meghaladta a kritikai megítélés felsőfokait. A népköltészet egyértelmű értékelése azonban

nehézségeket is okozott, hiszen Vahot a JÁNOS VITÉZ-ről írva egyrészt a népi elemet nevezte a nemzetiség legtisztább forrásának, másrészt viszont szükségesnek látta annak nemesítését: „a köznépből származott cselédség ajkairól” hallott „nyers” előadás a „műveltebb” osztállyal szemben csak „a köznépet és a gyermeket” elégíti ki.²⁸ Felfogását az a fel nem oldott kettősség jellemzi, amely a legtisztább forrás és a megnevesítés között fennáll: Vahot egyszerre tekintett alulról és felülről a népköltészetre. Sőt lapjának egyik munkatársa (aki többek bizonyítatlanul maradt feltevése szerint ő maga volt)²⁹ Szinéri álnéven azt javasolta, hogy a népszínmű „a magyar nép különböző népfajainak sajátos jellemét”, népszokásait, nyelvjárását és viseletét mutassa be.³⁰ Ez már a „kelmeiség” egyik első jele volt, hiszen egy egész műfajt kívánt regionálissá lefokozni.

Petőfi és Arany népköltészet-értékelésére nincsen sok adat. „Hol van olly merész képzeletű költő, mint a nép?” – olvassuk az ÚTI JEGYZETEK-ben,³¹ s a Világos utáni időszakban visszhangzik rá Arany: „Első és legnagyobb inventar a nép, a sokaság”,³² majd később: „a legtöbb eredeti invenció a néptől származik”.³³ Nézeteik közel állanak Grimm Erdélyitől idézett felfogásához: „Ki írja a népdalokat? A nép; vagy Grimm szerint: magok magokat”,³⁴ tehát a népet mint kollektív alkotót képzelik el. Másrészt pedig a romantikus esztétika központi kategóriái, a képzelet és az eredetiség szempontjából emelik a kollektivitást eszményített magasságba. Tudjuk, hogy Petőfi küldött népdalokat az Erdélyi publikálta gyűjteménybe,³⁵ s Arany is gyűjtött „népdal-schemákat”³⁶ és népdalokat.³⁷

Mint Pulszky, Henszmann és Erdélyi, ők is érdeklődnek a népi epikum iránt. Arany Szilágyi Istvánnal és Petőfivel a népies hőskötemény írásának lehetőségeiről cserél eszmét,³⁸ Gyulainak pedig így panaszodik: „Hol az anyag? A gazdag mondakör? A mythologia? Csináljunk! Köszönöm szépen. Ezt csinálni nem lehet, ez csinálódik.”³⁹ Szilágyitól ezt kérdezi: „Vagy a mesét a nép phantasiája képes alkotni csupán, s az íróköltő csak a készből csinálhat valamit?”⁴⁰ Fontos mozzanatra emlékezik vissza tanulmányában: „Nagyon megfoghatom, ha egy oly költő is, ki a magyar dalt, épen a benső idom tekintetében, oly magasra emelte, mint Petőfi, mikép többször hallám nyilatkozni, nagy részt od'adott volna költeményeiből, csak hogy eredeti népdalaink szebbjeinek ő lehetne a szerzője.”⁴¹ A megkülönböztetés fontos értéktéletet foglalt magában: az eredeti népdalok szebbjeinek a saját költészet, illetve annak nagy része fölé emelését, ami Petőfi esetében ritka dolog; ez az értéktélet viszont nem általánosítható: nem vonatkozik általában az eredeti népdalokra, hanem ezeken belül is értékbeli különbségeket ismer el; tehát nem konkrétumoktól független népdalkultusz megnyilatkozása.

Arany 1849 utáni értekező prózájában több olyan megjegyzés található, amelyek nép- és műköltészet egyenrangúságáról tanúskodnak, s szerzőjük a negyvenes években erről feltehetőleg hasonlóan gondolkodott. Petőfi költészetét úgy értékeli, hogy „ő is legjobb dalaiban csak elére, nem múlja feljül magát a népet”.⁴² A NAIV EPOZUNK-ban ezt írja a nép verses elbeszéléseiről: „A mivel bírunk, az kétségtelenül magán hordja a költői alakítás bélyegét, elannyira, hogy némelyik, kompozícióját tekintve, mesterművekkel kiállja a versenyt. Csak a FEHÉR LÁSZLÓ című zsványballadára hivatkozom, melynek benső alkata, dacára a silány verselésnek, tökéletes költői kompozíció; vagy a közelebb Gyulai által ismertetett AJGÓ MÁRTON-t hozom fel, melyet szebben műköltő sem alkothata.”⁴³ A MAGYAR NÉPDAL AZ IRODALOMBAN című tanulmány szerint „»Szilágyi és Hajmási« kalandja, meg a sokat emlegetett egy pár balladás költemény, oly benső teljességet mutatnak az elbeszélés illető fajaiban, melylyel a műköltés csak versenyezhet, de sehol még túl nem haladta. Nincs különbség a lyrában sem”.⁴⁴

A SZÉPTANI JEGYZETEK-ben ez áll: „*A dal, ha egyszerű népi nyelven keletkezik, s nép ajkán forog: népdalnak mondatik. Ezek közt szinte sok szép van.*”⁴⁵

E megállapításokban szigorú egyensúly szabályozza az összehasonlítást. Még Petőfi sem haladhatja meg a népköltészetet, tehát nem lehet szó a műköltészet fölérendeléséről; a népköltészet egyes darabjainak megítélésében viszont ott van a mesterművek s általában a műköltészet lehetőségeinek ellenőrző mércéje, amelyik kizárja a kultikus megítélést. Arany a népballadákat úgy bírálja, mint bármelyik ismert költő alkotását: felhívja a figyelmet a hibára, fontosabbnak találva azonban a kifogástalan szerkezetet. Kulcsfontosságú a népköltészet kínálta versengés lehetősége: egyszerre olyan ihlet, kihívás és példa a műköltészet számára, amely legjobb esetben eldöntetlen eredménnyel járhat; a kritikus tehát, éppúgy, mint a költő, távol tartja magát a végletektől.⁴⁶

Az irodalmi népiesség története elválaszthatatlan a terminusokká váló megnevezések jelentésváltozásának történetétől: így kapcsolódnak össze az irodalomszemlélet és a történeti jelentéstan kérdései. Az irodalom és a róla való kritikai gondolkodás kölcsönösen hatottak egymásra: egyebek között ez magyarázza a vizsgált fogalomváltozásokat. Már Toldy észrevette, hogy a *volkstümlich*nek (a Vörösmartyval együtt készített szótárban még szinonimaképpen szerepelt) *népszerű* és *népies* jelentése megkülönböztetendő; Erdélyi felfogása a NÉPDALOK ÉS MONDÁK köteteinek kiadásakor több ízben módosult: az anyaggyűjtés és szerkesztés folyamatában a gyűjtemény célja is átalakult. A Petőfi népdalkorszakát meghatározó ízlés, mint azt a költő maga megírta összes költeményének 1847-ből való előszavában, inkább ösztönös volt; Arannyal kötött barátsága idején a *népköltészet* az ő számára már elsősorban demokrata szellemiséget jelentett. Arany szemlélete, az Erdélyiéhez hasonlóan, jelentős mértékben módosult Világos után, a népieskedő „*kelmeiség*” elleni vita idején.

A megszülető terminusok többértelműsége az elméleti tisztázatlanság tükrözője volt. Különböző nézőpontok és értelmezések együttélése és párbeszéde jellemezte a kort, azonban az egyes felfogások egyéni változatokkal tarkított saját nyelvhasználata tetemesen megnehezítette egymás megértését. Maga a szépirodalom is változott: Toldy, aki mint kritikus a népdal megnemesítésére törekedett, irodalomtörténetében a nép és a népiesség 1840-es évekbeli kultuszára emlékezett vissza, megtartva így a műköltészet magasabbrendűségének kritikai alapelvét. Erdélyi, aki a népköltészet egyenjogúságának elvét képviselte a *Honderű* körével és a megnemesítés híveivel szemben, a következő évtizedben már az ellen a kultikus felfogás ellen tiltakozott, amely a negyvenes évek elején, legalábbis részben, őt magát is jellemezte. Ez is mutatja, hogy egy évtized alatt mennyit változott a szépirodalom: Világos után a vita már két irányban, a népköltészet alá- és fölérendelése ellen folyt. A negyvenes években inkább az első véglet, 1849 után pedig a második fenyegetett.

A kérdés feldolgozását tovább bonyolítja, hogy az irodalomtörténet is elkötelezi magát nép- és műköltészet viszonyának megítélésében, s alapelve meghatározza értéktételeit; emellett nemegyszer megfélekedzik a szövegértelmezés egyik legfőbb akadályáról: saját fogalmainak visszavetítéséről, s lemond az akkori terminológia rekonstrukciójáról. Pedig e jelentésváltozások lényege olyan átrendeződes, amelynek fő jellemzője az egyértelmű terminusokra törekvés volt, hiszen a negyvenes éveket még a többjelentésű és csak részben differenciált megnevezések jellemezték. A *népköltészet* szó mást jelentett Petőfi és Arany nyelvében (az utóbbiban meg is változott); a *népszerű* és

a *népies* sokak számára szinonima volt: egyszerre jelenthetett régit és népit, közérthetőt és demokratát, mások számára pedig, mindezek ellentétéképpen, vulgárisat.

Arany szkeptikusan tekintett vissza az elmúlt évtizedre: „*Divat volt az egész: kapcsolatban a népboldogítás eszméjével. A mint az korszerűtlenné lett, úgy a népiesség is.*”⁴⁷ Ez a summázás elsősorban a tisztázatlan s az öncélú, kultikussá emelkedett népiességtől való elzárkózást jelentette. A reformkor irodalmi törekvései közül leghamarabb Petőfi irányzatos költészetének követése szűnt meg Petőfi népieskedő utánczóinak korában. A „közérthetőség” jelentésű népszerűség programja, az egyénítő ábrázolás jelszavával, korlátozta magát: az egyénítő mű, Erdélyi szerint, nem mondhat le az eszményítésről, Arany pedig már nem irt akárciknek. A „*helmeiség*” költői új normák kijelölésére készítették a kritikát: a népköltészet felsőbbrendűségével szemben kirajzolódott az esztétikai határok, a népről alkotott romantikus szemléletet pedig egyre inkább módosította a folklór szilárdabb fogódzókat kereső tudománya.

Arany nézeteihez közel állt Gyulai felfogása, aki 1854-ben írta: „*A népies, mint minden irodalmi pártszó, nem fejezi ki eléggé a mozgalom jellemét s éppen azért tévednek mind a kritikusok, mind a költők, kik azt szó szerint veszik s nem érzik alatta a szellemet.*”⁴⁸ Ő is hangsúlyozta tehát a szó és a szellem, a terminus és a jelentések közötti különbségeket. „*A »népies« jelző nem is szerencsés nevezet, mert lealacsonyító korlátozást jelent, holott [...] épen kiterjeszkedésről és kibékítésről van szó*” – ez volt Horváth János véleménye.⁴⁹ A *népiesség* terminussal jelölt fogalom, amely Petőfi korában még a „népköltészet” szó egyik jelentésének felelt meg, joggal válhatott viták tárgyává; mai használata inkább konvenció, mint elvi tisztázás eredménye.

A népköltéssel és népiességgel kapcsolatos szavaink a jelentéstörténet tanúsága szerint nagyobb területre vonatkoznak, mint azt a fogalmi leegyszerűsítések megengedik. Ez a XIX. századi mozgalom hagyományt mentett és teremtett meg a kollektív alanyiség genealógiáját keresve. Az összegyűjtött anyag közléséhez azokra a kritikai normákra volt szüksége, amelyek szerint a művészet mindent ábrázolhat, szembeszegülhet a stílusnemek antik eredetű hierarchiájával, és egyenrangú a nép- és műköltészet. A nép egyszerre volt inventor és befogadó, közvetítő és kritikus ebben a felfogásban, a népköltészet pedig mint történeti és esztétikai alap, mint kollektív alkotás és önfelmutatás, mint kiszűrő hatalom és mint egészséges olvasmány kapott szerepet. Mindehhez az irodalmi eszmények transzponálására volt szükség: előbb volt meg a nép idealizálásának célja és módja, mint az idealizált nép közkinccsé tett képe és költészetének ismerete; előbb volt meg a külföldről ismert történeti példa, mint a hazai gyakorlat. Műköltészetünk múltjából hiányzott a klasszikus kor: kellett teremteni egyet a – később elveszettnek bizonyuló – régi népköltészetben.

A népiesség történetében fontos eredménynek bizonyult, hogy éppen ez a kor hozta létre azokat a műveket, amelyek alapján az irodalmi gondolkodás már kész irodalmi anyagból indulhatott ki s vonhatta le azokból tanulságait. Petőfi és Arany levelezése azért is nagy jelentőségű, mert kettejük nélkül nem mehetett volna végbe ez a rendszerezés; Petőfi népdalai, a JÁNOS VITÉZ és a TOLDI nélkül pedig barátságuk és levelezésük sem jöhetett volna létre. Ez a hagyománykereső korszak, amely hiába kereste klasszikus példáit a múltban, megteremtette a maga klasszikus műveit.

Jegyzetek

1. Az irodalmi népiesség történetére nézve I. Horváth János: A MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG FALUDITÓL PETŐFIG. Bp., 1927; Fenyő István: AZ IRODALOM RESPUBLIKÁJÁÉRT. IRODALOMKRITIKAI GONDOLKODÁSUNK FEJLŐDÉSE 1817–1830. Bp., 1976. 125–182. és VALÓSÁG-ÁBRÁZOLÁS ÉS ESZMÉNYÍTÉS. IRODALOMKRITIKAI GONDOLKODÁSUNK FEJLŐDÉSE 1830–1842. Bp., 1990. 404–435.
2. Horváth János: i. m. 162.
3. BAJZA JÓZSEF ÉS TOLDY FERENC LEVELEZÉSE. S. a. r. és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. Bp., 1969. 439–442. Kettejük nézetéről I. Horváth János: i. m. 126–132. és Fenyő István: AZ IRODALOM RESPUBLIKÁJÁÉRT. IRODALOMKRITIKAI GONDOLKODÁSUNK FEJLŐDÉSE 1817–1830. Bp., 1976. 178–180.
4. GONDOLAT-TÖREDÉKEK A DIVATOS MAGYAR NÉPSZINMŰVEKRŐL. *Élethépek*, 1844. I. 434–5.
5. PETŐFI SÁNDOR KÖLTEMÉNYES MUNKÁI. *Irodalmi Ór*, 1845. aug. 16. PETŐFI NAPJAI A MAGYAR IRODALOMBAN. 1842–1849. Egykorú nyomtatványok másaival összeállította Endrődi Sándor. Bp., 1911. 117.
6. P[etrichevich] H[orváth] L[ázár]: ÉLJEN AZ EGYENLŐSÉG [...]. IRTA BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF. *Honderű*, 1844. II. 292.
7. *Honderű*, 1844. II. dec. 21.
8. Zerffi I[gnác] G[usztáv]: EGY MAGYAR LYRICUS. IRODALMI LEVELEK DR. LAUBE HENRIKHEZ LIPCSÉBEN. *Honderű*, 1846. II. 302.
9. S[chedel] F[erenc]: NEMZETI KÖNYVTÁR. I. *Budapesti Híradó*, 1844. 87. sz. Nov. 29. 375.
10. Toldy Ferenc: A MAGYAR KÖLTÉSZET TÖRTÉNETE AZ ŐSIDŐKTŐL KISFALUDY SÁNDORIG. Második, javított kiadás. Pest, 1867. 326.
11. KÖLTŐI PÁLYAMŰVEK, MELYEKET 1847-BEN KOSZORÚZOTT ÉS KITÜNTETETT A KISFALUDYTÁRSASÁG. *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847. II. 22.
12. *Pesti Divatlap*, 1846. 354.
13. Henszlmann Imre: PÁRHUZAM AZ Ó ÉS ÚJKOR MŰVÉSZETI NÉZETEK ÉS NEVELÉSEK KÖZT, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MŰVÉSZETI FEJLŐDÉSRE MAGYARORSZÁGBAN. Pesten, 1841. 45–46. Vö. Széphelyi F. György: FELZÁRKÓZÁS VAGY ELZÁRKÓZÁS. HENSZLMANN PÁRHUZAMÁNAK ESZMETÖRTÉNETI ÖSSZEFÜGGÉSEIHEZ. In: SUB MINERVAE NATIONIS PRAESIDIO. TANUL-
- MÁNYOK A NEMZETI KULTÚRA KÉRDÉSKÖRÉBŐL NÉMETH LAJOS 60. SZÜLETÉSNAPIJÁRA. Bp., 1989. 94.
14. Széphelyi F. György: i. h. 94.
15. NÉPMONDÁK (EMLÉNY, 1840). Pulszky Ferenc: PULSZKY FERENC KISEBB DOLGOZATAI. S. a. r. dr. Lábán Antal. Bevezetéssel ellátta Marczali Henrik. Bp., 1914. 103.
16. NÉPMONDÁK. *Athenaeum*, 1840. II. 164.
17. NÉPMONDÁK (EMLÉNY, 1840). Pulszky Ferenc: i. m. 101–102.
18. NÉPMONDÁK (EMLÉNY, 1840). Pulszky Ferenc: i. m. 103.
19. A MAGYAR IFJÚSÁG (*Élethépek*, 1845. I.). Pulszky Ferenc: i. m. 186.
20. ÉLET ÉS MŰVÉSZET. *Athenaeum*, 1841. II. 530.
21. NÉPMONDÁK (EMLÉNY, 1840). Pulszky Ferenc: i. m. 103–104.
22. L. Horváth János: A MAGYAR IRODALOM FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE. Bp., 1976. 158–160.
23. Pulszky Ferenc: ÉLETEM ÉS KOROM. S. a. r. és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. Bp., 1958. I. 90.
24. NÉPDALOK ÉS MONDÁK. II. Szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pesten, 1847. 254.
25. A MAGYAR NÉPDALOK. Erdélyi János: NYELVÉSZETI ÉS NÉPKÖLTÉSZETI, NÉPZENEI ÍRÁSOK. S. a. r. T. Erdélyi Ilona. A jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és Szathmári István. Bp., 1991. 125.
26. NÉPKÖLTÉSZETRŐL (1842). Erdélyi János: i. m. 103, 104, 108, 109.
27. *Pesti Divatlap*, 1844. nov. 10. Endrődi Sándor: i. m. 25.
28. ELŐBESZÉD. *Pesti Divatlap*, 1845. I. márc. 2. Endrődi Sándor: i. m. 58.
29. JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI. CIKKEK ÉS BESZÉDEK I. Összeáll. és s. a. r. Szekeres László. Bp., 1965. 428–429.; Tompa Mihály levele Arany Jánosnak, 1848. máj. 11. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI XV. S. a. r. Sáfrán Györgyi. Bp., 1975. 207.
30. *Pesti Divatlap*, 1846. 974.
31. PETŐFI SÁNDOR ÖSSZES MŰVEI V. S. a. r. V. Nyilassy Vilma és Kiss József. Bp., 1956. 32.
32. ZRÍNYI ÉS TASSO. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI X. S. a. r. Keresztury Mária. Bp., 1962. 334.

33. SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉSEK. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI XII. S. a. r. Németh G. Béla. Bp., 1963. 318.
34. NÉPKÖLTÉSZETRŐL. Erdélyi János: NYELVÉSZETI ÉS NÉPKÖLTÉSZETI, NÉPZENEI ÍRÁSOK. S. a. r. T. Erdélyi Ilona. A jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és Szathmári István. Bp., 1991. 108.
35. Vö. Petőfi Sándor: i. m. 162–3. és 246–7.
36. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI XV. S. a. r. Sáfrán Györgyi. Bp., 1975. 77.
37. ARANY JÁNOS NÉPDALGYŰJTEMÉNYE. Közveteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Bp., 1952.
38. L. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI XV. S. a. r. Sáfrán Györgyi. Bp., 1975. 42, 53, 56, 68.
39. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI XVI. S. a. r. Sáfrán Györgyi. Bp., 1982. 382.
40. Uo. 396–397. Az utóbbi idézeteket s Arany eposzkritikai normáinak elemzését l. Dávidházi Péter HUNYT MESTERÜNK. ARANY JÁNOS KRITIKAI ÖRÖKSÉGE című könyvének (Bp., 1992) „NEM CHIMAERA-E NÉP-EPOST GONDOLNI?” A KÖLTŐ-KRITIKUS MŰFAJELMÉLETI DILEMMÁJA című fejezetében: 113–136.
41. A MAGYAR NÉPDAL AZ IRODALOMBAN. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI XI. S. a. r. Németh G. Béla. Bp., 1968. 386.
42. NÉPIESSÉGÜNK A KÖLTÉSZETBEN. Arany János: i. m. 381.
43. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI X. S. a. r. Kerestury Mária. Bp., 1962. 269.
44. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI XI. S. a. r. Németh G. Béla. Bp., 1968. 386.
45. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI X. S. a. r. Kerestury Mária. Bp., 1962. 556.
46. Arany határkereső és határkijelölő normáiról l. Dávidházi Péter: i. m. 73–111.
47. NÉPIESSÉGÜNK A KÖLTÉSZETBEN. ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI XI. S. a. r. Németh G. Béla. Bp., 1968. 380.
48. PETŐFI SÁNDOR ÉS LYRAI KÖLTÉSZETÜNK. Gyulai Pál: KRITIKAI DOLGOZATOK. 1854–1861. Bp., 1908. 64. Idézi Horváth János: PETŐFI SÁNDOR. Bp., 1922. 123.
49. I. m. 123.

Kukorelly Endre

A

A, a. Nem az apámról álmodok, hanem a nagymamámról. Az anyai nagyanyámról, mert az apám anyját nem ismertem, meghalt az ostrom alatt a Lipótmezőn. Bombázták a Lipótmezőt. Tehát bombázták a Lipótmezőt. Álmodok, de nem az apámról. Az álmaimat elfelejtem, ha nem mondom el azonnal, nem mondom ki vagy nem írom le. Nemigen írom le, és amíg kiérek a konyhába, elfelejtem. Az előszobában még *van*, gondolom, gondolok rá, tologatom, áttöltöm egy másik rekeszbe, amolyan íz-szerűség az álom. Gondolkodom vagy szörnyülködök, és felejték. Ácsorgok a kövön, nézegetem azt a hihetetlen *reggeli fejet* a tükörben. Az egyik papucsom megvan. Az előszoba jég-hideg, a konyha is jég-hideg, jég kő, átveszem a papucsot a másik lábamra. Megtekinted a fejedet. Közel. Elég közelről az orrom, közel megyek. Fekete foltocskák a tükrön, megreped, lejön a foncsorozás. A nagyfi megjelenik, a nagymama szobája, kinyitja az ajtót, öregecske, de nincs semmi baj, mosolyog, mondja, hogy remekül van, látni is, hogy tényleg milyen remek, tehát nem halt meg, nem tudom, honnan a francból vettem, hogy meghalt mégis. Kilencvennégy éves, pontosan annyi, karácsonyeste, amikor meghalt. Atőlelem, gyenge, szorít magához, ahogy csak bír. Egyszer vagy kétszer

az apámról is álmodtam. Azt álmodtam, hogy kiköltözött a vikendházba a telkünkre, kimentem, csak úgy véletlenül, hideg volt, kora tél, ott vacakolt az apám a kertben, a mackógyátájában. Kapált? Nem is örült nekem, csöppet sem. Mióta. Évek óta. Mi az, hát te meg itt vagy? És te? Bementünk a házba, csinált teát, hideg a szoba, nincs befűtve. Fölteszem a teát, mondta. Bordó mackóruha, kitérdelt. Cigizel? Nem cigizek. Nem is szeretem egyáltalán a teát. Nem nagyon emlékszem rá, hogy az apu szerette volna a teát.

Én semennyit se látok magamból. Néhány rendes vagy helyes magyar mondat, ami látszik. Az anyám a szalámigyárban dolgozott. Az apu kék szemű. Vagy pedig ha kiabálok, és a kiabálás miatt visszhangzik a lakás, azt hallom, ahogy visszajön a hang, hogy én vagyok. Én persze hogy vagyok. Tudok meglepetéseket is okozni, és olyankor érzek valamiféle *ént*. Tudok tükörbe nézni minden további nélkül, és ott is látszik az. Látszik rajtam a hatás. Az apámat viszont eleget (1) láttam, és azt mondják *rádásul* (2), hogy hasonlítok rá. Ha láttunk eleget belőle, unalommal fordulunk el onnan. Aztán a reménytelen keresgélés az ilyen-olyan, éles meg nem éles fényképek között.

Az anyámnak nem tetszenek a szép férfiak, az apám fölöslegesen szép volt. Nem tetszett neki. Az anyu a szalámigyárban (3) dolgozott, amikor én születtem, az apámnak pedig nem volt munkája, nem vették fel sehova. Nem vesznek föl (vagy *úgysem* vesznek föl) az egyetemre, mondta *egyszer* (4). Nem pontosan tudom, mi a szép férfi(ban), nőket kell hozzá, a méréshez, *használni*. Kék szemű. Az anyám szerint ez túlzás, a férje, *túlzott*. A lányok pedig szépen rendesen kijeleztek, tényleg mint egy műszer, összeszedték magukat. Ugyanakkor az apám jó ember volt, jó, érzelmes, érzélgős és fárasztó. Állandóan *egy* puszit (5) kellett adni, amit untam. Puszi, durr. Leült és pasziánszozott. Ezt iderakom, ezt meg iderakom. A Háború és békét olvasta, amikor befejezte, gyorsan valami mást, a Tom Jonest vagy az Ivanhoe-t, aztán megint a Háború és békét. Amikor hazajött a bankból, átöltözött, és felrakta a kávéját.

Hazajött, átöltözött, bekapcsolta a motort, csak azután tette oda a kávéját.

Ha mindkét szál elszakadt, kikapcsolta az orsózót, és a motor lassan mélyülő hangon leállt. Jaaaaaaa a a a. Ha kikapott a Fradi, én dühöngtem. Egyszer sirtam a rádió előtt a közvetítésnél a fájdalomtól. Épp moziba mentünk volna, a tizenharmadik kerületi Kossuthba, meccs közben.

Hagyjam ott a közvetítést.

Nem jössz, kérdezte. A hetvenhatossal át az Élmunkás hídon, a Váci útig. Kikapott a Fradi, lehet, hogy nem zavarta. Szombaton kijött Szentistvántelepre, kicsit kapál-gatta az eprest, feküdt a nyugszékben, nagyokat reccsent a nyugszék. Élvezem a napot. Néha ballal visszapasszolta a labdát. Nem kommunizált. Bridzsparti előtt komcsiztak, a Miki meg a Lolcsi, az anyám komcsizott, a Kati néni is, az apám írta a játzmákat egy füzetbe, robber, nagyon precíz, azzal van elfoglalva. Nem komcsizik, vagy csak előttem nem. Előttem (6) nem.

Vasárnap bejöttek meglátogatni. Hoztak sült csirkét meg kólát, délelőtt lehetett bejönni a látogatóknak, az nem tetszett, nem tetszhetett nekik, hogy annyira le vagyok fogyva. Le van fogyva a gyerek. Nem mondták meg, hogy nem tetszett nekik. Két év, azt ki lehet bírni. Amikor kórházba került az apám, elengedtek kimaradásra. Hazamentem, üldögéltem a kádban. Egy tizennyolc ágyas szagú teremben feküdt az apu. Nagyon rendben van, mondta.

Jól van. Hogy vagy?

Egyszer dühömben beküldtem előtte az ajtót.

A gangon áll, bekúrtam az előszobaajtót. Egyszer meg viccből véletlenül fölcaptam az állát, addig hadonásztam az orra előtt.

Bemehettem a bankba, páternoszterezünk. Fel a padlástérig, ki volt írva, hogy tessék kiszállni, piros felkiáltójel, nem szálltunk ki, fogtam a lábszárát. Csikorogva átfordul a kabin, nem állunk fejre. Rengeteg színes ceruzát tartott a fiókjában, beruházási bank, és lehetett írógépelni. Egyszer a meccs szünetében, ez a Népstadionban volt, nem tudtam pisilni, pedig nagyon jó lett volna. Álltunk a férfitálcán a büdösben, nem sikerült, azt hiszem, a büdösség miatt. Az apu ott maradt velem, már rég elkezdődött a második félidő. Telt ház van. Le kellett volna pisilni azt a kátrányfalat.

Németországba vitték a sebesülésével az apámat, morfiumkezelést kapott. A combja belső felén hosszú forradás, a vádlin kisebb sebkráter. Valahogy végigfurakodott a géppisztolylövedék a lábszárán, kívülről befelé és föl. A ruszki, az a bizonyos *ruszki*, meg *németország* sokáig (7) amolyan mese. Gonosz szereplők a mesében, tudom, hogy rossz és megdöglik, még nem, *sokáig* nem, csak a vége felé. Szerepelt még brjanski erdő és ludovika. Egy bizonyos vürzburg. Ha felolvassák a mesét, hallható, melyik a gonosz, a gonosz hangsúlyokból. Ha olvasom magamnak, nincs az a hang, vagy nem biztos, hogy az, és nekem kell eldönteni, melyik legyen gonosz. Ha pedig nem olvasom, akkor azt döntöm el, hogy kik szerepeljenek. Előbb kelet-németországba vittek v. küldtek, csereüdülésre egy lágerbe. Aztán az apámmal nyugat-németországban, rokonoknál. Felültünk a vonatra, az anyuék ott maradtak a Keletiben. Németország. Egy hely, ahová őt valamikor elszállították, aztán onnan hazagyalogolt. A fájdalmait *gyúrta le*. Fájdalmak, erről nemigen beszélt. Sebsarlah. Hazajött (8) a fogságból, akkor mindenféle szarságok voltak, államosítás, nem volt munkája, félelem a (9) kitelepítéstől, ezekről mesélt, nem túl lelkesen, a morfiumról nem. Nőkről se. Nem beszéltek meg, semmi. Mondott ezt-azt, azután elhallgatott, nem néztem oda rendesen, ő sem ide, nem erősködtem, azt hittem, az nem *sükséges*. Röstelkedtünk, ahogy, állítólag, a parasztok. Mi volt a morfiummal. Mi volt mégis pinaügyben. Mondjuk úgy, hogy én például *valószínűleg*, amennyire csak tudok róla, a nők miatt írok. Ehhez ő mit szól. Mit szólsz. Egy kérdés. Aztán válaszolok is, én fogok válaszolni, hiszen hallottalak eleget már, helyetted, valami hülyeséget. Hülye vagy, hát, öregem. Amikor hülyeségeket beszélsz, az meglátszik rajtam, észreveszed, és alaposan megsértődsz. Morgolódás. Morogsz, de hogy mit, azt nem lehet kivenni a mormogástól. Mindenesetre megvagy, öreg, voltál és vagy. Az apu megvan. Elmáskálsz. Eszembe se szoktál jutni, úgy vagy, hogy eszembe se jutsz. Más, kétségbeejtő dolgok felé.

- (1) Elég. Elegem van. Eleget láttam már a pofádat. Hiányzik, de micsoda.
- (2) Ráadásul a dolog fölött örvendezve. Öröm, csodálkozás, hangsúlyoz az a valaki, dühítő. Egyre kevesebben dühítenek ilyesmivel.
- (3) Szépen fölhízott velem az anyám, nagy volt a hasa. Úgy kellett belegyömködni az autóba. Nem ám megnézem a táskáját a kis nagyságosnak, mondta neki a portás. Valami ismerősnek volt egy Adlerja.
- (4) Egyszer kellett. Igazából nem is vettek fel, végig.

(5) A nagypapa *azonnal* elesett, tizennégyben. Az apám kollégiumokban lakott. Bentlakás? A nagymama *egy bizonyos módon*, nem tudom, hogyan, de nem élte túl a férjét. Legyen az a változat, hogy szoptatáskor tejlázat kapott, „és” gyakran kezelték a Lipóton. Különösen szép asszony. A nagymamám nagyon szép. Galambbetétes fényképek Velencéből. Festmény, cigánylányjelmezben. Néha agresszívvé vált, olyankor „valahogy” fölment a Várba, feljutott, keresett egy ágyútalpat, rámászott az ágyúra, és hadonászott. Franciául kiabált. Az apámat nyaranként látta a birtokon. Van egy elsárgult fénykép, kisfiú sárga lovon. Az apám lovagolt. A Pepuska nagybácsi lovai.

(6) A földrengésre emlékszem. A karácsonyfa megindult a szoba sarka felé. Az apám, ahogy kiugrott az ágyból, a lódulástól elesett, ez az anyu története. Az anyám szerint úgy kezdődött ötvenhat, hogy egy autóbusz a Margit hidról a kanyarnál beleszaladt a Dunába. Állítólag én az Andrassy úton rugdostam a töltényhüvelyeket, erre viszont nem emlékszem. Hazafelé az óvodából a húgommal, hozott haza az apu, kimentünk az országház elé.

(7) Sokáig tartson. Én már sokat éltem, és azt hiszem, unom. Történjen máshogy. *A sebesültek kettesével, hármásával kúsztak, kellemetlenül és – ahogy Rosztovnak rémlett – olykor mesterkéltén kiabáltak, jajgattak.*

(8) Ha ott marad a háború után, ahol megmentették az életét, és elveszi azt a nőt, aki ápolta. Ha épp kicsit odébb találják el, nyomban elvérzik. Ha még odébb, egyszerű lőtt seb, talán vissza is kerül a frontra. A véna falát horzsolta a lövedék, az érfal a nyomástól kidudorodott. Valamin múlt, nem tudom, min, nagyon apró és jelentős valamin, hogy nem amputálták. Az egyik orvos, a Hagenau. Egy ápolónő. Talán az lehetett, hogy az apám felült az ágyon, és ránézett arra az orvosra.

(9) Félelem a. Csak egyszerű csapattiszt volt, frontszolgálat. Az Ernőékkel azt találják ki, vagyis a nők, a Klári meg az anyám, hogy a gyerekekre, hogy el ne cserélődjenek, valami jelet fognak tetováltatni. Tetováljon az Ernő? Ernő volt az ezredorvos. Minden este becsomagolták menetkészre a cuccot egy ideig. Egy ideig a

A, a

Szabó T. Anna

ESŐ

fellegek lógnak Pest felett
orgonaszirmot hord a szél
busz emberszagú testmeleg
de ez is jobb a semminél

villám lobog fel Pest felett
most szűk a tér most tág a tér
szoktasd a fényéhez szemed
mert ez is jobb a semminél

suhog a zápor Pest felett
aszfaltot ér nem földet ér
esőznek ránk a rest egek
de ez is jobb a semminél

LOMB

Úgy úszni át a zöldeken
mint fodrozódó, mély vizen,
aztán, lebukva, víz alatt,
meg-megfeszítve lábamat,
táruló karral húzni szét
a mélység súlyos függönyét,
s magam alá, a semmibe,
nyitott szemekkel nézni le,
látni, ahogy száll, néha-néha,
a lélegzetem buboréka –

a laza levélkoronát
úgy úszni át, úgy úszni át.

SÁR

A vágy a teljesség ura,
a többi: élvezet.
Mert teljesült vágy nincs soha
csak éhes képzelet.

A vágyban örök életet
a lélek így talál.
Ha testet ölt, az élvezet
eső utáni sár.

FIGYELŐ

A SZERZŐ VÁLOGATÁSA ÉLETMŰVÉBŐL

Takáts Gyula: *Az innen és a túl
Örökségünk. Budapest–Ungvár, 1995. 167 oldal*

„...költőien lakozik az ember...” Hölderlinnek ez a titokzatosan sokatmondó sora, amelynek tüzetes értelmezésére Heidegger egész értekezést szentelt, szinte kínálkozik, hogy motóként a Takáts Gyula világáról szóló jellemzés élére kerüljön. A „költői” és a „lakozás” (tehát nem a lakás, a szállás köznapi birtoklása) föltételezi egymást a filozófus okfejtése szerint. „A költés hogy csak tulajdonképpen lakozni”, mondja, és pedig az építés által, amely azonban nem azonos a szükségletek kielégítésére szolgáló alkotás létrehozásával, hanem „az eget és a földet magába foglaló dimenzió felpillantással való felmérésén alapszik”. Takáts költészetének meghatározó jegye, hogy a remete konok hűségével ragaszkodik ehhez a dimenzióhoz és fölméréséhez. Életstílusának emblémái a hegyoldalra emelt oszlop és lakhely, a magasat a mélyvel összekötő kultikus fa, a felhőt vigasztaló forrás. Ragaszkodik a Természet, a Szép és az Igazság ideáihoz. Tudja, milyen távol van attól a modern ember, hogy költőien lakozzék, de ez nem teszi érvénytelenné a mértéket, sőt növeli a készletet a hiány betöltésére. Törvényszerű, hogy szellemtörténeti tájékozódása a XVIII–XIX. század fordulójának „európai újhellenizmusához” vezet. Berzsenyiről és Hölderlinről összehasonlító esszét írt, mely szerint ők és nagy kortársaik abban a tudatban lettek „mágias képek és arany álmódások” költői (Berzsenyi), hogy „Nem élünk költői égőv alatt” (Hölderlin); Csonkai a „latin-olasz szellem” képviselőjeként csatlakozik hozzájuk az életben nem boldoguló költők e panteonjában. Takáts költői önérzete vagy kitarása abból a fölismerésből táplálkozik, hogy a tradícióktól is erősített világgépe „olyan költői és gondolati világáramlat”

része, „amely épp most napjainkban, [...] az atom árnyékában és a természet értékének fényével kapja egyre inkább mélyebbnek látott időszzerű értelmét”.

A hat alkotó évtizednél már eddig is hosszabb pályát bemutató, a költő mai izlését tükröző reprezentatív válogatás az életmű impozáns egységét hangsúlyozza, anélkül hogy a változatosság igényét kielégítetlenül hagyná. Az egész formája és karaktere véglegességet sugalmaz, mint egy hegység, de a szerkezetre élet, mozgás és szellem települt rá, folyton meglepetést keltenek „a pontos ismeretlenek”, meghökkent a várt „biztosnak ellenkezője” (A RENDRŐL EJTVÉ NÉHA SZÓT). Ez a világgép azért is ritka és megbecsülendő érték, „védett terület” századunk lírájában, mert egészében, tömörszerű összességében biztató választ ad az emberiség nagy kérdéseire, igenlőt és megerősítőt, megvalósítja a Berzsenyi ódaköltészetéből kihallott ars poeticát: „Világra hívni mindenből a Szépet és az Embert.” A Takáts megélte korszak tanúinak a valóság és a költészet apokaliptikus élményeitől le-sújtottan szinte beidegzett hitetlenkedéssel kellene fogadniuk a „boldog én” verskompozíciójában önmagára találó költői én tüne-ményét, s ha az mégis meggyőz igazságáról, akkor a szívósság és a kordivatoktól való függetlenség erkölcsi érdemén túl a művészi hitelesség aranyfedezetének kell mögötte lennie.

Nem takaríthatjuk meg az emlékeztető kitérést arra, hogy Takáts létezésigénylése nem jelent elfordulást vagy közömbösséget, ha az egyén, a nemzet vagy az emberiség szorongató gondjaival kerül szembe. Komolyan kell venni önmagával folytatott vitáját arról, hogy folytatható-e a költészet a „leskelő halál” tudatában és árnyékában a háborútól „megkínzott világban” (FIGYELMEZTETÉS). A nagyobb társadalmi közösségek közül a harmincas évek közepétől a szegényparasztság polgárosodási törekvéseivel érez együtt. A népi írók és a finn demokrácia fölismeréseivel-tanulásaival egybecsengő hitvallásoknál megkapóbbak azok a társadalomlélektani megfigyelések

költőiesítő versek, amelyek évszázados vágyakozások, sérelmek, indulatok elfojtva is eleven történelmi emlékezetét a véres, máglyatüzes „magyar táj” Juhász Gyula-i misztikus látomásába oldják (VÁGY, KIJÓZANULT BORKÓSTOLÓK). A háború, a dunántúli front élményeit a falusi kisemberek, a „*megtört hadnép*” szemével nézi, akiknek elpusztult az otthonuk, „*ingóláp lett*” a községük. Vörösmarty „*tépett kórus*” hangját, Tompa Mihály madárallégoriáit, József Attila rendet sürgető ódai szavait idézve történelmi és irodalmi távlatba helyezi a nép és költője aktuális aggodalmait (EGY CSATATÉR ÁRNYÉKÁBÓL, AZ EMBEREKHEZ). Történelemszemlélete nem szakadt el az ösztönből és tapasztalattól táplálkozó népi bölcsesség gyökereitől: van benne némi rártartó büszkeség várvédő eleinkre a gyarmatosító, majd védett bensőségben gazdagodókultúrálódo Nyugat-Európával szemben (A GIRALDA ALATT), nem titkolt nyakasnegyvennyolcasság (MIT APÁM TANÍTOTT), zabolátlan, betyáros ellenszegülés az érzület hagyományában mindazzal, aminek vármegyéhez, grófhhoz, urakhoz köze van (1867 A PUSZTÁN). A figyelmes pillantás számára észrevehető azért e gesztusok kísérőjeként a szerepjátást jelző ravaszítás szemhunyorítás („*Óregapám így mesélte*”) vagy a naiv nemzeti nézőpont egyetemessé tágitása: „*azték–magyar vér*” együtt csurgott a spanyol márványerekbe; a szabadságról szóló frázis az apa tanításában a nép emberré emelkedésének tanává mélyült.

Ezekben és hasonló verstípusaiban Takáts őszinte közösségi elkötelezettségről, becsületes patriotizmusról és belülről fakadó demokratizmusról ad tanúbizonyságot, szép, emlékezetes műveket is alkot, de kezdettől vonzza az univerzálisabb valóság, térben és időben nagyobb távlat felé készül elrugaszkodni. Az ugrás nem légüres térben, nem a közegellenállás kiiktatásával történik: költészetét drámaivá teszi az alapjait fenyegető veszély fölismerése és megjelenítése a kimondásban. Testközelből sebzi érzékenységét a megművelt természet helyén támadó „*sivatag való*”, „*elvadult puszta*” kietlensége. A nevezetes alapvers, A MAGYAR WASTE LAND-EK ketős alcimével és ajánlásával (*Hegyközségeink pusztulására és T. S. Eliot emlékének*) konkretizálja is, egyetemessíti is a kísérteties látomány jelentését. Az aprólékosságtól kiméletlen negatív fősorolás végzetes természeti és

történelmi katasztrófák analógiáin túl a halál, a „rossz” diadalának előérzetét kelti, és egy örökre föltáratlan, kiástatlan, szívünkben is elsüllyedt kultúra rémképét vetíti elénk. Ettől az élménytől a démoni látomásosság poétikája sem idegen: a beszélő halak és néma madarak visszájára fordult világa víztől és égtől megfosztva dermed a kozmikus összeomlás előjeleire (TRAGÉDIA EPIDAUROS SZÍNPA DÁN). A romlás „*szép rettenete*” nemcsak taszítja, hanem – mivel ki kell mondania – mármár vonzza is a költőt, mint némelyik Hieronymus Bosch-kép: „*Beálllok e semmibe / villogó fogak közt forogva*” (PROFÁN TRIPTICHON).

Korai kötetei alapján úgy tetszhetett, Takáts szerelmi lírájának a „*feszítő, mindent megmozgató erejű*” érzelmek hiánya és a szerelemben „*a teljesség harmóniájának*” igazolása válik javára (Laczko András), a kibontakozott életmű ismeretében azonban nyilvánvaló, hogy e „*témakörben*” a rá jellemző értékek a szerelem meg az idő élményének küzdelmes összefonódásával kapcsolatosak, s ebben a korrelációban mutatkozik meg az emóciók igazi ereje is. A Ginákhhoz, Annákhhoz, az emlékezetben őrzött méltatlan szerelmekhez való ragaszkodás vallomásaitól eltérően Takáts „*harminc év után*”-ja a valóságban visszatért, „*tavaszból átnyílt őszi szerelem*” csodájába avat be a téridőben röptében lehorgonyzott szilvafa képsűrítménnyel, amelyben szétválaszthatatlanul összeforrnak intimitás és egzaltáció, benyomás és önkivetítés, lendület és nyugalom minőségei (ÉS LEDOBVA HORGONYÁT). Tragikus fordulat következik, a társ elvesztése, az emlékezés távlat orpheuszi kutatóútra hívja a költőt. A „*soha veled?*” első döbbenete után a búcsú mozzanatai közül Takáts szemében halványodni kezd az elszakadás, a távolodás, és a szeretett lény új, maradandó alakot ölt. „*Most lettél az, mely változatlan / s teljes a kegyetlen anyagban. / Áttetsző és mély szárnyakat / bontasz az évszakok alatt. [...] Lényegülve a konok hiány / teljest ragyog, mint a szívárvány*” (ÁTTETSZŐ ÉS MÉLY SZÁRNYAKAT). Az „*innen és a túl*” minden korábbinál meghittebb, bizalmasabb közelségbe kerül, hiszen a vers „*innen sejt oda*”, a „*csillagokon túli táj*” lakója pedig juttathat ide valami olyat, „*mely kicsit közös is talán*” (A PÁRIZSI SZONETT FOLYTATÁSA). A kedves halála utáni szerelem, mint Dantét Beatrice, a transzcendens világ küszöbéig vezető a gyászoló szonettek szerzőjét.

A Szaharává lett oázis és a „csonton-túli izezésben” szellemiesült szerelem próbatételeihez harmadikul a költő és a költészet útján tornyosuló akadályok fölismerése csatlakozik. Újhellenista példaképeinek sorsa és tanúságtétele nyomán Takátsban tudatossá vált, hogy a költői korszak elmúlt, „A szent poézis néma hatyú”. Irodalmi nézetei kialakulásának évtizedeiben szükségszerűen találkozott a tragikus magyar művészsors gondolatának XX. századi változataival (Ady, Fülep, Szabó Dezső, Németh László), s ezeket önmagára vetítve még a vidékiség lehúzó erejével is számolnia kellett. Az életösztön egészséges viselkedésére vall, hogy a fojtogató élményt tárgyasítva, szerepliraként, példázatszerűen „dolgozta föl”, de ez sem hűtheti le az azonosulás lázas izgalmát (VITÉZ MIHÁLY CSÖKÖLYBEN, BERZSENYI VÉGBŰCSÚJA SZÜLŐFÖLDJÉTŐL). A Demiurgosz világalkotó szent elragadtatottságát éri tetten a MADÁCH dramaturgiaiailag is, stilisztikailag is szélsőségesen szagztatott, balladákénál szűkszavúbb kompozíciójában. A nézőpont-változtatás, az „elbeszélés” redukciója, a félelmetesség fokozódása az atmoszférában, a hős istenkisértően merész szellemi küzdelmének és az érte rettegő „kórus” izgatottságának érzékelteése a tét nagyságát emeli ki: a költészet titkokat ostromló, végső kérdéseket feszegető funkciójáról van szó, az emberi tudás ügyéről, elválaszthatatlanul a költő üdvösségétől. Talán ezt is jelenti Takáts poétikájában a „boldog ének” kiegészítő ellenpárjaként a „rapszódia” műfaja. Érett és bőséggel termő, harmóniaeszményét megvalósító korszakaiban (a mostaniban is) föl-fölbukkan a kétely, a csüggedés a cél elérhetetlensége miatt. „*Ne mondd, hogy költő vagyok! / Köröttem zárva mind az ablakok / s mögöttük, hogyha van, annak szavát / papírra adta-e az a világ?*” (PAPÍRRA ADTA-E?) A Takáts-vers a teljességet, a titokkal teljes Egészet, a világmindenség rejtélyét ostromló soha meg nem elégedés pillanatnyi csillapodása, amikor fénylik a szó, zeng a toll, beszédekké válnak a jelek, megtestesül az Ige. Ha az egységes világegész befogadó nagylelkűségét tapasztalja, azt annak köszöni, hogy sosem hiányzik kezéből „*Érzékeny tág körével / a mindig szomjúság*” formás pohara, annak a diszpozíciónak a jelképe, amelyet Fülep Lajos egy töredékében „nyugtalanosság”-ként ír le.

A Szép, Jó és Igaz egységének intuícióját

Takáts a természetből meríti, és a költészetben látja igazolódni. Versvilágát Rába György „*az őselemek természetlírájának*” nevezi, és világ-szemléletének a filozófiával rokon indítékait is föltárja: „*olyan érzékeny szenzualista, akinek érzéletes természetfestése szakadatlan áramlás a világon, amelyre időnként rá is kérdez, márpedig a görögök óta tudjuk, a csodálkozás és kérdés minden bölcselkedés kezdete*”. A természet (bármennyit változott is fogalma és költői megjelenése a harmincas évektől a kilencvenesekig verseiben) sohasem volt számára lélek és szellem nélküli anyag, az egzakt tudomány eldologiasodott tárgya. Tájait szellemek népesítik be, mitológiai alakok és angyalok sűrögnek és szálldosnak a földiek körül; a földtörténeti és az élettani evolúció végtelen időbeli távlati tömörülnek a látvány szinkroniájában, benne történetiájával az ember is: mitológiai, tudása, valaha csak volt és leendő érzelmi konstellációi, elsüllyedt alkotások, eleven kultúrák, tervek, vágyak, utópiák. Takáts antropológiájában, melyet egy nagyszabású ciklusban, meditatív „*napló*”-ban végiggondol, az ember a természet munkájának része és folytatója; „*benne és vele árad*” a tenyészettel, de rendteremtő igénye tudatos; kívül és belül kitölti „*az ürest*”, hogy felépülhessen „*a teljesebb... / A VALÓSÁGBÓL A VALÓ!*” A szerzetlen és a szerves világ kérdezés nélkül, mintegy a létevel felel; az ember megérti ezt a nyelv nélküli beszédet, megszólaltatja „*a történések Szavát*”, érzékenységgel és tudásával átleskíti és kiszabadítja emlék nélküli jelenidejűségéből a világot. „*Élet és idő kapcsoló-sejtjei vagyunk. / Rajtuk át nő, szől és beszél. / Előre és vissza a végtelenbe... / És visszaérez bennünk és ránk is visszaérez évmilliók múlva is / az idő... és... az élet...*” (A HESPERIDÁK KERTJÉN INNEN, 20.) Kulcsfogalommal szilárdul költői szótárában a Teljes, az Egész, az Egy, a Van – „*a mindent összefoglaló Valóság*” igenévszói jelentésében, amelyben, megint a kötet cím utalásával, már együtt van „*az Innen és a Túl*”. Takáts természetlírájában előbb nyomokban, sejtésekben villan föl az érzékelhető és elgondolható túli dimenzióban egzisztáló valóság, s az időben előrehaladva egyre gyakrabban és követelőbben fénylenek feléje „*a szépen túli messze*” jelzőlámpái.

Nem „istenes líra” a szó közkeletű értelmében. Tétéleken fölélpülő vallás elfogadására nincs benne utalás, az értelmezések meg-

okoltan háritják el a panteista meghatározást is. Az „istenkereső emberről” szóló versek bőkezűen válogatott INNEN ÉS TÚL című antológiájában tiz vers szerepel Takátstól, és ha rugalmasan értelmezzük, legjobban még ez a kategória illik rá világnézetére. Néven nevezi Istent, és szól közelségének megérzéséről (ÍGY EGÉSZ), de arról, amit ilyenkor kifejez, a numen adest élményről nem teológiai bizonyossága van. Szellemi körei a racionalista-pozitívista hagyományon kívül helyezkednek el. „*Ki bír szabadulni a megértés maradéktalanságából*”, írja találoán Vekérdi László; „*A megértés határán járva óhatatlanul másik tájhoz jutunk, de ebbe a másik tájba csak kipillantathatunk, nem léphetünk be, holott mélységesen oda tartozunk*”. A jelenségek jelekké sűrűsödnek, amelyek „*a létezés pontos szavaként*” a jelölt lelényegével azonosak, de nem válnak elvont eszmévé, fogalommá, mert a feltárulkozás és a rejtve maradás dialektikájában ragadhatók meg: egy nyugtalan árnyék „*mintha rejtené és bontaná / a titkot világot*” (BÁR SZAVAI AKÁR A DÉL); „*A van s a nincs köde egymást fedi*” (ÚTJAIKRÓL VERSEIM KÖZÉ). Ha van valami, ami iránt kultikus tiszteletet és áhitatot árul el ez a líra, akkor az a niklai előd szavával „*a szép religiója*”, a költészet. A vers zászlóként ragyog az ember rövid barlangi útján „*az örökkévalóból át az örökkévalóba*” (FELNÉZVE LOBOGÓDRA), térdre kell borulni előtte, mint égi fényesség előtt, ha titok marad is, „*ki írta azt a költeményt*” (EGY VERS ELŐTT). Az égi fényként földre áradó poézis látomása visszavezet a költés által lehetséges tett lakozás hölderlini gondolatához. Takáts oszlopokat és cellát emelt a karsztos hegyoldalon, és ihletében „*a dór lelkét*” érzi előlépni oszlopaiból: „*Így állnak itt és néhanap / lépve maszkiuk, fényben úszva / valaki mellém áll fölkoszorúzva*” (A DÓR LELKE VELEM). Szophoklész nyomán Heidegger kegyről beszél hasonló kontextusban: „*Amíg a kegynek ez a megérzése tart, addig sikerül az embernek az istenséghez mérnie magát. Ha megtörténik ez a mérés, akkor az ember a költőnek a lényegéből költ. Ha megtörténik a költői, akkor az ember élete – ahogy Hölderlin utolsó versében mondja – »lakozó élet«.*” Hogyan valósul meg Takáts Gyula költészetében a föld és az ég közötti kiterjedés fölmérése s ezáltal a kozmikus-egyetemes otthonosság közénk varázsolása, példázza mutatványul ezúttal EGY GONDOLAT SEJTRENDSZERE című verse:

„*És mint az üzenet – egy magasabb és messzi képlet kényege, ahogy érinti –, kirepül az anyagból a szerkezet ege.*”

Együtt ragyog a sok külön, de oly rövid... S a szajkó hangja, akárcsak hangszer, látható a ránk mért aranylóg magasba,

ahonnan most pereg az alkonyi nyugalmas csillagok pora s a tér, a tönk, a tó, a tölgy valami másnak lesz az otthona.

Új formák belső, mély szava, egy gondolat sejtrendszere átkapcsol és a létezés kristály, mintha fénylene

s e rőt alkonyi némaság a tárgyakból kibontja a jelet s mit rejtenek, felénk dereng vak kezünkől s betűm felett.”

Csűrös Miklós

MEGTANULNI ÉLNI

Kántor Péter: *Mentafü*
Pesti Szalon, 1994. 358 oldal, 480 Ft

Válogatott és új versek. A válogatás a szokásos módon történt: a költő mérlegre tette eddigi köteteit (KAVICS, 1976; HALMADÁR, 1981; SEBBEL-LOBBAL, 1983; GRÁDICSOK, 1985; HOGY NŐ AZ ÉG, 1988; NAPLÓ, 1991; FÖNT LOMB, LENT AVAR, 1993), mind a hetet, a gyerekkönyvet – a harmadikat – sem hagyva ki. A korábbiakból kevesebbet, a későbbiekből többet válogatott, javított néhol, de nem sűrűn.

Nem sokat szoktuk az ilyen válogatás eszméjén törni a fejünket, mert azt gondoljuk, akkor hívják fel valamire már a válogatás módjával is a figyelmünket, ha *nem* így járnak el. Ha mindent újraírnak, ha nincsenek tekintettel a keletkezés kronológiájára vagy éppen megfordítják azt, ha figyelmen kívül

hagynak vagy egyenesen megtagadnak korszakokat és törekvéseket. Holott a megszokott versválogatási gyakorlat mögött is elv húzódik meg, csak nem tűnik fel, mert egybevág a költő egy hagyományos felfogásával, mely szerint a költői képesség adománya szervesen bontakozik ki, s a természet módjára nő. Ebben a tenyészetben a költőnek nem kell mindent tudnia arról, ami általa terem; elegendő, ha gyomlál, és – mértékkel – nyeseget.

Ez sem rosszabb hipotézis egy költői természet mibenlétéről, mint más. Legföljebb az vethető ellene, hogy nem minden érik be. A pálya elején több a lehetőség (kísérletek, hangpróbák, hatások), a saját hang megtalálása nemcsak a lehetőségek szerves kibontakoztatása, hanem lemondás is. Egy út választása, amely más utaktól elrekeszt.

Azt kerestem Kántor Péter kötetében, hogy mikor jelenik meg a *hang*. Vagyis a korábbi versekben hol hangzik fel az, ami későbből ismerős, amit képzeletünkben csak ezzel a költővel azonosítunk? S nemcsak elmosódottan, jelzésszerűen, hanem úgy, ahogy *ma* is hangzik?

En a VADÁSZAT-ra szavazok – már a második kötetből. Figyeljük hangütését: „*Hogy csaholnak az aranyos agarak! / a lombokon nem szűrődik át semmi fény, / és mégis, hogy tündökölnék a letaposott füvek, / a vörös sapkák, mellények, lószerszámok, / és hogy dülleszti a mellét az a lovas, / kinek lóva megtorpan a kép jobb oldalán, / és úgy maradnak ők pár száz évig / és úgy a felpántlikázott erdő.*”

Mint látjuk, ez fölötte tárgyias leírás. Történetesen egy festményé, Paolo Uccellóé, és Oxfordban látható. A képleírásokból kibontott versanyag korábban is, ma is foglalkoztatja, ihleti Kántort, legjelentősebb versei közül is legalább kettő ilyen – EUGÈNE BOUDIN (1824–1898) STRANDFESTŐ és a JÉG-ÖRÖM. De menjünk sorjában. Aki ismeri Uccello VADÁSZAT-át, az tudja, milyen pontos és tartalmas elbeszélése a képnek ez az első szakasz. Az agarak nem azért aranyosak, mert bájos-kedvesek, hanem aranyszínűen csillognak. Mikképpen a füvek, s az öltözékek uralkodó vöröse s a lovak nyergei: tündökölnék, s a fákat felpántlikázza a fény. Mert a fény megfigyelésének és közlésének különös jelentősége van Kántor verseiben. „...*arra beljebb áthatol-*

hatatlan a sötét, / arra beljebb elhal a hang is, / de itt az előtérben fényben úszunk, / magunk vagyunk a fény, barátom, / és ki maradhatna itt közömbös? / ki maradhatna ki ennyi jóból?!”

A legjellemzőbb a dikció. Az *ámulaté*, amely ismeri ugyan a rezignációt (nagyon is: „*arra beljebb áthatolhatatlan a sötét*”), de amely elkeveredik a gyermeki *csodálkozással*: nemcsak éppen *most* nem akar tudni róla, megállítván az időt („*úgy maradnak ők pár száz évig*”, „*de ki gondol ilyenkor a holnapra? senki!*”), hanem – részben, bizonyos mértékig – még nem is tud róla. (Nem ismeri az áthatolhatatlan sötétet, de persze *szorongja*.)

Maga a tárgyválasztás is tartalmazza ezt a kettősséget. Uccello képe (de Boudiné meg Hendrick Avercampé, a JÉG-ÖRÖM festőjéé is) felkelti a gyermek figyelmét; lehet róla mesélni, álmodozni. Az *ámulat* egyszerű metafizikáját (fény-sötét) talán csak belelátja a költő a képbe, mert nem gondol rá, hogy a holdfényfestő éjszakai vadászatot ábrázolt. A csodálkozó gyermek nem észleli, hogy a lovak igencsak hintalovaknak tűnnek (mint Uccellónál mindig) – vagy talán örül is neki, hiszen haladnak, miközben egy helyben állnak.

A vers zárlatának („...*ki maradhatna itt közömbös? / ki maradhatna ki ennyi jóból?!*”) kettős kérdése ugyanazt a témát elmondja a felnőt és a gyerek nyelvén is. Ezt érzem Kántor költői alapmagatartásának: rezignált *ámulat* és gyermeki *csodálkozás* egymásba játszását, a boldogság vagy életöröm vagy béke (rebbenő lehetőségére) függesztett *kettős* tekintetet. Ahogy a BOUDIN-vers végén olvasható: „*Valami értelme biztos van ennek. / Hát hogyné! Hát persze! / Valaki elmosolyodik. Valaki biccent.*”

Ebben a tekintetben bizonyos értelemben *kicsinyednek* a látnivalók. Kicsinyednek, és mozgásuk megáll. Ezért a kép, a képekben a sok kis figura, maga a kép is kicsi. Ma már Kántor bizonyára nem írna verset olyan nagyméretű képről, mint a VADÁSZAT. S olyanról sem, amelyben nem áll meg az idő, és látszik a következő pillanatot, a tragikus végkifejlet. Hanem: „*Jelenetek a jégen. Jég-öröm, / korcsolyázók – s egyszer se vak vezet / világtalant komisz göröngyökön. // És úgy lehet, van ebben is igazság, / a képek kicsik, de nagy a világ; / a te jégedet kedv és béke lakják. // Hát mért, csak az igaz, hogy mindig sír a szél? / hogy mindig tombol? hogy mindig sziszeg? / hogy mindig nyögve hull a*

falevél? // Hogy mindig borzongunk a durva nyárban, / és megtelvén cukorral, mint a szőlő, / vak-tában hirdetünk valamit kiabálva? // Csak egyszer vittél volna ki a te jegedre! / tettél volna rám kapcsolatot meg lágy fényt, ami csak kell, / s lakkoztál volna le megérdemelt helyemre!”

A költő alakja, aki kibontakozik a versekben, maga is sok szempontból hagyományos. A lírai szubjektum, aki – mondani sem kell – nem szükségképp és nem teljesen azonos K. P. polgártársunkkal, idegen a világban. Először azért, mert nem gyakorlatias, nem ismeri ki magát a világi üzletben, más fontos neki, mint legtöbbszörnek, máshol áll meg, másra figyel. Másodszor azért, mert gyermekes, infantilis. Eszünkbe ötlük a költő mint a földön csetlő-botló madár, és a költő mint gyermek közismert képzete. Ami nem hagyományos, hogy ebben a költészetben mindez nem „a” költő epithetonja, hanem életprobléma – noha tartja a rokonságot A RÉGI KÖLTŐK-vel, akiket Kántor furcsa, életidegen madaraknak mutat be szép, játékos versében („ők még fent kalimpáltak a lombok közt a fákon, / s nem drótkötélen függtek, de ezüst holdsugaron, / s nem vitaminokon éltek, s nem gabonákon, / hanem mindenféle tündéri babonákon”).

E rokonság következménye, hogy Kántor még elfogulatlanul meg tud szólítani bizonyos klasszikus témákat – a természetet, a történelmet, a stílust, a költészetet, a szabadságot. Ebben van valami naivitás, és e témák – a természet kivételével – nem a maguk nagyságában, hanem épp kicsinységében mutatkoznak. A remek bonmot-t, amivel befejezi A NAGYMAMA című versét – „az erkélyen állt, nézte az esőt: / HOGY ITT MI MEGY! – mondta mély megvetéssel” – többször újra felhasználja az ámulat groteszk kifejezésére: „Nézem a tévét, nézem a forradalmakat / ahogy végigsöpörnek a színes képernyőn esténként, / és alig hiszek a szememnek: / Hogy itt mi megy, nagymama!” (EURÓPAI ŐSZ.) Az idézésben és a nagymamához való felfohászzkodásban nemcsak naivitás van, hanem infantilizmus is, mint ahogy Kántor lassan bontakozó, a könyv különböző helyeiről összeolvasható remek családtörténetének, családi albumának (a COLOUR BEGINNING és az ALBUM ciklusnak, valamint elszórva más verseknek) is az a jellegzetessége, hogy a család múltját és alakjait a gyermek szemével idézi fel. A „történelmi

idők” is – hogy úgy mondjam – a MICIMACKÓ perspektívájából vannak nézve. Talán véget érnek az idők: „Most pukkan ki a század óriás beteg léggömbként, / út az orrom előtt, és lihegő Malackák / milliói rohannak az összezsugorodott, / vacak, nyúlós rongydarabbal a jövő század, / az új évezred felé, ahol – valahol a budavári / Hilton szálló és egy liverpooli dokk között, / a Százholdas Pagonytól kicsit délkeletre és északnyugatra – / Fülel várja őket, és azt mondja mindnyájuknak: / Jó reggelt, Malacka. Ha lehet ilyesmiről szó.” (VALAHO A BUDAVÁRI HILTON SZÁLLÓ ÉS EGY LIVERPOOLI DOKK KÖZÖTT.) Milne gyermekkönyvének, amely a felnőttek infantilis regressziójának mitikus könyve lett (A KIS HERCEG mellett), valahol fel kellett tűnnie ebben a kötetben. (Megjegyzem, egy korai versben, amely helyet kapott a válogatásban, az EGY SZÉP MÁJUSI NAPON-ban még fordított perspektívában jelenik meg a Százholdas Pagony kimerevített gyermeki örökideje, amely egyszer véget ér, és beköszönt – „kockás felöltőben” – a felelősség, az öregség és a bűnbánat.)

Mint afféle régimódi költő, Kántor reflektál a világra. Amikor „történelem van”, a történelemre. S noha a gyermeki csodálkozásnak esélye van arra, hogy a felnőttek véres jétekeit banalizálja, a rezignált ámulatnak pedig arra, hogy néhány „antropológiai” elemére egyszerűsítse le, előfordul, hogy éppen ennek a szemléletnek az igazságát érezzük erősebbnek; azt ugyanis, hogy ez ilyen egyszerű. A közelmúlt egyik minket közelről érintő megrendítő eseményének költői summája a MAROSVÁRÁSHELY, 1990: „Egy román rugdos egy földön fekvő magyart, / vagy egy magyar rugdos egy földön fekvő románt, / annak idején minden tévéállomás közvetítette, / minden magyar és román jól megjegyezte. / De mit? Mi nem változik ebben a jelenetben? / Egy ember rugdos egy földön fekvő embert.”

Amit Freudtól kisajátítva *infantilis regresszió*nak nevezek, az negatív fogalmakkal leírva háritás – megrekedés vagy visszalépés az Én gyermeki korszakába. Ennek persze nem pszichológiai mechanizmusát és különösképpen nem kórképét, hanem költői energiáit vizsgálom, mert úgy tűnik számomra, hogy Kántor Péter megtalálta költői hangját nem utolsósorban a háritás és a gyermeki szemhez való ragaszkodás karakterizálja. E törekvésnek talán a HOLDFÉNY-MONOLÓG: AZ ÚJ CICA-

RA a csúcsteljesítménye. „A régi cicát új cicakölykökkel, / s a régi kutyát új kutyakölykökkel / pótolják, mint keddel a halott hétfőt. // ... // De énnekem ők nem cserélhetőek: / se a cica, se a hétfő, se más; / számomra ők nem halnak meg soha.” Ebből a gyermeki dac-reakcióból indul a vers. Megint itt áll előttünk az infantilis halhatatlanság, időtlenség. Ez még nem az emlékezés ellenszegülése az idő múlásának, hanem a tudáson inneni ellenkezés bármilyen elmúlásával. Ebből vezetettünk át finoman az emlékezés, a nem feledés *erényéhez* (másokkal szemben, azaz szemben, hogy „*friss jeget hízlat a feledés*”), majd ahhoz a felnőtt rezignációhoz, hogy a felejtés – ellentétben a szükségszerű távolodással, de távoli megőrzéssel – nem más, mint kicserélhetőség, ami nemcsak kezes állatokra, napokra, hanem emberekre is vonatkoztatható. A vers alanyára is. Majd az utolsó szakaszokban ezt a két különmemű tapasztalatot a költő mesteri kézzel összesodorja: „*Tudom, ha nem leszek, majd lesz nekik más, / ki befekszik az ágyukba helyettem, / szuszog, beszél, szenved, szeret helyettem. // Mért is ne volna így? Sőt, így helyes tán, / mért is várna az ember várhatatlant, / túl nehez, túl sokat... értem én. // De hiába, nekem pótolhatatlan, / s nem szűnik drága lenni, ami drága volt. / Az új cicát pedig korai még szeretnem. // Én nem veszem ölembe, mert ölemben / még ott tüzel a réginek hiánya. / Tudom, ha nem leszek, majd lesz nekik más.*”

A MEGTANULNI ÉLNI című verset többször hallottam Kántor Péter felolvasásában, s gyakran éreztem, hogy egyik legfontosabb műve ez. Az azonban csak most vált világossá, hogy a líra alanyának olyannyira központi életproblémája fejeződik ki benne, hogy a címbe foglalt motívum több mint egy évtizede foglalkoztatja a költőt, s legalább még egy tucat versét lehet e témakörhöz rendelni (EZ MEGINT EGY OLYAN, ÉS AKKOR KÖRÜLÁLLTAK, EZ AZ ÁBRA?, GRÁDICSOK, MINDEN NAP FÉNY GYÚL, MAGYAR STANZÁK, ÁDÁZ KATONA, ÁMEN, VÉGE A NYÁRNAK, VALAHOZ A BUDAVÁRI HILTON SZÁLLÓ ÉS EGY LIVERPOOLI DOKK KÖZÖTT, HOGY LENNÉK BOLDOGABB IS, LIED). A MENTAFŰ-t különben is keresztül-kasul szövök a visszatérő tematikus motívumok (az említett családi album-, történelem-, festmény-versek mellett például az álom-, Amerika- és *Duna*-versek, vagy József Attila költői hangjának és alakjának kevésbé Kántor érett köl-

tészetére *ható*, hanem inkább imitációval, szabad variációval felidézett, *motivikus* visszatérése). Egy vers több csoportba is tartozhat, így például az előbbi felsorolásból az ÉS AKKOR KÖRÜLÁLLTAK álom-, a ...BUDAVÁRI HILTON történelmi vers is, a LIED pedig a családi albumba is beletartozik. A motívumok visszatérése nem azt jelenti, hogy a költő újra meg újra ugyanannak rugaszkodik neki. A formai és tartalmi elmozdulások e bizonyára szűkös költői világ belső gazdagságára és tagoltságára vallanak. A – gondolom – nem mindig tudatos korrespondenciák, amelyeknek egy listáját adtam azok számára, akik csak most olvassák vagy olvassák újra majd Kántor kötetét, gazdagítják és elmélyítik egymást. Még a MEGTANULNI ÉLNI is, ez a tuti sikerdarab minden felolvasáson, mélyebbé válik a kötetben, társai közt. Ugyanis van egy pusztán humorisztikus olvasata, ami, mondjuk, chaplini sémára jár: a pasas számba veszi, hogy mit tud az élet tudományából, s elhatározza, hogy most már, élete derekán, *igazán* megtanul élni. Szinte katalogizálja a tennivalókat, nem maximalista, „*a kis dolgokkal fogom kezdeni*”, latol, alkudozik magával, s ebbe az ellenállhatatlan mulatságos lajstromba persze már bele van programozva a sikertelenség, az orra bukás. A humoros réteg mögötti újabb rétegeket, meglehet, csak a rokon versek ismeretében tárhatjuk föl, azt, hogy az élettanulás zsarnoki elvárás és bensővé tett elvárás, a felnőtté válás parancsának megtagadása és elfogadása, szabadság és kényszer, sikertelenség és siker ellentéte, egyszerre paródia és jámbor fogadalom, boldogságvágy, amelyet csak két típus nem valósíthat meg, aki megtanul és aki nem tanul meg élni. AZ ÚJ CICA-vers ismerői észreveszik, hogy a vers végén szereplő Yukka pálma ugyanúgy a hűség és ragaszkodás tárgya, mint amabban a régi cica. A motívumcsaládba tartozó versek megmutatják, amin már *túl* van ez a vers, a különböző megtanulandó életminták közötti választás kényszerét és abszurditását (EZ AZ ÁBRA?), s amivel szemben itt az univerzális ember paródiája áll. Rámutatnak továbbá arra a mitikus árnyalakra, akinek boldogság-szomja, „megtanulni élni”-akarása és -képzetelensége, infantilis regressziója a nagy változata ennek a kis változatnak: József Attilára (GRÁDICSOK, MINDEN NAP FÉNY GYÚL,

MAGYAR STANZÁK, ÁDÁZ KATONA). A LIED záródala végül mintegy a fonákjáról mutatja a MEGTANULNI ÉLNI-t, feltárván rezignáció és remény ellenszólamát: „Aki tudja, meg ne / mondja, hogy kell élni, / örök titok fedje, / lehessen remélni.”

A MEGTANULNI ÉLNI lazán ritmizált, nagy terjedelmű szabadvers-formájának és a LIED most idézett négy soros dalformájának ellentéte fölvetetheti a kérdést, hogy Kántor legreprezentatívabb versei miért olyan ritkán dalformájúak, holott vázolt költői problémájához sok szempontból fölötte illene az. Tudható, hogy technikai nehézségről nem lehet szó. Tanúk erre nagyszerű dalfordításai. Ezek közül egyet, egy Mandelstam-dalt, ahol tehetem, idézem, mert a legszebb magyar versindítások egyikének tartom: „Áthatolhatatlan kód takarta / Gyötrő és bizonytalan valód.” De tanú Kántornak az a korai verse is, az A. BLOKHOZ, amelynek utolsó szakaszát e kötetében alaposan megváltoztatta. A KAVICS-ban még így szerepel: „Hősi halált osztottál bánatodban / A két bohócnak – jómagad helyett / Így kellett – hiszen végleg oda-hagytad / Ifjú, ábrándos képzeletedet.” Most így: „Csúf véget, bús kifejelet bogoztál / a két bohócra – jómagad helyett, / isten vedd, ábrándokból szövött nyár, / azúr remény, rózsaszín fellegek.”

Mégis, legfontosabb versei majdnem mind hosszúversek, gyakran szabad versek, lazán vagy feszesebben jambizálva, vagyis a legközönségesebb magyar ritmust választva. Miért? Ha már a MEGTANULNI ÉLNI értelmezéséhez annyi más verset használtam fel, hadd próbáljam meg erre főképp belőle kitalálni a választ. Figyeljünk az idézett szövegre: „Ha rám mosolyog egy nő, / nem kötöm vele össze rögtön az életemet, / ha szeretem, összekötöm, / mi történhet? / de ha szoros, meglazítom, / ha laza, megszorítom, / de ha nem érzem jól magam, nem esek kétségbe, / tudatosan törekedni fogok néhány dologra, / hogy jól érezzem magam, / ne túl jól, de elég jól, / reggel kelek, este fekszem, / de nem túl korán, / olyasformán, mint most, csak tudatosabban, / éjjel előtt sose alszom el, / ezen nem fogok változtatni, / kerülni fogom a felesleges szabályokat...” Ez pars pro toto: az egész vers parodisztikusan, de ezzel csak kiélezve a költő általános törekvését, bizonytalanságban akar tartani, ha szoros, meglazítja, ha laza, megszorítja, nem túl jól, de elég jól, lehet, hogy igen, de lehet,

hogy nem, „ha nem muszáj, inkább ne, / de ha muszáj...” stb. A bizonyosság, a határozottság és meghatározottság gyanús – ez a duktus persze ellenpontozza a „megtanulni élni” optativusát a versben. A vers arról beszél, hogy meg kell tanulni élni, a beszéd formája azt sugallja, hogy nem lehet. A költőtől mi sem idegenebb, mint hogy valaki, miképpen a MINT EGY TRÜKKFILMBEN című versben „a szivarozó szomszéd [hadd dicsekedjem: ennek mintája én valék] / jobb zsebében az igazsággal ellejt”-sen.

Mármost megkockáztatom azt az általános érvényű állítást – igazságában persze csak bizakodva –, hogy a rímnek, a sorvégek irracionális összecsengésének, valamint a szilárd ritmusnak a hangzása a vers *definitivitását*, éppilyen voltában való megalapozottságát és meghatározottságát sugallja, a szöveg explicit tartalmával egybehangzón vagy éppen ellenpontozva. Az, hogy „Áthatolhatatlan kód takarta / Gyötrő és bizonytalan valód. / Istenem! – mondtam, nem készakarva, / tévedésből használván e szót” a rím és a ritmus ereje által, roppant súlylyal győz meg arról, noha éppen szótévesztésről, gyötrő bizonytalanságról beszél a vers, hogy van egy olyan érzés, amelynek – teljességgel függetlenül attól, hogy hiszünk vagy nem hiszünk benne, helye üres-e bennünk vagy sem – Isten a neve.

A gyermeki csodálkozás és a rezignált ámulat költője azonban nem lehet definitív. Ha az első az értelem nélküli rím- és ritmuspróbákhoz vezetné, megakadályozza ebben a második. Ő csak körülírhat, nem találhat a közepébe. Nem lehet éles körvonalú. „...kopó a nyúlhoz: közelítsen feléje, / de meg ne fogja, foga el ne érje...” Sajátos módon abban a versében – ars poeticájában –, ahol mindezt *definiálja*, határozottabb is a ritmus és a rím: „Csak hagyja, hogy derengjen, mint a hajnal, / mint ködbe szúrt imbolygó gyertya lángja, / mint fekete folyón fekete bárka – / halk surrogását szinte halljam. // Mintha foghatni és szagolni tudnám, / enni, ölelni, járkálni vele – / de ne feszítse meg és ne döfjön bele! / adjon hírt róla ecetfa poros utcán.” (HOCY DERENGJEN.)

A vérbeli lírikus szép példája: a versek igazsága(!) kedvéért a költői formakincs egy jelentős – és birtokolt – részéről lemondani.

Radnóti Sándor

ÍZEK A HÉJ ALATT

Villányi László: *Délibábünne*
Kozmosz Könyvek, 1978. 120 oldal, 8 Ft

Villányi László: *Falovak*
Magvető, 1982. 88 oldal, 12 Ft

Villányi László: *Alázat*
Orpheusz, 1990. 148 oldal, 80 Ft

Villányi László: *Az alma íze*
Orpheusz, 1994. 80 oldal, 285 Ft

Nem állítom, hogy szerencsés dolog egy könyvkritikát tagadó mondatokkal kezdeni. Mint ahogy azt sem állítom, hogy egy költőt felelőssé lehetne tenni a róla szóló kritikákban felbukkanó anomáliákért. Az azonban mégiscsak feltűnő, hogy a Villányi László költészetével foglalkozó bírálatok emblematikus mondatai milyen gyakran mondanak nemet olyan feltételezésekre, amelyeket vagy maga a recenzens, vagy egy általa elképzelt olvasó mondhatna ki a versek olvastán, holott a vak is látja, hogy ennek a fiktív személynek nincs igaza. Vajon miért tartják szükségesnek tanulni itészek, hogy tárgyukról előbb téves (nemritkán számár) kijelentéseket tegyenek, majd ezeket cáfolva térjenek elemzésük tárgyára? Néhány jellemző példa felsorolása talán előbbre visz: „Villányi László nem hagyományos költő” (Tandori Dezső), „...az ALÁZAT az igazi megérkezés könyve. Nem mintha az első két könyv jelentéktelen lett volna”, „...ezek a versek nem nyílnak könnyen” (Böröndi Lajos), „Villányi politikai alkatú költő, de nem a nálunk tradicionálisan megszokott prófétai pózban. [...] a való világ értelmezése, értékelése – nem pedig bemutatása – adja a versek élmény- és életanyag-háttérét”, „Nem kerget hiú ábrándokat, de nem is adja fel álmait” (G. Komoróczy Emőke), „Legnagyobb erénye, hogy noha látásmódjában, módszerében vitathatatlanul modern költő, sohasem hódol a divatnak. Verseiben nem a spekuláció, a trükk, a tetszetős mutatóvány játssza a főszerepet...” (Lator László), „Villányi László nem tartozik a hangzatos szólamokat megfogalmazó, látványos fordulatokat hirdető, illetve megvalósító költők közé. [...] Elsősorban nem a divatokhoz, hanem az irodalmi hagyományokhoz kötődik” (Parancs János). Utóbbi két kijelentést a kiadó annyira fontosnak találta,

hogy a legújabb kötet (AZ ALMA ÍZE) fülszövegében dicsekedett el vele. Nyilván úgy gondolták, hogy nagyobb közönségsikerre számíthat az a kötet, amelynek verseiről ezeket a tagadásokat el lehet mondani.

A költő természetesen nem épít versvilágot hiányokból és tagadásokból, mint ahogy az is elképzelhetetlen, hogy „legnagyobb erénye” az legyen, ha valamit – akár ostoba, ellenszenves dolgot is – *nem csinál*. Nem is a költőt kívánták minősíteni – legalábbis ezeknek a tagadásoknak egy részével. Rejtjelezett üzenetek voltak ezek, amelyek egy elképzelt olvasóréteghez szóltak; még hozzá egy tekintélyes létszámú versolvasó tömeghez. Ezek az irodalom iránt érdeklődők a feltételezés szerint „elfordultak” a költésztől, „elvadította” őket az avantgárd felelőtlen kísérletezése, „ráuntak” az üres nyelvi játékokra, „nem értik” a modern költők csavaros gondolatmeneteit, „nincs kedvük” életidegen, dekadens, formalista, divatmajmoló verselők poétikai gyakorlataival tölteni az időt, hiszen ezek nem az ő életükről szólnak, ha szólnak egyáltalán valamiről. Ezzel szemben ugrásra készen várják, hogy végre ismét megjelenjen egy mindenféle neotól és poszttól mentes, egyszerű költő, és haladéktalanul elsőpró rohamot indítanak a könyvesboltok pultjain tornyosuló könyvhegyek ellen.

A jelenség nem egyedi és nem új. Húsz éve halljuk egyre ingerültebb kritikusok szájából ugyanezeket a minősítéseket például Baka István műveinek bírálataiban (megtoldva azzal a – téves – kijelentéssel, hogy a költő nem kapja meg az őt megillető elismerést), de Bertók Lászlóról, Kalász Mártonról és még sokakról szóló recenziókban is. Ha pedig távolabbra tekintünk az időben, mindig megtaláljuk ezt az érvrendszert azokban a periódusokban, amikor a költészetben határozott újító törekvések mutatkoznak. Villányi esetében két zavarbaejtő körülmény mutatkozik: a kortárs költészetben nincsenek radikális újító tendenciák, és Villányi csепpet sem konzervatív költő. Ezért tartottam fontosnak, hogy a jelenségre felhívjam a figyelmet, és hogy az okot csak részben a kritika mindenkor megszokott lustaságában, (nagyobb) részben magában Villányiban, főként korai munkáiban próbáljam megkeresni.

Villányi László első kötetében, az 1978-as

DÉLIBÁBÜNNEP-ben erős mintákat követ – meglehetősen gyenge versekben. Ha nemzedéktársaihoz (Marno Jánoshoz, Rakovszky Zsuzsához, Endrédi Szabó Ernőhöz, Kukorelly Endréhez) képest ez az indulás nem is mondható megkésettnek, az első könyv mégis gyűjtemény jellegű. A célkitűzés már itt is világos: a költő személyét a vers középpontjába állító, az élet konkrét történéseit fekete-fehér papírképen előhívó költészet ez, bár néhol felbukkannak még a dilettantizmus határát súroló allegóriák, példázatok, verses publicisztikák is (FOGAS; FA; BARÁTOMNAK stb.). A korszak divatos pózverseit is szaporította néhányval. A XVIII. SZÁZADI ISMERETLEN KÖLTŐ VERSE az udvari dalnok sorsán ironizál; hexameterait csak az próbálja skandálni, aki nem fél az agyrázkódástól. A MONTÁZS filmrendezőportréi tömören igyekeznek megviláncolni lapos közhelyeket. A FELESELÉSEK-ben

*„Attilkának nagy-nagy tüzéhez a fát
vágom, magamhoz fogva cipelem,
ő is szelid, meleg testű legyen,
ki éjszaka egyedül, fázósan hált –”*

– a kor legelköptottabb irodalmias toposza mellett (bár a Bányai Lászlótól eredő *Attilka* névalak használata talán már több is, mint ami a korszak J. A.-val tegeződő verseiben bizalmaskodásból elfogadott volt), a szálnalmas rimekre is érdemes odafigyelni. A pózvers a Kormos Istvánt megszólító szövegekben lép túl önmagán; úgy tűnik, ezeket létező személyes kapcsolat hitelesíti. A ABLAKNÁL TEREMTÉS, A FALNÁL VILÁGVÉGE című ciklus „illuminációi” afféle „faltól falig” költői prózában fejlesztik tovább az említett allegorizmust, talán a fiatal Déry Tibor modorában, de annak arroganciája híján szomorkás világbirálatba fordulva. A kötetzáró VONAT ciklus Guillevic FAL-ának mintájára igyekszik az egész világot vonatként látni, ezúttal az egyes részverseket is a francia mester rövid sorokból építkező, néhány soros szabad verseihez hasonlóan tördelve. Az eredmény azért siralmas, mert a hatalmasra növesztett költőalak centrumba állításáról nem mond le: „*Én fekszem a talpfán / gurulok a sínen / tartom a kereket / Én világítok / rajtam járnak...*” stb.

A maga idejében is rendkívül gyenge kötet nagyon pontosan kijelölte azt az utat,

amelyen Villányi – aki, ép izléssel lévén megáldva, könnyen felmérhette a kötet szinte valamennyi próbálkozásának kudarcát – továbbmehet. A könyv legsikerültebb darabjai, a DUNÁBAN GÁZOLVA, a VÁROSOM, a KOSZORÚNAK ERESZKEDIK A NAP a privát élet, a szülőföld, a barátság, tehát az úgynevezett „kismesterek” tematikájából építkeztek. Ami pedig a versformákat illeti, annyi kétségkívül megállapítható, hogy mind a rímekhez, mind a klasszikus időmértékhez botfüle van. Az a kopogós, szikár pontosság, ami Guillevicet jellemzi, szintén alkalmatlan Villányi komótosabb versmondattűzésének hordozására, és a hosszú („faltól falig”) sorokból építkező epikus szürrealizmus formavilágában sem érzi jól magát: ez a forma saját közlendőin túlmutató kijelentésekre készvetsi. A DÉLIBÁBÜNNEP-ben nincs olyan vers, amely a későbbiekhez mintául szolgálhatna.

Amikor a FALÓVAK (1982) szerkesztője, Parancs János azt írta a könyv fűlszövegében, hogy Villányi „*második verseskötete határozott előrelépést, fejlődést jelez költői pályáján*”, fentiek fényében aligha mondott nagyot. Lényegi változást azonban még nem hozott ez az előrelépés. Villányi ismét kísérletet tesz a vonat-allegória kifejtésére egy versciklusban, újabb ballaszttal szaporítva a már meglevőket; ez a vonat ugyanis a történelemben robot, és utasai időmértékben próbálnak dadogni. Pedig nagyon nem megy nekik. Jó verset ebben a kötetben sem találunk, de a tematika és a narráció már sokkal több részletben tűnik magától értetődőnek, kevésbé kimódolt-erőltetettnek, mint korábban. A gyermekkor, a szerelem, az erotika, a táj és a városi környezet élménye még mindig sokszor házi feladat-szerűen fogalmazódik meg, de a szürrealizmustól örökölt váratlan asszociációk és a mindent átható érzékenyültség, amit némi önirónia ellensúlyoz, már sokkal élményszerűbbé teszi a kötet *egészének* olvasását, ha egyes darabok nincsenek is, amik megmaradnának az ember emlékezetében. A meg személyesített tárgyak monológjai is folytatódhatnak, semmivel sem kevésbé közhelyesen, mint korábban (a penge arról álmodozik, hogy a húsból vághat, a gyertya fél, hogy elolvad stb.). A LÉLEKOSZLÁS ciklus tárgyileírásaiban a fűlszövegíró (Parancs János?) Francis (nem François!) Ponge költészetének elemeit véli felfedezni. Az egzisztencialista anti-

lira és a nouveau romant előlegező érzelemmentes, pontos leírásokra törekvő verspróza mestereként számon tartott francia költő nálunk olyan kevésbé ismert, hogy ha a francia lírában otthonosan mozgó Parancsnak éppen ez jutott eszébe, akkor biztosan van benne valami. Én nem vettem észre.

A már címében is keményen önironikus BÍBORBANSZÜLETETT LACKÓ sorozat néhány darabjában az emlékezet legnehezebben fel-tárható rétege: a késő kamaszkor emlékei elevenednek fel egyfajta sajátos félálomlogika szerint szerveződő emlékképek formájában, és ezek sokszor kellemesen megmosolyogtató mozzanatokhoz vezetnek. A szemléltetést a könyv csúcspontjának szánt záró-vers, a FÖLÉBRED TRÓJÁBAN azonban mintegy szintézisbe foglalja a kötet verseinek minden hibáját: a lapos jelképiséget, a rejtelmes – valójában csak logikátlan – montírozást, a képzelt brutalitás motívumait („*merjük az ömlő vizet / letépett koponyatetőnkkel*”), a ritka, de mindig rossz rímeket.

Itt jutunk el tehát a kritikusok furcsa viselkedésének másik okához. Villányi tehetséges költő, sok apró részletben villant meg igéretes mozzanatok. Versei azonban gyengék, és kismesteri tematikát követnek. A recenzensek tehát – rokonszenves lényének hatása alatt – a másodvonalbeli költőkre alkalmazott mentségeket sorakoztatják fel, és tagadó formában mondják ki fenntartásaikat. Az, hogy „*nem mintha az első két kötet jelentéktelen lett volna*”, az ellentétét jelenti önmagának: bizony jelentéktelen kötetek voltak ezek, csak hát azt mégsem írhatja egy kritikus, hogy a DÉLIBÁBUNNEP és a FALOVAK hangulatos, szimpatikus, jelentéktelen verseskötet, ebben a mondatban ugyanis csak nagyon kevesen fogják meghallani a – kétségkívül ott lévő – dicséretet. És ugyanez vonatkozik a korszerűtlenség, szürkesség, epigonizmus dicsérő formában elhangzó említésére is.

*

Az 1990-ben megjelent ALÁZAT című kötet – ami valójában két kötet: A VETKÖZÉS MOZDULATAI (1982–86) és az ALÁZAT (1986–88) című összeállítás egybekötve – fordulatot hozott. Úgy tűnik, Villányi felismerte, hogy alkata inkább leíró-epikai, mint lírai. A VETKÖZÉS MOZDULATAI három újítást hoz, és ezek együtt teszik Villányit többé-kevésbé ügyetle-

nül verselgető, bár rokonszenves fiatalemberből költővé. Az első: a vers kikerekítésének kényszerétől való szabadulás. Ebben a ciklusban olyan szövegtömböket találunk, amelyek számtalan ponton átívelnek egymásba, utalásokkal kapcsolódnak össze, és inkább látszanak egy nagy történet apró epizódjainak, mint szuverén világoknak, vers-univerzumoknak. A világtéremtőből lefokozott (valójában normális emberi léptékébe visszatálalt) megfigyelő többé nem tesz fenséges gesztusokat, hiszen „*csak egy ürge*”. És ez a ciklus verseinek másik fontos sajátossága. Egy ember beszél bennük városáról, barátairól, szerelméről, mindennapi élethelyzeteiről; és ez az ember vagy a költő alteregója, vagy, mint Rakovszky Zsuzsa, kölcsönadja világlátását egy fiktív szemlélőnek. A kötet harmadik találmánya pedig az a verssor, ami ettől kezdve a legjellemzőbb Villányi verseire, ami olykor lejtésében, ritmikájában soha, tagolásában, ivében, gondolatritmusában, sorközépi felütésében annál gyakrabban idézi Tóth Árpád kedves sorfaját, a nibelungizált alexandrint. Nem szabályos sorok tehát ezek:

„*Elfog a szégyen, mikor ráteszem talpamat, s látom, ahogy meztelen mellére hullnak a körömcsikok. Pirulva gondolok arra: miért is hagytam őket...*”

– hiszen nyilvánvalóan költői prózát olvassunk. A próza-palimpszeszt alól azonban mindenütt kilátszik az átírt eredeti. És éppen ez az alig érezhető, kötöttséggel nem járó poétikai minta szabadítja meg Villányit a szabad vers kényszerétől; hiszen a klasszikus szabad versben a sorok hosszúsága bizony nagyon is lekottázható minta szerint pulzál. Amikor azután az ALÁZAT ciklus verseiben látszólag visszatér a klasszikus szabad vershez, ez az alig érezhető, pulzáló alapritmus a rövidebb sorokban is megtalálja a maga előképét, és elég erős belső formát teremt ahhoz, hogy a költő ne a sorokra, hanem a szövegtestre figyeljen.

A VETKÖZÉS MOZDULATAI kapcsán feltétlenül meg kell említeni Kafka nevét. Az ő regényeinek, de még inkább kisprózáinak központi figuráit köti hasonlóan ambivalens kapcsolat nem teljesen valóságos, otthonosan idegen városukhoz. „*Ha az embernek szerencséje van, megadatik egy város, ahol nem csupán ismerős*”, mondja Villányi, és ez az érzélem ko-

rántsem egyértelműen szeretet. Csak arról van szó, hogy ott (a városban, ami megint csak félig-meddig azonos Győrrel, legalább felerészben teremtett város ez), „*az ember el tudja képzelni a várható következményeket, s észreveszi, ha visszafelé mozdulnak a folyók*”.

Villányi fiktív világa és a valóság kapcsolata sem nevezhető egyértelműnek. Versvilága gyakran szürreális; de tudjuk, hogy a szürrealisták gyakran jártak Párizs bolhapia-cára, ahol bizony gyakori jelenség volt egy esernyő és egy varrógép véletlen találkozása a boncasztalon. Villányi kedves játéka, hogy a képtelen, bizarr állítások füzéréből végül bebizonyítja: hétköznapi eset, csak az teszi különössé, hogy *ő észrevette*. A VÁROS SZÉPE című vers alaphelyzete, hogy a költő egy hiányosan felöltözött nőt fektet a talpa alá, amíg levágja a lábáról a körmöt; a körömdarabkák „a város szépe” meztelen mellére hullanak, míg a művelet végeztével az egésztestet ösztönösen kidobja. Csak itt esik le a tantusz: egy képes újságról van szó. De az iménti folyókép sem csak fikció: Győrnél a Mosoni-Duna olykor csakugyan visszafelé folyik. Hogy mire jó ez a játék? Az optimális *távolság* megteremtésére a leírás tárgya és modellje között; ha úgy tetszik: a valódi és a virtuális város világa között. Hogy azután annál feltűnőbb gesztusokkal helyezzen át ezt-azt az egyikből a másikba, és viszont.

Ennek a versformálásmódnak a megtalálása segíti tovább Villányit a következő kötetben kötet, az ALÁZAT ciklus személyesebb, megint gyakran vallomásos világán. A rövidebb sorokból építkező és az előzőnél líraibb hangütésű ciklusban továbbviszi tehát a virtuális város installációit, de sokkal gyakrabban egészíti ki annak hézagait valós tapasztalatokkal, főként a gyermekkori emlékeivel (melyek persze a képzeteknek is elemi építőkövei), és egyre többször lép a konkrét leírástól a fogalmiság, a bölcsekedés felé.

Az ALÁZAT versei tehát egyfelől természetesen minden tekintetben csúcsot, beteljesülést jelentenek az életműben, másrészt a versuniverzum bátor kitágítását, új területek birtokbavételét és belakását. Reflexióik a valós és a virtuális modellvilágra vonatkoznak, amelynek része a költő versben utazó hasonmása is, akire tehát szintén reflektálnak a szövegek.

AZ ALMA ÍZE tovább folytatja ezt az utat, megkísérli egységbe foglalni a két világot és a leírást egybeforrasztani a bölcselettel. Megjelenik azonban egy hivatlan vendég is: a költő önnön költészetét minősítő reflexiója egyfajta kissé sértődött defenzivitásba ágyazva. Nem véletlen az elején említett fülszöveg számos védekező kitétele, és az sem, hogy az első nagyobb ciklussal ezzel a címmel jelöli a költő: KORSZERŰTLEN. Úgy tűnik, egyfajta pánik támad fel benne – ha úrrá rajta nem lesz is –, a *csak ennyi volt* érzés fullasztó indulata. Villányi azonban a gyógyszert is megtalálta erre a kórra: az érzékiséget. Korábbi írásaiban is esett szó ízekről, illatokról, a tapintás és érintés adta élményekről. Ezek szerepe ebben a kötetben hirtelen felfokozódik. Ez magában véve még nem jelentene előrelépést, csupán egy új költői pozíció, magatartásmód elsajátítását-elfoglalását. Az az alak azonban, aki ezekkel az új érzékekkel gazdagodik, azonos azzal a költő által teremtett és a virtuális világba „leküldött” figurával-versalannyal, aki eleinte Kafka-hősként, később mind otthonosabban viselkedő átutazóként figyelte a város életét, és akit Villányi gyermekkorának emlékéival és felnőttéletének tapasztalataival, kudarcaival, félelmeivel és szerelmeivel megajándékozott, amikor a maga konkrét személyében kivonult versei városából. Most, amikor személyiségének mind nagyobb darabját engedi át a versbeli személynek, vagyis amikor lassacskán maga tér vissza a versek centrumába, ebből az alakból már hiányzik a kezdeti vallomásos költemények naív teatralitása: a visszatérő megőrző a távollét-tapasztalatot, a perspektivikus látásmódot, és részben önreflektív módon, részben önironikus távolságtartással szemléli azt a valóságot, amit külső minták alapján maga teremtett (átbontott, „de- és rekonstruált”, ha úgy tetszik). Élményköltészet ez, érzéki költészet és vallomásos költészet, de nem ösztönös, nem indulatos és nem spontán. Ez a mindenre kiterjedő ambivalencia teremt egységet a kötet eltérő természetű szövegeiben.

A nem változó, bár természetesen gyarapodó emlékkazal átvillázása kötetről kötetre egyfajta déjá vu érzését ébreszti az olvasóban, aki emlékszik, hogy mindezt látta már egyszer, de más rendszerben, más sorrendben,

másféle megfigyelői körülmények között. Mi változott tehát? Az a város, amelyben korábban idegenként, utazóként járt (aki azonban elég jól kiismeri magát), egyre otthonosabbnak látszik; az emberek, akiket némi hűvös iróniával, mindig néhány lépés távolságból figyelt, most hirtelen melegséggel töltik el. Villányi hazatalált, és megrémült ettől a felismeréstől.

Ha szeretni lehet azt a helyet és azokat az embereket, akiket immár másfél évtizede figyelt szenttelen tárgyilagossággal, akkor az is lehet, hogy elmulasztott valamit. Hogy elvesztegette az életét... No ez az, amiről szó sincs. Ennek az otthonosságélménynek a megszerzése az eltávolodás gesztusa, az ironikus szemlélet, a részvét és idegenkedés ambivalenciája, majd a tárgyilagos szemlélő szánakozása nélkül nem lett volna lehetséges; csupán egy naiv hűség fatalista vállalása, esetleg a meg nem mért értékhez való görcsös, gyáva ragaszkodás vált volna egyre szorosabb cellavárosává. Az elvesztegetett idő képzete azonban mégis ott kísért a versekben bujkáló nosztalgia képében, új elemmel gazdagítva a Villányi világot uraló ambivalenciák rendszert.

Nem igaz tehát az a kritikákból leszűrhető tanulság, hogy Villányi világot egyes megoldások kerülése, a kortárs irodalom tendenciáival való szembehelyezkedés jellemezné; mint ahogy az sem igaz, hogy ez a kötet az első könyv óta dacosan vállalt kismesteri tematika érett gyümölcse volna. *Az élmények felidézése – motívumainak álomszerű szervezése – virtuális valóságmakettben történő lefuttatása* szövegképző hármasság, hosszú és tudatos alkotómunka, kompozíciós tanulási folyamat eredménye. Ennek a munkának voltak klasszikus-avantgárd, szürrealista mozzanatai és posztmodern epizódjai. Az eredményül kapott versváros nem azonos az első kötetek jórészt irodalmias közhelyekből szerkesztett szülőföld-szülőváros helyszínével, és a visszaszerzett-megteremtett közösséghez tartozás sem ugyanaz, mint az első munkák sztereotip kollektívizmusa, társadalmi elkötelezettsége. Őszintén remélem, hogy Villányi belátja: minden választás a lehetőségek óriási halmazáról való lemondást is jelenti. Mégis: aki választott, az egy világot a végtelenül sok közül megteremthet és berendezhet magának.

Nem ez a veszteség, hanem a választás képtelenségében elindulni sem tudók tétovázása, aminek következtében ők úgy fognak meghalni, hogy el sem indultak a számtalan út valamelyikén. Nem igaz, hogy ők minden világot birtokolnak. Semmijük sincs. Villányinak pedig van egy (bíráható, romlkéony, olyan-amilyen) világa, amelyben vendégül láthatja olvasóit.

Bodor Béla

KÓRKÉP A MOSTANI MAGYAR IRODALOMRÓL

**Egy elszánt férfi próbálkozásai
a kortárs magyar irodalommal**
Varga Lajos Márton KRITIKA KÉT HANGRA
című könyve segítésével

Pesti Szalon, 1994. 224 oldal, 380 Ft

(Belső monológ egy könyvesboltban)

Hm, ha jól emlékszem, ezt a könyvet ajánlotta valaki. És ha jól emlékszem, akkor egy rádióműsorról szól, vagy miről is. Talán. Lásuk csak: „A szerkesztő kérdez, a kritikus válaszol. A beszélgetés tárgya egy-egy kimagasló kortárs irodalmi alkotás. Fesztelen, könnyed ám szakmailag megbízható elemzések hangoztak el a Magyar Rádió KRITIKA KÉT HANGRA című népszerű irodalmi műsorában. Kötetünk a műsor legizgalmasabb négy évének (1990–1993) anyagát tartalmazza időrendben.” Aha, ez az: „fesztelen, könnyed, ám szakmailag megbízható elemzések”, ez kell nekem. Na most megvegyem vagy ne vegyem? Igaz, kissé drágállom, majdnem négyszáz forint. Pedig jó alkalom lenne, hogy valamilyen megismerkedjem a mostani magyar irodalommal vagy mivel. Nézzük csak a nevet. Á, ez az: Bertók László, Orbán Ottó, Esterházy Péter, Nádas Péter, Bodor Ádám, Petri György... Azt hiszem, épp ideje valami közelebbit megtudnom róluk. Hisz manapság annyi mindent hall róluk az ember. Márpedig ugye az embernek tudnia is kell valamit arról, ami az embert körülveszi. Na, akkor gyerünk a kasszához.

(Két hét múlva)

Háát. Azt hittem, világosabban fogok látni ez ügyben: de hát olyan dolgok merültek fel, amelyek bizonyos szempontból ugye még jobban összekuszálták bennem azt a keveset, amit a kortárs irodalomról tudok. Nem volt mit tennem, elolvastam a könyvet még egyszer. De akkor már úgy figyeltem a két ember beszélgetésére, hogy bizonyos szempontból beleéltem magam a helyzetükbe, már amennyire ezt lehet persze. És akkor azt vettem észre, mintha a két irodalmár között, akik éppen egy könyvről beszélgetnek, minduntalan valamiféle egyetértés volna. Ami, mondanom se kell, nem a két személyre, a viszonyukra, hanem a beszélgetésük tárgyára, a kortárs irodalomra vonatkozik, természetesen. És ekkor már arra kezdtem el nagyon figyelni, mi lehet pontosan az a valami, amiben mindig egyetértenek. Biztam benne, nem az, hogy mind a ketten a téma szakemberei.

Az is érdekes volt, hogy az éppen adott beszélgetőtársak elképzelései között éppen mi-féle viszonyok uralkodnak. Míg például Varga Lajos Márton – a beszélgetések állandó szereplője – Márton Lászlónak ezt mondja Kis Pintér Imre ESÉLYEK című tanulmánykötetéről: „Így látom én is, tehát jószereivel nincs is mit hozzáfűznöm megjegyzéseidhez”, addig Kulcsár Szabó Ernőnek Marno János A CSELEKMÉNY – ISTEN HA EGYSZER LÁBRA KAP című verseskönyve kapcsán viszont ezt: „Ellent kell mondjak [...] Hibázol, ha a versalkotó személyiséget adottnak, megformálnak tekinted.” Eltekintve a második példához hasonló esetektől, azt hiszem, semmi nem akadályozza a beszélgetések szereplőit abban, hogy közösen feltérképezzenek és megértsenek egy művet, voltaképpen pedig a mostani magyar irodalmat. Noha Kiss Ferenc Csoóri-könyve kapcsán Kis Pintér Imre ezt mondja Varga Lajos Mártonnak: „Ha így kiélezed, akkor meg is hamisítod a kérdést.” Amire viszont ő így válaszol: „Nem válaszoltál a kérdésemre, pedig nagy a tét.” A „tét” kifejezés egyébként kulcsszava Varga Lajos Mártonnak, és, úgy vettem észre, ennek a könyvnek is. Meg az is, hogy „vérré megy valami”.

Azokban a ritka esetekben, amikor a két irodalmár nem ért egyet, kétféle feszültséget vagy mit éreztem. Például Margócsy Istvának ezt mondja a könyv szerkesztője, amikor Márton László egyik regényéről van szó: „Az

a benyomásom, hogy nem megy a dolog vérré: A TUDATALATTI MEGALLÓ gondolatkiismerlet. Tétje csak az eszemé, nem a sorsomé is.” Margócsynak viszont más a véleménye: „Ezzel én így nem értek egyet. Márton az életnek és a világnak legfeljebb egy másik szemléletét ajánlja, egy olyan kitágított szemléletét, melyben a laboratórium is megélevenedhet, vagy talán éppen fordítva: az élet maga válhat laboratóriumná.” (Érdekes vita, amihez nekem is lenne hozzáfűznivalóm. De ezt majd később.) Fura módon ellenben egy másik regényről, Esterházy Péter HAHN-HAHN GRÓFNŐ PILLANTÁSA című művéről így beszél Varga Lajos Márton: „...Ebből szabadulni csak úgy van mód, ha az irodalom diadalmaskodik az életen, ha a világ a művészet rendjét ölti magára. [...] Az külön kérdés, és a dolog vérré megy, hogy az ige esetleg nincs is meg, mert odáig nem lehet eljutni.” Am mintha Domokos Mátyás éppen azt a vádat hozná fel Esterházy műve ellen, amire a szerkesztő Márton László könyvének tárgyalásakor hivatkozott, míg jelenleg akkori vitapartnerre, Margócsy István nézeteit hangoztatja. Ez így nekem furcsa. Mintha ugyanaz a dolog egyszer vérré menne, máskor pedig nem. Mintha Varga Lajos Márton Esterházyt jobban szeretné vagy tisztelné, mintha előítéletei lennének vagy valami.

Egy olyan vitapontot is találtam, ami egy kicsit érthetőbb volt számomra az előzőnél. Mivel nem is csak irodalmi, hanem, ha jól értettem, inkább politikai természetű. Nevezetesen akkor, amikor Varga Lajos Márton Alexa Károllyal beszélget Csoóri Sándorról, utána meg Konrád Györgyről. Alexának például ez a véleménye Csoóri NAPPALI HOLD című esszékötetéről: „Intézménnyé válni egyfelől és az intézményben szabad lélekkel szárnyalva gondolkodni, beszélni másfelől: ez a dilemma, ami oly ismerős a magyar irodalom olvasóinak.” Amire viszont Varga Lajos Márton ezt válaszolja: „Vagyis a politikát nem sikerült kielégítően esztétizálni.” Úgy tűnik, mintha Konrád Györgyöt sem irodalmi mércével itélné meg Alexa, noha igaza lehet abban, amit a beszélgetés végén mond: „Akkor itt a kérdés, a végső: milyen szándékkal, milyen célzattal írta Konrád ezeket a margójegyzeteket? Ez most olyan helyzet Magyarországon, amikor az újjázülelés: maga a remény.” De hát én a politikában sem tudom, hogy kinek higgyek vagy ne higgyek. Nem még hogy az irodalomban vagy talán iroda-

lompolitikában?, amit nyilván sokkal kevésbé látok át.

De visszatérve az előző esethez, Esterházyhoz és Mártonhoz, miért veszi védelmébe Varga Lajos Márton egyszer az irodalmi formát vagy mit, ha viszont máskor ugyanazzal az érveléssel szemben elmarasztalja? Ezen a talányos ponton kezdtem el komolyabban gondolkodni a beszélgetések témáiról, de csak arra jutottam, hogy ez az irodalom, nagyjából nézve, jóval bonyolultabb, áttételesebb, reflektáltabb (ezt a szót egyébként ebből a könyvből tanultam), mint az, amelyikhez én szoktam, amit az emberek általában olvasni szoktak körülöttem. Mintha ennek az irodalomnak kevesebb köze volna az élethez vagy mihez, ahhoz, amiről pedig ugye a könyvek eddig szóltak, már amelyiket egyáltalán olvastam közülük, persze. De ez csak az érem egyik oldala. Hiszen számos olyan verseskötetről vagy regényről is értesültem ebből a könyvből, amelyek, ha szabad ezt mondanom, talán jobban megfelelnek az izlésemnek, gondolom én. Mégis úgy érzem, hogy ezt az egészet együtt kéne tisztába tennem valahogy, ezt az egész irodalmat, amiről itt szó van. Na már most, ehhez három szempontot találtam: egyrészt a mostani irodalmunk sajátosságait, hozzáam mért idegenséget vettem figyelembe; másrészt a számomra érthető vagy érezhető lényeges dolgokat, olyanokat, amiket korábbi olvasmányélményeimhez tudok hasonlítani valahogy; harmadrészt pedig e két előző szempontom kapcsolódását, azt a furcsa köztességet, ami a mostani irodalom értését segítheti úgy, hogy egyesíti a számomra idegen és ismerős jelenségeket. Mintha a könyv izgalmasabb pillanataiban a vitázók éppen e három szempont egyikét játszanák ki egymás ellen egy-egy műértékelésekor. Ugyanakkor, merem állítani, néhány beszélgetésben túlon túl nagynak tűnik az elismerő egyetértés. Vagy talán az óvatosság? De az is lehet, hogy valóban kiváló könyvekről van szó egytől egyig. Ennek persze majd utánanézek, természetesen.

Az, hogy részben olyan irodalommal van dolgom, amit a jelenlegi felkészültségemmel nem igazán érthetek és szerethetek meg, akkor vált végképp világossá, amikor Varga Lajos Márton ezt mondta Keresztury Tibor FÉLTERPESZBEN című interjúkötete szereplőiről, csupa fiatal íróról: „Közös törekvésük, hogy a di-

lemmákat a személyes szakmai, ha úgy tetszik poétikai problémákba fordítsák át. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az életet, a világot a szakmán át éljük és értjük meg legteljesebben. Azt hiszem, ebből is adódik, hogy a megformálás minősége érdekli őket igazán, és nem a tárgy minősége.” Esterházy regényéről pedig egyenesen így beszél: „...hogy a köznapiából kiszakadva a szokottól elütő törvények szerint kezdjen működni minden. Kiszámíthatatlanul tehát. Az egyedülinek hitt valóságban így aztán alakot ölthet egy másik, egy harmadik... Aműre esély... csak az irodalom má formált életben kínálkozik.” De mit is jelenthet az „irodalommá formált élet”? Talán azt, hogy annál jobb lenne egy mű, minél messzebb kerül az élettől? Vagyis hát az olvasóktól? Mondjuk, tőlem, példának okáért? Na ne, ezt azért nem szeretném lenyelni, elvégre. Kinek írnak ezek egyáltalán? Irodalmi szakembereknek és egymásnak, vagy nekem és a többi olvasónak? Hogyan is érdekkelhetne valakit egy könyv, ha az nem az élettel, hanem csak saját magával, vagyis kizárólag az irodalommal foglalkozik? Olyan könyvek volnának ezek, amelyek folyton saját magukról beszélnek? A világról és az olvasókról meg, már bocsánat, egyszerűen elfeledkeznek, likvidálják, jobb esetben magukhoz idomítják, „irodalommá formálják az életet”? Úgy beszélnek a valóságról, mintha az egyébként, ha ők nem foglalkoznának vele, nem is létezne! Persze úgy tudom, egy híres francia filozófus óta a gondolkodás kopernikuszi fordulataról szokás beszélni, ami valami olyasmit jelent, hogy a világ számomra csakis olyan, amilyennek látom, s ez végtelenül elvont spekulációk forrásává válhat. Akár az észlelhető valóság tagadásához is vezethet, legalábbis hallottam ilyenről. De miért kéne az irodalomnak is spekulatívnak lennie? Miért ne dolgozhatna egy író készen kapott anyaggal, mondjuk az úgynevezett valósággal? De mintha ebben az irodalomban minden csak az úgynevezett „beszédmód” függvénye volna! „Kérdés persze, hogy mi van e mögött a mindenre nyitott, mindent valami magától értetődő egységbe fogó beszédmód mögött” – kérdezi Varga Lajos Márton Marsall László HOLDRAFORGÓ című verseskötetéről. Mintha ennek az irodalomnak a „beszédmódjain” (ravasz és okos fogalom) túl nem létezne egyéb mérce, netán egy átfogóbb világszerűség, aminek ezek a „beszédmódok” szerény részesei lehetnének, például valami-

lyen követhető, izgalmas és szép történetnek. De ez nem így van. Erről is van szó, ha jól értem, Bodor Ádám regénye kapcsán: „...e történet az epika nyelvén nem formálható organikus, nagy ívű elbeszéléssé...” Sőt Petri György SÁR című kötetének legjellemzőbb erénye Varga Lajos Márton és Ferencz Győző szerint a „rongáltság”, nem pedig a kimunkáltság. Úgy érzem, mintha manapság bűn volna szép verseket olvasni, ne adj’ isten írni. A rongált verseket és a valóságtól elszakadó, érthetetlen és töredékes történeteket igazolja mondjuk az a tézisfeleség, amit Juhász Ferenc költészetének körülményeiről mond Varga Lajos Márton: „A magabiztosan teleologikus gondolkodást kételyekkel telítette a lét övezeteinek átjárhatatlanságát bizonyító élmény, az a már-már vallásosan vártess hit pedig, hogy a költészet abszolút hatalmú, immár Juhász Ferenc előtt is tarthatatlanná vált.” Rongáltság, reflexivitás, beszédmód, töredékesség. Olyan szavak ezek, amelyek valószínűleg érdekes dolgokat rejtenek maguk mögött, de sajnos számomra kevésnek bizonyulnak ahhoz, hogy általuk megértssem vagy netalán megszeressem irodalmunk újabb termékeit. Már amennyire ezt én most látom, végül is.

Na de hál’ istennek találtam ebben a könyvben olyan fogódzókat is, amelyek általam ismert szempontokkal szolgáltak egyes művek értéséhez. Szívet melengető volt például Domokos Mátyás mondata Gion Nándor egyik regényéről: „Ezért mondhatom, ami – gondolom – közös élményünk, hogy milyen jó olvasmány ez a könyv.” Azt is jó volt olvasni, amikor Vasadi Péter költészeté kapcsán a hitről, Kertész Imre AZ ANGOL LOBOGÓ című műve tárgyalásakor pedig az erkölcsről volt szó: „Kezdjük tehát azzal, hogy hívő költővel van dolgunk, egyszerre vallással és istenkereséssel, akiben nincs kétség, mert a gondviselő és üdvözítő hatalmak nyomait mindenütt érzékeli...”; „...mi történik, ha egy író a művét, sőt az életművét egy kategorikus erkölcsi követelmény körül kristályosítja ki, ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi, hogy ez a követelmény a mi számunkra mindörökre teljesíthetlenné vált?” Ismeretlenül is mélyen egyetértettem Kis Pintér Imrével, vagyis azzal, amit Márton László mond róla: „...nemcsak ismerteti a művet, hanem megpróbálja azokat beleágyazni a magyar kultúra egészébe.” Érdekelne e tekintetben Baránszky László költészete is, amiről Varga Lajos Márton így szól: „...Baránszky László jól

érzékkelhető egységlét akar teremteni lírai és prózai, fogalmi és érzéki-szemléletes, történelmi és mai, életnek szóló és közhöz forduló beszédmód között.” Vagy például Beney Zsuzsa „létköltészet”. Homályos fogalom ez a „lét”, nem is tudnám megmondani, mit értek rajta, de talán köze lehet az élethez, ahhoz az egészhez, ami, bízom benne, valóban benne van Bodor Ádám regényében: „Hogy valami életbetöltően és létérdekűen fontos megvan, s hogy ami van, az rettenetes művoltában is, igen, a torokszorítóan gyönyörű egészre mutat.” Nagyon kíváncsi vagyok továbbá Nádas Péter műveire, amelyekkel két ízben is foglalkozik Varga Lajos Márton könyve: „Ne felejtjük, a szerelemben voltaképpen a szerelmen túlihoz törekszünk, egy olyan eszméhez, ideálhoz, ha úgy tetszik, Istenhez, akút... egyéb módon el nem érhetünk”; „...Nádas Péter a sokféleségben akarja felismerni az egyet. A mélyebb, a világnak értelmet adó rendező elvet. Istent”. Talán valamely irodalomnál és valóságnál, a köznap életnél is lényegesebb dolgokkal foglalkoznának az ő könyvei? Ha így van, akkor én ebben látom az irodalom egyetlen általam is elfogadható célját, mostani irodalmunk esélyét vagy mijét. Értelmét annak, hogy foglalkozzam vele, és egyáltalán.

Végül olyan gondolatok szűrtek szemet nekem ebben a könyvben, amelyek mintha az előző két szempontot egyesítenék valahogy. Más szóval, mintha az irodalmi alkotások számomra taszító és vonzó tulajdonságai egy-egy mű vagy művész meghatározásakor együtt jelentkeznének. Mintha valamiféle köztes állapot jellemezné a mostani magyar irodalmat. Ilyen rétegekre gondolok: „Minden egyenletlensége, esetlegessége ellenére e költészet fájdalomosságát az adja, hogy ez a jó, ez az érték csak töredéke, törmeléke valami nagyobbak, méltónak... Mintha valami helyett...” (Ferencz Győző Petri Györgyről), „Alighanem ezzel magyarázható, hogy a részletekben dúló viszonylagosság-élmény a magasabb rend (igényét? vagy belátását?), az elvesztettségé a gondviselést hívja elő...” (Varga Lajos Márton Bertók Lászlóról), „A kötetlenné lazított beszéd s a feszes szabályozottság (gondolj rímeire, az alexandrinusokra, a nibelungizált sorokra) – mi volna más ebben, mint a teljesség – bizonyosság híján reménytelen igénye és akarata, amit »Így lehet úgy-ahogy megtartani« (Mintha)” (Varga Lajos Márton Rakovszky Zsuzsáról), „Mert a töredékesség nyelvét beszélte egészszelví világhéppel, teleologikus világnézettel.

Szabadságtól viszolygó Robinson ő, aki talán felépítheti magát és a világot. De ez nem biztos” (Varga Lajos Márton Marno Jánosról), „Az a különös, hogy noha megfajhatatlanságukkal a káoszt idézik, mégsem erre figyelünk, vagy csak mellékesen figyelünk rá, mert fontosabb az elháríthatatlanul betelítő törvény, a döntések súlyos bizonytalanságában a másféle rend megjelenése” (Varga Lajos Márton Mészöly Miklósról). Vajon csak pusztán népszerűsítő, hangzatos szövegek volnának ezek a kiragadott mondatok? Vagy valóban létezne az úgynevezett irodalmi formára jellemző közties lét (talán ez volna a lét szó valódi jelentése?), ami úgy állítja próba elé az olvasót, például engem, hogy olyan dolgokról is szól, amelyek segíthetik az új és szokatlan, gyakran bántó és fárasztó jelenségek megértését, mármint hogy az olvasást? Létezne hát egy olyan hely – gondolom, erre utalnak az olyasféle szavak, mint a lét, egész, metafizika, mítosz stb. –, ahol egyaránt otthonra lelhet az író, a könyve és az olvasója is? Az irodalom és a valóság is? Netán ahol az irodalom tanulhat is valamit a valóságtól? És ahol saját nyelvén válaszolhat is ezekre a kihívásokra? Ahol érdemes írni is, meg olvasni is? Ahol értelmes az a szó, hogy „irodalom”, meg az is, hogy „élet”? Netán közügy? Vagy valami efféle dolog? És ahol az ehhez hasonló nagy ívű mondatok nem csupán szépek, de igazak is: „Művészet és valóság összeegyeztethetlensége, egyszersmind egymásrautaltsága, e líra szubjektumának individualitása és ugyanakkor kollektívumot megtestesítő mivolta, személyessége és személytelensége, konkrétsága és jelképiessége, szabadsága és meghatározottsága, szakralitása és profanitása pontosan jelezheti, milyen összetettség jellemzi Baka István líráját”?

Nem tudom, hogy ezek csupán az én kérdéseim-e, vagy esetleg a könyvéi is. Mindenesetre számomra ebből a beszélgetésfüzérből kiderült, milyen sokszínű lehet ez a mostani magyar irodalom, Csoóri Sándortól egészen Márton Lászlóig, már amennyire ezt én láthatom, ugye. És az is valószínű, hogy sok jó író megismerhetek, már ha kedvet kaptam az olvasáshoz egyáltalán. Nádasra, Petrira, Bakára, Esterházyra, Rakovszkyra, Bertókra, Rábára, Kertészre és még jó néhányukra például mindenképpen kíváncsi vagyok. Az is érdekelne, hogy milyen lehet Marno János költészete. Vagy éppen Márton László prózája. Úgyhogy azt végül is bátran elmondha-

tom, hogy bizonyos szempontból érdemes volt elolvasnom Varga Lajos Márton könyvét. Elgondolkodtató képet nyújtott a mostani magyar irodalomról vagy miről, legalábbis számomra. Ezután már nincs is egyéb dolgom hátra, mint olvasni. Hátha megéri.

Bazsányi Sándor

VEKERDY TAMÁS: SZÉCHENYI

*Kézirat; főszöveg: 1628 oldal,
lábjegyzet: 803 oldal; készült 1977–1990*

Vekerdy Tamás művéről szólván a kritikus természetesen zavarban van, hiszen használatból és divatból szerencsére rég kiment műfajban kénytelen gondolkodni és írni: kéziratos, egy-két példányban létező irodalmat kell méltatnia, bemutatnia. A zavar – akarjuk, nem akarjuk – természetes, hisz a leírás, amely a művet ismerteti, szükségszerűen a levegőben lóg, az állítások, melyek a művet érintik, a műre vonatkoznak, a szélesebb közönség részéről kontrollálhatatlanok – a leírás, mivelhogy kritika nem lehet, hát nem is akar az lenni, s megmarad egy másik, talán nem is rokonszeny nélküli műfaj keretein belül, s ajánlássá válik: szíves ajánlássá, akár az olvasóközönségnek, akár a lehetséges kiadóknak, hátha, felkeltvén az érdeklődést, előmozdítja egy nem jelentéktelen vállalkozás sorának publikusabbá válását.

Vekerdy Tamás Széchenyiről írt művet (a műfaj meghatározásának nehézségeit hagyjuk alábbra) – oly művet, mely mind léténél, mind jellegénél, mind terjedelménél, méreteinél fogva csodálkozásra készíti olvasóját: szinte hihetetlen, hogy ilyen mű egyáltalán lehetséges, megíródhatott. Vekerdy mintegy másfél ezer oldalon idézi meg vagy fel Széchenyi tudatát és világát (vagy tudatvilágát?) – példátlan beleérző készséggel produkálván (vagy reprodukálván) az egykori nagy férfiú szerepét. Vekerdy a régi, modernség előtti irodalom hierarchiáját tartva szem előtt, szándékos anakronisztikussággal nagy művet

akart alkotni, oly nagy művet, mely a néhai romantikus Gesamtkunstwerk mintájára magába tudja foglalni egy elképzelt világot minden (eredményében természetesen: csak majdnem minden) aspektusát, amelyben bemutatható és szemléltethető a világ *lehetséges* összefüggéseinek nagy hálójá, ha nem is racionalizálható, de mégis feltételezhető rendszere. Vekerdynél Széchenyi lesz a nagy világmodell szellemi centrumává: az ő egyetemessé növesztett alakja fogja össze (vagy szórja szét, csillámló pazarsággal?) a világról alkotott sokszerű képzeteket, az ő figuráján keresztül fog kibontakozni a világ egy nagyszabású, s mert nagyszabású, hát lehetséges elképzése. Vekerdy Széchenyit a döblingi elmegyógyintézet magányában ragadja meg, s rajta (benne? általa?) egy zaklatott, ám nem örült, egy reflexív, de sem külső, sem belső korlátokat el nem ismerő nagy elme nem lineáris működését mutatja be, egyazon szellemi-lelki gesztusba sűrítvén mind a nagyságnak, mind a zaklatottságnak mozzanatait. A hatalmas figura, aki a világnak annyi területén volt valaha otthon, ki régen (azaz a mű ideje előtt, a műben csak emlékezet által *megidézett* módon) annyiféle életterületet, életpályát élt meg, értett meg vagy próbált ki, a mű megragadott *kései* időpillanataiban, az intézet magánya és szorítása által kikényszerített önmagára hagyatkozásának teljes szabadságában látszólag féktelenül száguldozik vagy botladozik tudatának és világának teljessége és maradványai között – mindent megérintvén, mindent felidézvén, mindent a maga helyén hagyván és értelmezvén, ugyanakkor mindent, minden egyes elemet vagy jelenséget az egészre (a világ és a tudat egészére) is vonatkoztatván, s csak a végső, mostani egész szempontjából is interpretálván.

Vekerdy azonban, minden esetleges hagyományos (vagy hagyományosságot követelő) elvárással szemben, oly művet írt, melyben mindez nem *ábrázoltatik*, nem epikus módon íratik le, hanem, mint egy színpadon, megjelenik. Vekerdy írásában Széchenyi úgy idéződik fel, mintha végig csak ő beszélne, mintha az egész könyvön végig csak az ő végtelen belső monológját hallanánk vagy hallgatnánk ki. A hatalmas egész, a hatalmas világfelidézés ennek megfelelően mindvégig töredékes, szabálytalan, racionalizálhatatlanul

csapongó formában tűnik fel (a szöveg formálása sokszor akár azt is megengedné, hogy versként olvassuk!) – aminthogy a mélystruktúrában a világidézés minden eleme vonatkoztatható egy másikra s az egészre is, úgy az első pillantásra viszont csak a darabokra, elemeire szakadt s szélsőséges kicsapongásokban háborgó tudat tükörcserepei villannak, villódnak az olvasó felé. Nagy, szenvedélyes drámaiság, súlyosan feszített (külső és belső) ellentmondásokra épített konfliktusosság sűt ki mindvégig e töredékes, hol egybefüggő szövegrészekből, hol rövid asszociációsorokból, hol egyszavas oldalakból, hol kisebb fejtegetésekből, reflexiódarabokból vagy -sorokból, hol kisebb-nagyobb emlékfelidézésekből összeálló belső monológ végeérhetetlen és megszakíthatatlan (bár gyakran pillanatokra széteső) szövegadatából – impozánsan sugározván magából a szerző szép, koncepciózus állítását a (lelki-szellemi-erkölcsi) *nagyság* lehető voltáról: arról, hogy minden zaklatottság, zavarodottság, töredékesség és gyarlóság ellenére is lehetséges elképzelné és felvázolni a nagy figura és nagy tudatvilág létét és működését.

Vekerdy hatalmas filológiai alapozással írta meg teljesen egyéni Széchenyi-vízióját: a műnek egyetlen eleme, egyetlen részlete sem kerül szembe a történettudomány által körvonalazott Széchenyi-képpel. A műben minden meg van filológiailag is alapozva – ám semmi nem filologikus. Sőt: Vekerdy, művét írva, a történeti rekonstrukció játékát üzve, a filologizáló alakteremtés elvi lehetetlenségére s talán embertelenségére is kitér: midőn hatalmas mennyiségű lábjegyzettel (nem egy esetben paradox módon szándékosan fiktív lábjegyzettel) látja el főszövegét, a főszövegnek juttatván a kizárólagos elsőbbséget, szinte ironizál a történettudomány adatoló, tehát *elemző* módszertanának szükségszerű elidegenedtségén, s a szubjektívizáló rekonstrukció bele- vagy vele érző, benne vagy vele élő teremtő önkényességének adja a pálmát. E mű így tulajdonképpen a történettudományos Széchenyi-kép *fölött* helyezkedik el, oly módon, mintha a filologizáló falakra, alapokra fikcionált, virtuális kupola volna felépítve, s a kupola uralkodó fenségéből nézve a falak tartóereje szinte elhanyagolható is volna...

Vekerdy, mint láthattuk, a nagy mű nem korszerű ígészetében írta hatalmas arányú

művét – mégis feltűnő, mennyi *korszerű* fogással köti meg saját magát, irányzatos vonzalmait, ízléspreferenciáit. Az egész mű formakerete ugyanis az oly sokszor s oly szépen eljátszott (ma félig-meddig posztmodernnek számító) *talált tárgy* fikcióját idézi fel, s jó bonyolult közvetítést alkalmaz. A teljes (de persze mégis hiányos) kéziratot, melynek eredetijét az írta, aki *hallhatta* a döblingi Széchenyi fikcionálisan esetleg valóban elhangzó magánbeszédét, filológiailag követhetetlen úton-módon találták meg – a rekonstruált Széchenyi-beszéd tehát egyáltalán nem feltételezett spontaneitásában, hanem sokszorosan közvetített *szöveg hagyományként* tűnik fel... Úgy látszik, a szerző (azaz Vekerdy), ha egy tényleges történeti (s tényleges történetiségében is nagy) figurán keresztül akarta is állítását szemléltetni, azt (szerencsére) nem engedte meg magának, hogy *naiv* módon bújjon be a figura bőrébe vagy szerepébe – a közvetítések viszont, rendkívül elegáns (és játékos) módon, a felidézés és szerepbe bújás fájdalmas, nehéz és kiküszöbölhetetlenül paradox jellegét is felmutatják...

Vekerdy Tamás hatalmas vállalkozása, mely egyszerre nagy és (a szónak egyszerre jó és kevésbé jó értelmében is:) ormóttan, hatalmas kérdéseket is vet fel. Egyrészt, az alkotói gesztus felől nézve, kihívó vakmerőségével képesíti el olvasóját, egészen a hihetlenségig menően: aki nem próbált még valami hasonlót sem (mint pl. e sorok írója), az alig is tudja elképzelni, vajon hogyan is lehetett (lehet?) egy figura konstrukcióját vagy rekonstrukcióját *ennyire* bensővé tenni, ennyire átszubsjektíválni, azaz hogyan lehetett nem adatszerű gesztusokkal *ennyire* azonosulni egy (persze: elképzelt) tudatműködéssel; másrészt, a mű megvalósult egésze felől nézve, a nagy koncepciónak és az analitikus megvalósításnak ritka elegáns összjátéka lephet meg. Az olvasói reakció persze lassú: hisz e könyvnek olvasásához szinte be kell költöz-

ni a lapok közé, s ahhoz, hogy erős benyomásunk legyen az *egészről*, hosszú, nagyon hosszú ideig ki sem lehet lépni, nézni közülük – mindez pedig talán egy csöppet túlságosan erős és túlságosan nagyralátó írói elvárás... Vekerdy e *nagyon nagy* műve, az írói oldalról, ismét (lám: oly sokadszor) érvényteleníti a lapos és elcsépeelt irodalomszociológiai tételt az elbeszélő szövegek terjedelmének egyre inkább való összezsugorodásáról – jó lenne, ha a könyv megjelenése, az olvasói oldal reakcióját is kipróbálhatná. Jól adatolt történelmi regény, mely nemes narratológiai játékon belül vegyíti magában a tudatregény és a belső monológra épülő monodráma hagyományait, s mindeközben az egyetemesség és egy egyetemes világmodell némileg parabolisztikus konstruálására is tör! – ime, Vekerdy vállalkozása formai tekintetben... Tartalmi tekintetben (kivételesen megengedvén most e megengedhetetlen szétválasztást) Vekerdy, eljátszván a fantasztikus lehetőséggel, mintha valóban egy új Széchenyi-művet teremtetett volna: e mű alighanem úgy is tekinthető, mint az eredeti döblingi *Nagy Magyar Szatíra* párdarabja és háttéranyaga; Vekerdy mintha azt a kétségtelenül felháborító és nehezen megmagyarázható tényt tekintette volna az igazi szerzői (azaz irodalmi) kihívásnak, hogy Széchenyinek ez a valóban *lehetetlen* műve nem került bele a magyar irodalmi kánonba, s ezért, felháborodásában és rajongásában ugyanolyan, az eredetivel persze csak indíttatásában és célkitűzéseiben egybevethető, *lehetetlen* művel írta az eredeti példát körül, feltételezvé és megeremtvén a Széchenyi által hajdan objektívá írt világ egykor bizonyára létezett szubsjektív oldalát. A „hajdani” mű létrejött – azaz egy igen jelentős *mai mű* született meg; méltó lenne, ha minden érthető kiadói nehézség ellenére is napvilágot látna, s bárki érdeklődő számára is hozzáférhető lenne.

Margócsy István